

H. Eccl.

716^h

Fl. eccl. 716^{1/2}

Venerandus ac strenuus HENRICUS ARNAUD, Valdensium
Pedemontanorum Pastor, nec non militum Præfectus.

*Quem Pietas mirata fuit dum dogmata pandit,
Quem timuit sævus, dum tulit arma, furor,
ARNAUDI effigies thorace togæque decora
Hæc est. Secla parem nulla tulere Ducem.*

*Zie hier een' dubb'len Held, een' Boanerg in 't preken,
Een bliksem in den stryd, in Leer noch Moed bezweeken.
Dat vry Verbeeldingskracht u al haar hulp verleent!
Hoe groot ge ARNAUD ook schat, nog schat gy hem te klein.*

Bayrische
Staatsbibliothek
München

K E R K E L Y K E
G E S C H I E D E N I S
D E R
W A L D E N Z E N.

WALDENZEN
DER
GESCHIEDENIS
KERKELYE

K E R K E L Y K E
G E S C H I E D E N I S
D E R
W A L D E N Z E N

TOT OP DEEZEN TYD,

V E R R Y K T

Met een keurig Afbeeldzel van den vermaarden Veldheer
en Leeraar HENRICUS ARNAUD,

D O O R

JOHANNES FLORENTIUS MARTINET,

Artium Liberalium Magister, Philosophiæ Doctor en Be-
dienaar van het H. Evangelie, in de Hervormde
Kerkgemeinte te Edam.

Te A M S T E R D A M,

By J A C O B U S L O V E R I N G H,
Boekverkoper vooraan op den Nieuwendyk.
MDCCLXV.

KERKE
GESCHIEDENIS

DER

WALDEN

TOT OP DEZEN TYD,

VERRYKT

Mit een Reijtig Afbeeldzel van den verstanten Veldheer
en Leeraar HENRICUS ARNAUD,

DOOR

JOHANNES THORNTIUS MARTINET,

Archiefs Librarian, Pastoor, Philologische Doctoor en Be-
dienaar van heet. Ryndgelyc, in de itervornde
Kerkgeboorte te Edele.

Te AMSTERDAM,

By JACOBUS LOVERINGH,
Boekverkooper voortaan op den Nieuwenhof.
MDCCLXV.

A A N D E N

WEL EDELEN, GROOT ACHTBAAREN
HEERE

WILLEM HENDRIK
VAN OSSENBERCH,

EXTRAORDINAIR RAAD

van

NEDERLANDS INDIËN,

GOUVERNEUR en DIRECTEUR

op en langs

De NOORD-OOST-KUSTEN

van

J A V A,

&c. &c. &c.

wordt

* 3

Deeze

Deeze

KERKELYKE GESCHIEDENIS

der

der

W A L D E N Z E N ,

in een eenvoudig gewaad ,

zonder

Eene uitvoerige Lofpraak over deszelfs voor-
treffelyke Ziels begaaftheden en uit-
muntend Karakter ;

zonder

Eenige Loftuitingen over deszelfs kloeken Oor-
logsmoed , ter demping van snoode en ge-
vaarlyke Muiltary , in de jaaren van 1748
en 1750 , in de Nabuurfchap van
BATAVIA en BANTAM , zo
overvloedig betoond ;

zonder

Eenige uitmeeting van deszelfs roemrugtig Ge-
drag , in het moeilyk bestier der uitge-
strekke LANDEN , deszelfs waak-
zaame zorges aanbevoelen ;

zonder

Zonder

Eenige vermelding van deszelfs *Zucht*, ter geluk-
kige Voortplanting van het heilryk E-
VANGELIE, onder de HEIDENEN
van het OOSTEN,

Nedrig aangeboden:

en

Uit hoofde eener aangename *Vermaagschapping*,

Alleen ten doorluchtigen vertooge

van

Ongeveinsde *Hoogachting* en zuivere *Genegenheid*,

onder

Hartelyke beede,

zo om

Veelerly aardfche *Zegeningen*,

over

Zyn Wel Ed. Gr. Achtb. PERZOOM,

HUISGEZIN,

en

Meenigerly dagelyksche BEZIGHEDEN

* 4

Ten

Ten nutte der MAATSCHAPPY en eigen GENOEGEN

te ontvangen;

als ook

Onder vuurige *smee*kingen,

om

Een lieffelyk genot van de onwaardeerbare Gees-
telyke *Weldaaden* van den grooten VERLOS-
SER, ter volmaking, rust en vrede
van zynen Edelen Geest altoos-
duurend te bezitten,

Toegewyd en Opedraagen

door

Deszelfs ootmoedigen *Dienaar* en *Schoonbroeder*,

JOHANNES FLORENTIUS MARTINET.

VOOR-

VOORBERICHT.

Het byna algemeen en ten hoogften prysfelyk belang, het welk veele Kerkelyke en Weereldlyke Standsperszoonen van Nederland, door eenen nieuwen yver gedreeven, thans neemen in den welstand der be- rugte Kerkgemeintens, die zich in de laage Valleyen van het afgelegen *Piemont* bevin- den; — dit belang, het welk inderdaad zulken uitneemenden luister aan ons Va- derland byzet, en thans overvloedige proe- ven uitleverdt, dat deszelfs zucht voor het welzyn van CHRISTUS Kerk in andere Weereldoorden niet uitgebluscht, nog de oude hoog geroemde Mildadigheid ter ondersteuning en verkwikking van ge- brekkige en verarmde Geloofsgenooten, niet uitgestorven zy; — dit belang, en deeze rede, zeg ik, heeft my onder veele andere redenen, die ik gevoegelyk geoor- deeld heb, in het volgende eerste hoofddeel breeder te vermelden, aangespoort, om in uuren van uitspanning my zelven, door na- der onderzoek van den staat der Walden- zen, een naauwkeuriger kennis van derzel-

V O O R B E R I C H T.

ver vroegere en laater Lotgevallen te verzorgen, en daar na wat ik 'er van ontdekt hadde, myne Landgenooten mede te deelen.

De Leezer zal zich mogelyk verwonderen, een groot werk van ruimen omflag in een kleen Boeksken afgehandeld te zien; en vraagen, waarom een Volledige KERKE-LYKE GESCHIEDENIS van dat Volk, het welk zulk een naam in de weereld van zich heeft doen uitgaan; het welk zo veele staatverwisselingen; zo meenigmaal voor- en tegenspoed; somtyds een aangename rust, op andere tyden zulke gruwelyke verwoestingen, byna XVIII Eeuwen lang, ondergaan heeft, in zulk een beknopt bestek ver- toond word?

Ik wil, op dat ik dit ter myner verantwoording zegge, gaarne bekennen, dat het my wel veel tyd, maar geen zwaaren arbeid gekost zou hebben, in meer dan een groot Boekdeel, de Geschiedenissen der Waldenzen, van de tyden der Apostelen, of hunne naaste opvolgeren, tot op deezen tyd, te beschryven, en byzonder
de

V O O R B E R I C H T.

de laatste Lotgevallen breedvoerig te ver-
toonen ; dan wien smaakt het , voorheen
gedrukte Schriften , op nieuws in het licht
gegeeven , te leezen ? wien gevalt het din-
gen , die meer of min bekend staan , al we-
derom herhaald te vinden ? of wien lust het
zaaken , die in een kort bestek kunnen af-
gedaan worden , zonder dat de kortheid
duisterheid baare , of aanmerkelyke zaaken
over het hoofd gezien worden , op een
lange en verdrietige wyze , met verlies van
zynen leeslust , vertoond te zien ?

Om deezen voor my , en gelyk ik ver-
trouw , mede voor myne Leezeren onaan-
genaamen schryftrant te vermyden , heb ik
getragt , zo veel my mogelyk was , den
leeslust en aandagt myner Leezeren , door
deeze myne kortheid , gaande te houden en
te verdienen ; van oordeel zynde , dat ,
naardien ik geene gebeurtenis van gewigt ,
zo veel my bekend is , overgeslagen hebbe , dit
beknopt verhaal genoegzaam zou toereiken ,
om het mildadig Nederland een denkbeeld
van de oudtyds vermaarde , nu min bekende ,
zeer verarmde Waldenzen te geeven , en
het

VOORBERICHT.

het zelve te berigten , aan welke Kerkgemeintens deszelfs Mildadigheid thans zo wyfelyk befteed wordt.

Intuffchen hebben wy de laafte , by zommigen geheel onbekende , en nimmer in onze taal myne Landgenooten medege-deelde Lotgevallen , uitvoeriger gemeld , zonder te vreezen , dat wy den Leezer door derzelver breedvoerigheid eenig verdriet zullen baaren.

By dit Voorbericht hadden we meer zaaken kunnen voegen , indien het eerfte Hoofdstuk , het geen klaarder bericht ter opening deezer Kerkelyke Gefchiedenis geeven zal , niet volgde.

LYST

L Y S T

D E R

HOOFDSTUKKEN.

I.	Hoofdst. <i>Vervat de Inleiding.</i>	Bladz. 1-6
II.	— <i>Van den naam der Waldenzen en hunne Valleyen, nevens de Regeeringsform.</i>	6-14
III.	— <i>Waar in onderzocht wordt, wanneer de Valleyen met het Evangelielicht bestraald zyn.</i>	14-16
IV.	— <i>De waare Evangelieleer in de XII eerste Eeuwen zuiver bewaard in de Valleyen.</i>	16-21
V.	— <i>Een korte Schets der Gebeurtenissen in de Valleyen van de XII. Eeuw tot het jaar 1655.</i>	21-35
VI.	— <i>Een korte Schets van de Vervolging in het jaar 1655.</i>	35-49
VII.	— <i>Vervattende de Gebeurtenissen van het jaar 1655 tot 1672, en byzonder een zwaaren Oorlog in het jaar 1662.</i>	49-58
VIII.	— <i>De lotgevallen der Waldenzen van het jaar 1672 tot 1687, waar in voorkomt eene der zwaarste Vervolgingen, nevens hunne uitdryving uit de Valleyen van Piemont.</i>	58-82
IX.	— <i>Wat de verdreeve Waldenzen in hunne omzwervingen in Zwitserland wederwaaren is, met hunne poogingen, om van daar in hunne Valleyen weder te keeren.</i>	82-96

X. Hoofd.

LYST DER HOOFDSTUKKEN.

- X. Hoofdst. *Voorbereidzelen ter wederinneeming der Valleyen, door de Waldenzen te werk gesteld.* Bladz. 96-101
- XI. ——— *Ontmoetingen der Waldenzen op hunnen vermaarden togt naar de Valleyen, en de inneeming van dezelve met den degen in de vuist.* 101-122
- XII. ——— *Een tusschenrede, waar in verslag gedaan word, hoe het met de agtergebleeve Waldenzen afgeloopen is.* 122, 123
- XIII. ——— *Verdere gevolgen van de inneeming der Valleyen door de Waldenzen; eindelyk na veel stryd door eenen aangenaamen Vrede met den Hertog van Savoye bekroont.* 123-138
- XIV. ——— *De Waldenzen zich met hunnen Hertog vereenigd hebbende, wendden hunne wapenen tegen Vrankryk, zes jaaren lang, dat is, van 1691 tot 1697.* 138-150
- XV. ——— *Alle Fransche Vluchtelingen, waar onder de Heer Arnaud, door Vrankryks opstookken, gedwongen de Valleyen te verlaten en naar Duitschland te vertrekken; nevens de smertelyke gevolgen van dat vertrek voor de Waldenzen, van 1697 tot 1699.* 150-158
- XVI. ——— *De Waldenzen staan hunnen Hertog by, in den Oorlog tegen de Franschen gevoerd, van 1699 tot 1711.* 158-166
- XVII. ——— *Gebeurtenissen van het jaar 1712 tot 1730, behelzende verscheide rampen, den Waldenzen overgekomen.* 166-170
- XVIII. ——— *Een onaangenaam tooneel in de Valley Pragelas, in het volgende*
jaar

LYST DER HOOFDSTUKKEN.

jaar 1730 geopent, wanneer de Hervormde Godsdienst aldaar geheel werd uitgerocid. Bladz. 170-174

XIX. Hoofdst. De lotgevallen der Waldenzen van 1730 tot 1765, behelzende eenige nieuwe onlusten, door de Roomschen tegen hun verwekt, dog door den Koning uit den weg geruimt: — als meede verscheide proeven hunner trouw en dapperheid in den Oorlog van het jaar 1742 aan hunnen Vorst betoond, en de zedert dien tyd genootte rust tot op deezen dag. 174-179

XX. — Een naauwkeurige beschryving van den hedendaagschen toestand der dertien Gemeintens in de Valleyen, waar in vertoond word, binnen welke enge perken de Vryheid van Consciensie, welke deeze Kerken genieten, bepaald is, — als mede het verval deezer Gemeintens en deszelfs oorzaaken, — nevens den toestand der Schoolen, onder deeze opgericht. — Welk verhaal beslooten word met een kort bericht, zo van den buitenlandschen onderstand ter behoudenis deezer Gemeintens gedaan, als mede van het geen 'er ten dien einde jaarlyks en nu byzonder nog geschiet. 180-200

BYLAAGEN, betrekking hebben tot de voorgaande Kerkelyke Geschiedenis der Waldenzen.

I. Bylaag. Regelen, van welke de oude Leeraaren der Waldenzen zich bedienden om de zuiverheid der Leer te bewaaren, en alle wangedrag in den wandel in hunne Gemeintens voor te komen. 203-215
II. By-

LYST DER HOOFDSTUKKEN.

- II. Bylaag. *Brief van Frederik den III, Keurvorst van de Palts, geschreeven in het jaar 1566, aan Emanuel Philibert, Hertog van Savoye, ter begunstiging der Waldenzen, deszelfs onderdaanen.* Bladz. 215-229
- III. ——— *Vervattende drie Brieven, betrekelyk tot de 58 en 59 bladzyden van de vorige Kerkelyke Geschiedenis der Waldenzen. De eerste is door Emanuel den II. aan de Waldenzen, en de tweede aan den Graaf van Boccaria geschreeven, in welke hy hunnen oorlogsmoed en trouw, hem in den Oorlog tegen de Genueezen betoond, met den verschuldigten lof bekroond; — de derde is door Don Gabriel, Oom van den Hertog van Savoye, geschreeven aan den Graaf van Boccaria, na dat de Waldenzen zich in den Oorlog tegen de rebellen van Mondovi wel gedragen hadden.* 230-233
- IV. ——— *H. ARNAUD, Leeraar der Waldenzen, door Koning Willem den III. tot Colonel aangesteld zynde, ontving ten dien einde een Acte van dien Vorst. Dit stuk heeft betrekking tot het geen wy in de Kerkelyke Geschiedenis der Waldenzen bladzyde 144 gezegd hebben.* 234, 235

NB. Het afbeeldzel van ARNAUD, moet tegen over Bladzyde 100 geplaatst worden.

KERKELYKE GESCHIEDENIS

D E R

W A L D E N Z E N.

I. H O O F D S T U K.

Inleiding.

Indien het van nuttigheid geoordeeld wordt, de Geschiedenissen van Koningryken en Gemeenebesten dezer Weereld voor de vergetelheid te bewaaren, zal een yder, welke eenige agting voor den waaren Godsdienst heeft, gereedelyk moeten toestemmen, dat het een onderneeming van belang is de lotgevallen van Christus kerke in 't gemeen, en van derzelver Gemeintens in 't byzonder, aantekenen: en wel voornamelyk van zulke Gemeintens, welke onder een geduurige verwisseling van verdrukking en voorspoed, in de opregte belydenis van het geloof der Heiligen eenmaal overgeleverd, zyn standvastig gebleven: nergens blinkt de Goddelyke Voorzienigheid meer in uit, dan in de getrouwe bewaaring en herhaalde verlossing van zulke aanroepers zyns naams: niets is meer in staat om zulke belyders, waar by de vryheid van gewissen onder een goedertierene regeering hunner geloofsgenooten gevonden wordt, gelyk de Nederlanders zich hier op beroemen kunnen, de grootheid hunner onwaardeerbaare voorregten regt te doen bezeffen en tot erkentenis van Gods goedertierenheden, of tot navolging der doorlugte voorbeelden dier welmeenenden optewekken, wanneer een wolke van vervolging land en kerk onverhoopt mogt ontrusten.

A

De

2 KERKELYKE GESCHIEDENIS

De overweeging deezer dingen wettigt my de laatste lotgevallen van een klein, arm en nedrig, dog niet min godvreezend volk; dat in oude tyden de roem der Christen kerk, of laat ik liever zeggen, dat in de onweetendste tyden, het eenigste licht der weereld geweest is, voor de vergeetelheid te bewaaren, myne landgenoten een nieuwe stof tot godvrugtige overdenkingen aantebieden, en, door een verhaal van groote en wonderbaare gebeurtenissen, voornamelyk tot de verheerlyking van den grooten Verlosser te arbeiden.

Welk volk dog, welke Kerkgemeinte is gelyk die der *Waldenzen*, zedert de tyden der Apostelen in de openbaare zuivere belydenis en ieverige beoefening van den Christelyken Godsdienst tot op deezzen dag, in weerwil aller vyanden, onveranderd staande gebleeven? welke kerk is gelyk deeze nimmer tot eenige kettery vervallen? welke Gemeinte heeft zo manmoedig tegen afgodery en bygeloof geyverd? heeft *Calvin* en *Luther* hen hier in ooit den voorrang kunnen betwisten? welk land is meer overstroomt van roode bloedplassen, door stervende heilige gestort? waar vond men immer een handje vol volks, twee honderd jaaren lang, de zwaarste oorlogen onbezweken voerende tegen de magtigste Weereldvorsten? met een woord, waar is de Goddelyke magt en goedheid in de bewaaring en redding van een gering volk uit den muil der leeuwen ooit of ooit zichtbaarder uitgeblonken, dan onder de *Waldenzen*? en moet dit niet allermeeft onzen aandagt treffen, dat zy in hun land, schoon grenzende aan *Italien*, de zetel der Roomsche magt en heerlykheid, en teffens de plaats, waar de grootste ondeugden en besmettingen geheerscht hebben en nog niet geheel uitgeroeid zyn, evenwel hunne kleederen onbesmet bewaard hebben: ja dat zy onder het oppergebied van Roomsche Vorsten zo veele

veele eeuwen tot op deezen dag, door een wonderbaare Voorzienigheid, zyn staande gebleeven.

Verdiend dan niet de gedagtenis van dit vermaarde volk tot het einde aller eeuwen bewaard te worden? en hoe zal niet door een vertoog van zulke aanmerkelyke gebeurtenissen de waarheid van onzen Godsdienst de sterkste steun worden bygezet? zullen de tegenwerpingen der Roomschen, dat onze Hervormde Kerk ten tyde van *Luther* en *Calvin* het hoofd alleereerst opgestooken heeft, niet kinderagtig voorkoomen, wanneer wy uit veelerly bewyzen, en zelfs uit hunne eige Schriften, betoogen kunnen, dat de *Waldenzen* al van de tyden der Apostelen tot nu toe de Leere der waarheid aangekleefd hebben? zal het ongeloof en de ongodistery, thans meer dan ooit uit den helschen afgrond opkoomende, zich aanlokkelyk voordoen aan ongeoeffende zinnen, wanneer wy de zekerheid van het Evangelie en de vastheid der Goddelyke beloften ook uit de lotgevallen der *Waldenzen* kunnen staaven? Gewigtige redenen, myns oordeels, die my vollen oorlof geven de gebeurtenissen van dit oude en berugte volk voor de vergetelheid te bewaaren.

De naam van *Waldenzen* is thans by veelen een zeer onbekend woord geworden: naauwlyks weet men, of die kerk nog in weezen zy, en de minsten kennen derzelver laatste gebeurtenissen en tegenwoordigen toestand.

In de voorige Eeuw is een en ander Geschiedenis van dat vermaarde Volk in het licht gegeven; het algemeen belang, dat *Neerland* toen in haare behoudenis nam, maakte inderdaad, behalven andere redenen, de uitgaave van die Schriften noodzaakelyk. Dan men moet my, geen minnaar zynde van in onze taal gedrukte geschiedenissen, welke elk kan naflaan, uitteschryven, ten goede houden, dat ik niets of weinig van dezelve aanhaale. Ik

4 KERKELYKE GESCHIEDENIS

zal my vergenoegen met het opnoemen der voornaamste Schryveren, uit dewelke de weetgierige Leezer, met de Korte Schets, welke ik van de vroegste Geschiedenissen der *Waldenzen* denk te geeven, niet te vreden zynde, zynen lust verder zou kunnen boeten.

De eerste, welke hier in aanmerking komt, is de *Historie van de Gereformeerde Kerken in de Valleyen van Piemont, genaamd Waldenzen*, door P. Gillis in het Fransch beschreeven en door G. van Breen, Predikant in de Beverwyk vertaald, gedrukt te Amsterdam 1663. — als mede B. Lydius, drie *Historische Traktaaten*, Dord. 1624. — gelyk ook Perrin, *Historie der Albigenzen en Waldensen*. — D. S. Korte, *Kronyk der Waldenzen*, Amst. 1657. — *Historie der Waldenzen*, Amst. 1732. eerste Deel (*). Men kan hier by voegen de *Martelaars Boeken van Mellinus en van Bracht*. In het Fransch kan men raadpleegen het schoone werk van J. Leger, *Histoire des Vaudois*, Leide 1699. 2 vol. in fol. — P. Boyer, *Abregé de l'Histoire des Vaudois*, 1691. eerste Stukje, zynde het vervolg, zo veel ik weet, noit gedrukt. — Voorts Basnage, *Histoire de la Religion des Eglises Reformees*, Rott. 1725. — *Centur. Magdeburgens. Centur. XII.* — Pictet, *Histoire du XI. & XII. Siecle* Amst.

(*) Dit laatste fraaije Werkje, vervattende de lotgevallen der Waldenzen in de XII. eerste Eeuwen, is zonder naam van den geleerden Schryver in het licht gekoomen: my is bericht en ik ben 'er ten vollen van verzekerd geworden, dat men het hebbe dank te weten aan den Eerw. Heer M. Schagen, Doopsgezinde Leeraar te Utrecht, die door zyne Godvrugtige Schriften en de gelukkige vertaalingen van *Bennet's Godsdienstige Christen*, *Hervey's Tberon en Aspasio* en *Pearsals Bespiegelingen* genoeg bekend is in ons Vaderland. Tydsmangel, zo schryft my die arbeidzaame Leeraar, heeft my verbindert myn oogmerk met die *Historie* te volnieren, en 't is niet te denken, dat my ledige unren 'genoeg zullen overschieten om 'er verder (namelyk aan het II. en III. Deel) aan te arbeiden.

Athenmässige Geschichte der Waldenser, ihres Schicksals und Verfolgungen in den letzten drittehalb Hundert Jahren überhaupt, u. ihrer Aufnahme und Anbau im Herzogthum Württemberg ins. besondere. Von Friedrich Carl Freyherrn von Moser. Mit 22. u. Beilagen. Zürich, 1798. 556 S. 8°.

Amst. 1732. — *Bossuet*, *Histoire Universelle*, tom. 3. — *du Pin*, *Bibliothèque des Auteurs Eccles.* XXII. vol. — *Sermon sur Matth. X. 42.* par *G. Wake*, *Arch-Evêque de Canterberi* 1699. — en de onlangs in het Fransch en Duitsch gedrukte *Leerrede over Gal. VI. 10.* van den al te vroeg overledene *Middelburgschen Leeraar de Loo*.

Dan sommigen van deezen eindigen hunne Geschiedenis zeer vroeg: *Gillis* kooft niet verder dan tot het jaar 1656. *Boyer* rekt zyn beknopt verhaal alleen tot 1690. *Basnage* volgt hem daar in, dog beiden zyn ze zeer kort in het opgeeven der Gebeurtenissen van de twee zeer vermaarde jaaren van 1686. en 1689.

Ik wil niet ontveinzen, dat ik my, om den Leezer een egt verhaal te geeven van twee der aanmerkelykste gevallen, die ooit in de Valleyen gebeurd zyn; ik meen de jammerlyke uitdryving der *Waldenzen* uit hun Vaderland in het jaar 1686. en hunne wederkeering in het zelve, in het jaar 1689 voorgevallen, waar van men in onze taal nimmer iets geleezen heeft, my bediend hebbe van twee stukken, geschreeven in het Fransch en myne Landgenooten tegenswoordig min bekend. Het eene binnen 's Lands gedrukt voert ten tytel: *Histoire de la persécution des Valees du Piemont à Rott.* 1688. het ander draagd dit opschrift: *Histoire de la glorieuse rentree des Vaudois dans leurs Valees* 1710. Wie de Schryver van het eerste is, heb ik niet kunnen ontdekken, en dat het laatste te *Cassel* gedrukt zy onder opzigt van den befaamden *Arnaud*, van wien we in het vervolg veel zullen spreken, heeft my de Wel Eerw. Heer *J. Arnaud*, Leeraar in de Walsche Gemeente te *Campen*, zynde de Kleinzoon van den eerstgemelden Heer, goedgunstig medegedeeld.

De Leezer denke intusschen niet, dat ik door de

6 KERKELYKE GESCHIEDENIS

bovengemelde stukken de vereischte hulpmiddelen, om deeze Kerkelyke Geschiedenis, byzonder van het jaar 1656. tot op deezen tyd te schryven, ten dienste gehad hebbe: ik begreep, myn gemaakte ontwerp overziende, dat my nog veele dingen ontbraaken, en hoognoodige stukken, vooral van den laatsten tyd, door andere Geschiedschryvers niet aan de hand geboden wierden. Ter myner vreugde gelukte het my daer op eenige onuitgegeeven gedenkstukken, die my zeer wel te staade kwamen, magtig te worden; en hier by gevoegd hebbende eene nuttige en aangename briefwisseling met verscheide aanzienlyke en geleerde Mannen, geraakte ik in staat om dit stuk zoo te ontwerpen, als het thans den Leezer word aangeboden.

II. HOOFDSTUK.

Van den naam der Waldenzen en hunne Valleyen, nevens de Regeringsform.

Wat de naam der *Waldenzen* belangt, geen volk is 'er, dat in oude tyden op zo veele verschillende wyze benoemd (*) en aan de Weereld bekend geworden is: dan gaf men hun een naam naar hunne vermaardste Leeraars (†); dan naar de Leer, die zy zo ieverig beleeden (§); dan naar het Land, het welk zy bewoonden (‡), en niet zelden heeft men hun, om hun te smaaden, door allerly spot en schimpnaamen van andere Natien onderscheiden

(*) *Hottingerus*, Hist. Eccles. Sec. XII. p. 281.

(†) *Henricianen*, *Josepbinen*, *Arnoldisten*, *Lollardisten* &c. *G. Brand*, Histoire der Reformatie, p. 26.

(§) *Fratricelli*, *Insabbatharii*, *Apostolici* &c. *Nederlandsche Subpitijs* van *J. Baselius*, p. 182.

(‡) *Turlupini*, *Transmontani*, *Cbienards* &c. *Lampe*, Hist. Eccles. Lib. 2. C. 9. §. 27.

den (*); dog de in de voorige en tegenwoordige Eeuw allermeeft gebruikelyke en bekendfte naam van dit Volk is geweest die van *Vaudois* of *Waldenzen*.

Verscheide Mannen van aanzien hebben zich in den oorsprong en afleiding van dit laatstgemelde woord zeer misgreepen. Sommigen leiden het woord *Waldenzen* van het woord *Walden* af, houdende in het oog de Wouden en Boffchen van het *Alpifch* gebergte door hun bewoond: andere van het *Franfch* woord *Vallées*, *Valleyen* betekenende: niet weinigen meenen, dat ze dien naam van *Petrus Waldus* een vermaard Koopman te *Lions* in *Vrankryk* gekreegen hebben (†), dan het blykt uit een oud Handschrift (§), door den geleerden *Morland*, Afgezant van *Engeland*, gefchonken aan de Bibliotheek van *Cambridge* en aldaar bewaard, dat zy den naam van *Waldenzen* reeds 70 jaaren voor de tyden van *Petrus Waldus* gevoerd hebben: veel liever denkt men dan met regt, dat *Petrus Waldus*, wiens eigentlyken naam wegens de verfchillende opgaaven niet regt bekend is (‡), den zynen van de *Waldenzen* ontleend hebbe (**). Het waarfchynlykfte en zekerfte is, dat de naam *Waldenzen* van het Land, door hun bewoond, afstamt. In hunne taal, zynde een mengelmoes van Italiaanfch en Franfch, worden

(*) *Gazari, Piphles, Passageni, Circumcisi, Gynici, Publicani, Cabatati* &c. *Lampe Hist. Eccles. Lib. 2. c. 10. §. 54.*

(†) *Hottingerus, Hist. Eccles. Sec. XII. p. 278.*

(§) *J. Leger*, geeft ons in zyne *Histoire des Vaudois*, een kort uittrekzel van dit kostbaar ftuk, waar in men ten opzigt van den naam der *Waldenzen* deeze woorden vind:

Illi difon quel es Vaudé s e degne de murir.

(‡) *Petrus Baldo*, of *Baldon* van zommigen genoemd: van andere *Valdo* of *Valdoni, Valdio, Valdus* en *Waldus*.

(**) *J. van den Honert*, Redevoering over de *Boh. en Mor. Kerk* p. 12. *Lampe, Hist. Eccles. Lib. 2. C. 10. §. 5.* en meer andere.

8 KERKELYKE GESCHIEDENIS.

den de Valleyen *Valli* of *Vaux* geheeten, en zy zelve *Valdesi*, dat is, Bewooners der Daalen of Valleyen (*): hier van daan noemen de Latynsche Schryvers hen *Valdenses*, waar uit het woord *Waldenzen* zeer ligt heeft kunnen voortkoomen.

Deeze *Waldenzen* hebben zedert onheuchelyke tyden gewoond in de *Valleyen van Piemont*, het welk een deel van het oude *Lombardye* is, in opper *Italien* (†) gelegen, grenzende tegen het Noorden aan *Savoye*, tegen het Westen aan *Vrankryk*, tegen het Zuiden aan de *Middelandsche Zee* en het gebied der Republicq *Genua*, tegen het Oosten aan de Hertogdommen *Montferrat* en *Milaan*. Van het Zuiden tot het Noorden is *Piemont* dertig Geographische mylen groot, maar van het Westen naar het Oosten veel minder (§). Dit Hertogdom, welkers Hoofdstad *Turin* is, draagd den naam van *Piemont*, om dat het aan den voet van de *Alpen*, een groot gebergte, het geen *Vrankryk* van *Savoye* scheid, geleegen is (‡). Deeze *Alpen* bestaan uit een groote meenigte hemelhooge Bergen en Rotzen, aan welkers voet men veele Valleyen en byna ontoegankelyke Dalen vind, wonderbaar door den Almagtigen Schepper beveiligd, en daarom van zulken bewoond, die de zwaare vervolgingen hunner vyanden

(*) *Busing*, Geographie, 2 Deel. 2 Stuk, p. 681.

(†) *Zimlari*, *Alpes* p. 226. & seqq. *Zeillari*, *Itiner*, p. 26. *Piemont* legt van Neêrland, als men door *Vrankryk* reist, 250. dog als men door *Lottharingen* den weg neemt, 200 uren.

(§) *Sanfon*, *de Wit*, *Visscher*, *Dankers*, *Cantelli* en *d'Isle*, hebben Kaarten van *Piemont* in het licht gegeven. Men vind er ook eene in het *Novum Theatrum Pedemontii & Sabaudiae*. *Tobias Majer* heeft 1749. een nieuwe by de Erve van *Homan* doen drukken. In het Werk van *J. Leger Hist. &c.* vind men een byzondere Kaart van de Valleyen, dog die is oud. Ik hoop binnen korten een fraaijer en naauwkeuriger, die thans door een kundige hand in de Valleyen getekend word, te kunnen geeven.

(‡) In 't Latyn *Pedemontium*, q. d. *ad pedem montium*.

den ontwykende, van tyd tot tyd in deeze Dalen zich hebben neergezet en daar in gebleeven zyn. Zonder dit ter deezer gelegenheid optemerken, zou het ongelooflyk voorkoomen, gelyk men in het vervolg meermaal hooren zal, hoe een handje vol volks zich tegen de zwaarste aanvallen van de magtigste legers heeft kunnen verdedigen en dezelve afslaan.

Piemont zelf word verdeeld in het Landschap *Turin*, — het *Canavese* Distrikt, — het Marquisaat van *Susa*, — het *Lucernsche* Gebied, of anders de *Valleyen van Piemont*, en somwyl alleen de *Valleyen* geheeten (*), — en voorts in eenige andere Landschappen, onnodig hier optetellen.

De *Valleyen*, door de *Waldenzen* bewoond zyn drie in getal.

I. De eerste is die van *Lucern* (†), 15 *Piemontsche* mylen lang, dog zeer ongelyk van breedte, wordende ten Westen gescheiden van de *Valleye Queiras* door den zogenoemden kruisheuvel, waar op de Rivier *Pelice*, die byna de geheele Valley bewatert, ontspringt. In deeze Valley zyn zeven Gemeentens der *Waldenzen*, namelyk *Bobi*, *Villars*, *la Tour*, *Roras*, *St. Jean*, *Angrogne* en *Rocheplatte*.

De

(*) Men moet *Piemonts* Valleyen met andere Dalen niet verwarren. De Valleyen, die in de *Cottische Alpen*, in de Marquisaaten van *Saluzzo* en *Susa* gevonden worden, zyn eertyds alle door *Waldenzen* bewoond geweest. Men vond 'er ook veele naar den kant van *Dauphiné* tot *Ambrun* en *Briancon* toe, dog hun getal aangroeiende, hebben zy zig in *Provence* en *Languedoc* verspreid, waar zy *Albigensen* genoemd zyn geworden, die hedendaags geheel uitgeroeid zyn. *Piemonts* Valleyen zyn alleen drie in getal.

(†) Van overoude tyden heeft deeze Valley een brandende Fakkel met duisternis omringd, in haar Wapen gevoert, waar uit vermoedelyk de naam van *Lucern* gesproten is. Geen wapen voegde dezelve beeter, wyl het vrolyk Evangelielicht in de duisterste tyden altoos in dezelve gescheenen heeft.

10 KERKELYKE GESCHIEDENIS

De Gemeinte van *Bobi* ligt het hoogste, brengt Kastanien, Wyn en Koorn voort, en is omringd met hooge *Alpen*, die verscheide naamen draagen.

In de Gemeinte van *Villars* vindt men weinig vlak Land, dog het geen 'er is, is by uitstek vrugtbbaar: tegen het Zuiden vind men Kastanien en goed Weiland, op de heuvels ten Noorden Wyn en Koorn.

La Tour draagd den naam naar eene oudtyds hooge toren, in wiens plaats de Hertog van *Savoye* 1655. een Vesting ter beteugeling der *Waldenzen* liet bouwen.

De Gemeinte van *St. Jean* heeft ten deele een vermaakelyke vlakte met de schoonste weiden aan de Rivier *Pelice*; ten deele een veld, waar op te gelyk Wynstokken en Akkerland gevonden word, zo dat de Landman onder Boomen en Wyngaarden, die van den eenen stam tot den ander op latten gespreid liggen, en waar onder de *Waldenzen* in vervolgingen zich meenigmaal verborgen hebben, het schoonste Koorn bouwt: behalven de schoone Ooftboomen vindt men hier een meenigte Moerbezieboomen, waar van de Inwooners zig tot voordeel hunner Zydewormen bedienen.

De Landstreek der Gemeinte van *Angrogne*, bewaterd door een kleine Beek van denzelven naam, is doorgaans Bergagtig en levert byna geen Wyn, maar veel Kastanien en andere goede vrugten, en voornamelyk overvloed van goede Weide voor het Vee uit. Dezelve is van natuuren ongemeen sterk, wyl men ze alleen van beneden aan twee kanten, name-lyk van het Zuiden en het Oosten genaken kan, en offchoon ze door verraad of geweld mogt ingenoomen worden, hebben de Inwooners een byna onge-naakbaare en wel verzekerde wykplaats op den Berg *Vachera* of in de zogenoemde Torenweide (*): deeze laatste

(*) *Près du Tour.*

laatste plaats bestaat uit een groote holligheid tus-
schen de allerhoogste Bergen, waar heenen men niet
dan met de allergrootste moeilykheid koomen kan,
konnende dit ruim hol een meenigte menschen be-
vatten, en waar van de *Waldenzen*, zich in tyden van
zwaare vervolgingen, bediend hebben om hunne Lee-
raars daarin te verschuilen, en hunne jonge Nazireërs
hunne studien gerust daarin te laten voortzetten.

II. De tweede Valley is die van *Perouse*, vier
uuren gaans lang, dog van een ongelyke breette,
zynde de grootste van een uur. Ze draagd den naam
naar een Vlek of liever naar een kleine Vesting, die
op deszelfs hoogte ligt en de toegangen der Rivieren
Cluson en *Germanasque*, als ook die der Valleyen van
St. Martin en *Cluson* beveiligt. Ze heeft weinig vlak
Land, en het geen 'er is, word door de Rivier *Clu-
son* doorsneden, in welke de *Germanasque* invloeit.
Aan de Zuidzyde wasschen vrugten van allerly soort
in overvloed, maar geen Wyn, die men egter ten
Noorden, waar de Stad *Pignerol* ligt, veel vindt. In
deze Valley teldt men drie Gemeintens der *Wal-
denzen*, te weten die van *St. Germain*, *Pramol* en
Pomaret.

III. De derde Valley draagd den naam van *St.
Martin*, zo genoemd naar een byna woeste plaats,
waar de puinhoopen van een Kerk, aan dien heilige
toegeweid, nog gevonden worden. Deeze Valley
is 16 Piemontesche mylen lang, maar niet veel bree-
der, dan de door heen vloeiende Rivier *Germanas-
que* incluie. Naar beneden vindt men veel wynstok-
ken en andere vrugten, in het midden Kastanien
en booven aan schoone Weiden. Deeze Valley is
door de natuur het allerbest beveiligt en verschanst.
Behalven de hemelhooge Bergen, die dezelve van
alle zyden omringen en jaarlyks 10 of 12 maanden
lang met sneeuw bedekt en derhalven onbeklimme-
lyk zyn; zo kan men niet dan door een enkele ope-
ning,

12 KERKELYKE GESCHIEDENIS

ning, door een Rots gemaakt en de Torenbrug (*) geheeten, in dezelve inkoomen. Deeze opening is niet breeder dan de daar door loopende Rivier *Germanasque*, die met eenen geweldigen vaart langs verschrikkelyke Rotzen heenen snelt; over welke Rivier deeze hooge Brug gelegd is, welke afgebrooken zynde de Valley geheel ongenaakbaar maakt. Hier teldt men de drie Gemeintens van *Villeseische*, *Maneil* en *Prals*.

By deeze drie Valleyen telde men voor meer dan twee Eeuwen nog een vierde, geheeten de Valley *Pragelas* naar een zekere Plaats dicht by deszelfs Rivier gelegen, of de Valley *Cluson*, dus genoemd naar de Rivier zelf. Ze behoorde toen aan de Hertogen van *Savoie*, dog verviel daarna in *Vrankryks* magt, waar in ze twee Eeuwen gebleeven is. Ses Hervormde Gemeintens der *Waldenzen* bloeiden toen in dit uitgestrekt Dal; dog by den Vrede van Utrecht kwam ze wederom onder de Heerschappy van haare oude meesters, de Hertogen van *Savoie*, wordende onze Geloofsgenooten eerst eenigen tyd gekweld en daarna in het jaar 1730. opentlyk vervolgd, waar door de zo evengenoemde ses Kerken te gronde zyn gegaan.

De drie Valleyen zyn in het gemeen wel aangenaam wegens haare vrugtbaarheid, men denke egter niet, dat 'er alles zonder moeite en gevaar groeit, want de smeltende sneeuw, in groote klompen neervallende van de hoogste Bergtoppen, voert somtyds steenen van een geweldige grootte met zich naar beneden, dreigd den Landman eenen gewissen dood, of verderft ten minsten zynen bezaaiden akker, en verbryzelt zynen tederen wynstok. Ook verminderdt de vrugtbaarheid, naar maate dat men hooger opkooft; de heuvels dog zyn alleen tot Kastanien en andere

(*) Pont de la Tour.

andere vrugten bekwaam: op de middelmaatige Bergen ontmoet men Boffchen van hooggestamde Boomen, met haagen en heesters doorwaffchen en de toppen der hoogfte Bergen zyn meestal met dikke sneeuw en zwaare yffchollen bedekt.

Men spreekt in deeze Dalen een byzondere taal, zynde een mengelmoes van de Italiaansche en Fransche onder elkander. De Inwooners zyn fchrander en zouden het, indien zy alle noodige vryheid en gelegenheid hadden om zich wel te kunnen oeffenen, in de wetenschappen ver brengen. Het Land is Roomsch. De *Paus* heeft in kerkelyke zaaken weinig, maar de Hertog, die thans teffens Koning van *Sardinien* is, veel gezag.

In het begin der XIII. Eeuw wierden de Valleyen, voorheen altoos door hunne eige Prinzen geregeerd, onder de Heerschappy van het *Huis van Savoye* gebragt (*). *Thomas*, Hertog van *Savoye* maakte zich in het jaar 1233. meester van de Stad *Pignerol* en de Valleyen, onder voorwendzel, dat het Stamhuis van *Piemonts* Prinzen uitgestorven was (†). De *Waldenzen* onderwierpen zich aan deezen nieuwen bestierder onder beding, dat ze by hunne oude voorregten bewaard zouden worden, het geen hy hun toestond en door zyne opvolgers bevestigd is. Het tegenwoordig Koninglyke Huis van *Savoye* heeft zich lang den tytel van Koninglyke Hoogheid uit hoofde eener aanspraak op het oude Koningryk *Cyprus* aangemaatigd, dog niet meer gehad dan de waardigheid van Hertogen van *Savoye* en *Piemont*, tot het jaar 1713, wanneer *Victor Amadeus* de II, in een Vredehandeling met *Vrankryk*, het Koningryk *Sicilien* bekwam, en zich daar op tot Koningte *Palermo* liet kroonen. Hy bleef het tot in het jaar 1718, wan-

(*) *Wake*, Sermon, pag. 47.

(†) *Leger*, Hist. des Vaud. T. I. p. 157.

14 KERKELYKE GESCHIEDENIS

wanneer hy uit hoofde der zo genoemde *Quadruple Alliantie* het Koningryk *Sicilien* aan Keizer *Karel* den VI. afstond, die hem daarentegen het Koningryk *Sardinien* overliet en voor deszelfs Koning erkende. Zedert dien tyd zyn de *Waldenzen* aan de Hertogen van *Savoye* en *Piemont*, nu Koningen van *Sardinien* onderdanig. Hunne thans regeerende Vorst, wiens voortreffelyke hoedanigheden van verstand en heldenmoed men in de laatsten door hem gevoerden oorlog heeft leeren kennen, noemt zich *Karel Emanuel Victor*, Koning van *Sardinien*, *Cyprus* en *Jerusalem*, Hertog van *Savoye*, Vorst van *Piemont* &c. Hy is den Roomschen Godsdienst wel toegedaan, dog duld de *Waldenzen* in zyne Valleyen.

III. HOOFDSTUK.

Waar in onderzocht wordt, wanneer de Valleyen met het Evangelie licht bestraald zyn.

Wie aan de Inwooners deezer Dalen het allereerst de Evangelie Leer bekend gemaakt heeft, is niet ten vollen zo zeker, als wy dat gaerne wenschten te weten. Sommigen meenen, waar onder de geleerde *Pictet* (*), dat Apostel *Paulus* naar *Spanjen* reizende, gelyk hy beloofde *Rom. XV: 28.* zynen weg door de Valleyen van *Piemont* genoomen hebbe, gelyk die weg ook inderdaad door deeze Dalen liep, zo die Apostel deezen togt niet ter zee maar te land gedaan hebbe — en dat voorts die ieverige Kruisgezant ter deezer gelegenheid de Leer van den gekruisten *Jezus*, in het doortrekken aan de Bewoonders der Valleyen gepredikt zou hebben, gelyk dit zyne bestenstige gewoonte op zyne groote reizen geweest

(*) *Pictet*, De Troph. Evang. inter Diff. p. 509.

weest is. De Aartsbiffchop *Wake* gelooft (*), dat deze Dallieden ten minften ten tyde der Apostelen de Evangeliekennis ontfangen hebben, dog door welken Evangelift wil hy niet bepaalen. *Boyer* is van oordeel, dat Apostel *Paulus*, ten tyde van Keizer *Nero* te *Rome* gevange zittende, den Christelyken Godsdienst in *Italien*, waar van *Piemont* een gedeelte uitmaakt, geplant hebbe, door welk middel deeze Bewooners der Valleyen tot de kennis der waarheid zouden geraakt zyn. De kundige *Schagen* (†), veronderstellende, dat *Galatia*, door *Paulus* in zynen brieven aangehaald, *Gallia Cisalpina* zy, gelyk *Theodoretus* daar heenen wil, meent te mogen stellen, dat *Crescens* ontrent het jaar 64, dat is, kort voor dat *Paulus* zynen tweeden brief aan *Timotheus* schreef, aldaar de Evangelie Leer overgebracht hebbe. Dit is ten minften zeker volgens het getuigenis van *Eusebius* (§), dat 'er in het midden van de II. Eeuw veele Christelyke Gemeintens in het overen binnen *Alpisch* Gebergte, waar de nabuuren der *Waldenzen* woonden, geweest zyn. Dan indien *Eusebius* getuigenis by iemant niet zwaar genoeg mogt weegen, wil ik alleen in bedenking geeven, of niet de vervolgingen door de Roomsche Keizers, in *Italien* aangericht, veelen zullen genoopt hebben hunne wooningen te verlaaten en in de niet ver af liggende *Piemontesche* Valleyen een veilige schuilplaats te zoeken.

Dan indien het al niet op onwrikbaare gronden steunen mogt, dat deeze vermaarde Kerkgemeintens ten leeftyde der Apostelen gegrond zyn; dan meen ik op vaster bewys te moogen beweeran, dat het Evangelie der heerlykheid des Zaligen Gods niet lang

(*) Dans son Sermon, p. 23.

(†) Historie der Waldenzen, p. 110.

(§) Kerkelyke Historie, 3. b. 4. hd.

16 KERKELYKE GESCHIEDENIS

lang daarna, dat is, in de II. Eeuw in deeze Val-
leyen bekend en aangenomen zy geworden. De
Waldenzen hebben dog altyd staande gehouden (*)
en naar alle gedagten op geen en loffen grond, dat
hunne Voorvaders door de Apostelen of hunne naaste
opvolgeren de Leere der Waarheid ontvangen heb-
ben: en my dunkt dat het getuigenis van een hun-
ner bitterste vyanden (†) in dit geval van groot ge-
zag is; hy zegt; „ dat de Kettery der *Waldenzen*,
„ (zo noemden zy den zuiveren Christelyken Gods-
„ dienst) de oudste der Ketteryen waare en geduurd
„ hadde van *Sylvesters* tyden af, of wel van die
„ der Apostelen”.

IV. HOOFDSTUK.

*De waare Evangelie Leer in de XII. eerste Eeuwen
zuiver bewaard in de Valleyen.*

Men moet inderdaad erkennen, dat men in de
Kerkelyke Geschiedenissen van dien tyd af tot
de tegenwoordige Eeuw, meenigvuldige blyken
vindt, dat de *Waldenzen* het waare Woord Gods ge-
kend, zuiver bewaard, en de Kerkelyke tugt naar
de wyze der Apostelen door alle Eeuwen heen geoeff-
fend hebben. De weetgierige Leezer kan veelerly
getuigenissen by de onder aangehaalde Schryvers (§)
desaangaande vinden.

Het

(*) Zo spreekt *Robertus Olivetanus* in de Voorrede voor de
eerste Fransche Bybel, door hem vertaald en in het jaar 1537
gedrukt. *Leger*, Hist. des Vaudois, T. I. p. 161. De getui-
genissen van *Th. Beza*, *Sleidanus*, *Efron Rudiger*, *Comenius*,
Amyraldus, *Drelincourt* en andere, by *Leger* pag. 167. &c.
vermeld, staaven dit gevoelen.

(†) *Reinerus Sacco* door den Jesuit *Gretser* 1254. te *Ingolstadt*
uitgegeven. *Belvedere relatione al consiglio* &c. 1636.

(§) *Histoire de la Persécution des Vallées*, p. 6. *Histoire
de la glorieuse rentrée dans la Préface.* *Kortbolt*, Hist. Eccles.
Sec.

Het is gewis een zonderlinge bestiering en wakende voorzorge Gods over deeze Kerken geweest, dat nog de twisten over het vieren van het Paasche-feest in de II, nog de scheuring der Kerk in de III, nog de toeneemende gebreken der Kerkelyken in de IV, nog de hoogachting voor de beelden en de verwoesting van het nabuurig *Italien* door de *Wandalen* en *Alanen* in de V, nog de inval in *Italien* door de *Longobarden*, die *Arianen* waaren, in de VI, nog het aangroeijend gezag der Pausen in de VII, nog de vastgestelde beeldendienst en andere menschelyke inzettingen in de VIII. Eeuw, eenigen inbreuk op hunne reine Leer konden maaken, nog eenig verval in hunne Kerkelyke tugt te weeg brengen: te meer daar het bekend is, hoe geweldig de Oostersche en Westersche Kerk in die tyden door blindheid, bygeloof en Leeringen van menschen is besmet geworden.

In het begin der IX. Eeuw zat de voortreffelyke *Claudius Clemens* (*) te *Turin* op den Bisschoplyken zetel (†); zyn hooftwerk was de zuivere Leer der waarheid met kragt van redenen de *Waldenzen* in te prenten, zeggende: dat de waare Kerk uit deugdzaame menschen bestond — dat deeze geen ander hoofd dan *Jesus Christus* had — dat *Petrus* boven *Paulus* niet gesteld moest worden — dat men uit Gods vrye Genade door het Geloof geregtveerdigd werd

Sec. XIII. p. 498. *C. Vitringa*, over de Parabolen, p. 210. *Boyer*, Abregé, p. 43. *Lampe*, Hist. Eccles. L. II. C. 7. §. 20. *Leger*, Histoire des Vaudois, T. I. p. 163. & seqq. en byzonder het aangepreeze Werk van *M. Schagen*, Historie der *Waldenzen*, die de lotgevallen der XII. Eeuw breedvoerig opgegeeven heeft, waarom ik dit Hoofdstuk zeer bekort hebbe. De Leezer kan daar alles vinden, wat wy van die oude tyden weeten.

(†) *Du Pin*, Biblioth. T. VII. p. 141, 142.

(§) *Leger*, Hist. des Vaudois, T. I. p. 137. *Boyer*, Abregé, p. 12 & 13.

wierd — dat het onbetamelyk was voor de dooden te bidden — dat men geene Heiligen mogt aanroepen nog den beelden eeren — dat het brood in het Avondmaal *Christus* lichaam niet was, &c. (*). Door zulken leertrant bleef het Evangelie licht in die duistere Eeuw onder de *Waldenzen* helder schynen: naauwlyks kan men bezeffen, welk nut deeze man in die onweetende tyden gedaan hebbe, verdedigende de waare Leer vier-en-twintig jaaren lang met mond en pen, waar hy kon en mogt, terwyl zyne fchriften, hoewel na zynen dood door zyne vyanden, volgens het getuigenis van *Mabilon* (†), ten onrecht gehegeld, met vrugt geleezen wierden. De uitneemende yver van deeze *Claudius Clemens*, wierd door de Voorzienigheid gebruikt om de Inwooners van *Piemonts* Valleyen te bewaaren tegen de Leer der Transubstantiatie, door *Paschalius Radbertus* ingevoerd, die gedwongen was te belyden dat 'er veele waaren, die in een ander gevoelen stonden (§).

De Goddelyke bewaaring droeg zorg, dat ze in de X. Eeuw niet vervolgd wierden, en *Leger* heeft ons een overtuigend bewys (‡) aan de hand gegeven, waar uit blykt, dat 'er toen ter tyd geen inbreuk op de Leer der waarheid onder hun gemaakt was: in tegendeel hebben zy op het einde van die Eeuw, het zuiver Evangelie door *Duitschland*, *Vrankryk* en *Vlaanderen* verspreid, het geen een uitnemend licht in de Weereld heeft doen opgaan. *Petrus Waldus*, en zyn vriend *Berengarius*, door deeze
Leer

(*) *Basnage*, Hist. de la Relig. Reform. T. IV. p. 42. *Lydius*, Hist. Tract. p. 27. en 28. *Du Pin*, Hist. Eccles. T. VII. p. 10. *Leger*, Hist. des Vaudois, T. I. p. 138, 139.

(†) In *Analectis*.

(§) In *Epist. ad Frudegardum*.

(‡) *M. Aurelio Rorenco*, in *Relatione del Introductione della heresia nelle Valli de Piemonte*. 1632.

Leer der *Waldenzen* verlicht, booden de hand en verspreiden nu al mede het zuivere woord Gods in de twee gemelde ryken, dog zo ras de eerste vervolging daar uit gebooren wierd, vertrok *Waldus* naar de Valleyen, waarschyglyk die van *Piemont*, om zyn leeven zeker te zyn.

Paus *Urbanus* de II, hier over gebelgd en vervolg ziek geworden, gelukte het niet in het jaar 1095. de gezegende voortgangen der nu meer en meer verspreide Leer, in een Kerkvergadering, te *Piacenza* in *Italien* gehouden, te stuiten; en *Vrankryks* Koning slaagde niet beeter in zyn oogmerk, toen hy veele Geloovige Belyders te *Orleans* aan den brandstapel deed sterven, in hoope, dat andere daar door van het omhelzen deezer Leer afschrikt zouden worden.

Ten bewyze dat het zuiver Geloof der *Waldenzen* in de volgende XI. Eeuw nog geen last geleden heeft, moogen wy ons op twee fraaije gedenkstukken, welke nog in weezen zyn, beroepen. *Morland* bragt het eene, het welk een Digtstuk is, *Noble Leyçon* (*) geheeten, uit de Valleyen in *Engeland*. Het ander is een regtzinnige Catechismus, bestaande uit twee en vyftig Vraagen en Antwoorden (†). Uit de handelwys van zekeren Abt van *Castres* in het Aartsbisdom van *Albi* blykt ons, dat zy zich in deeze Eeuw nog al verder uitgebreid hebben.

Het jaar 1120. is vermaard door hunne groote vrymoedigheid, betoond in hun openbaar schryven over den *Antichrist*, en byzondere dwaalingen der Roomsche Kerk (§). Zy gaaven in die tyd mede een

(*) *Pistet*, Hist. du Siecle XI. p. 1090. *Leger*, Hist. des Vaud. T. I. p. 26.

(†) *Lampe*, Hist. Eccles. L. II. C. 9. §. 27. Dat Stuk kan de Leezer vertaald vinden by *J. v. d. Honert*, Acad. Redev. p. 37.

(§) *Bajnage*, Hist. de la Relig. Reform. 14. per. p. 145.

een Geloofsbelydenis, regt overeenstemmende met de waare Leer, in het licht, welk achtbaar stuk ook nog in onze handen is (*).

De XII. Eeuw is aanmerkelyk wegens de besluiten van verscheide Pausen, die nog der *Waldenzen* groote kennis der heilige Schrift, nog hunne Godzaligheid des levens, welke als een licht in de duisternis scheen, konnende verdragen, zich meer dan ooit met hun begosten te bemoeijen

Paus *Alexander* de III, opende het tooneel met zynen ban, dog met weinig vrugt, want zy naamen zoo zeer in getal toe, dat de Valleyen zoo veele Inwooners niet langer konden bevatten. Zommige dan uitgelokt door de bekoorlyke Landstreek van het vrugtbaar *Italien*, gingen een verblyf in *Calabrien* en *Apulien* zoeken.

Die in de Valleyen bleeven, oeffenden zich ter deezer tyd yveriger dan ooit in de Weetenfchapen, byzonder in de Godgeleerdheid, waar in zy ver vorderden. Zy gaaven zelfs lessen in de Geneeskunde, Werktuigkunde en andere fraaije Weetenfchappen aan hunne jongelingen. Zommige Leeraars ondernamen groote reizen, en hielden verstandhouding met hunne Geloofsgenooten in *Engeland*, *Duitschland*, *Gascogne*, *Provence*, *Dauphiné*, en *Calabrien*.

Paus *Lucius* de III, deezen voortgang bemerkende, maakte nieuwe besluiten tegen hun (†), en Paus *Innocentius* de III, opvolger van *Cælestinus* de III, rokte de Inquisitie tegen hun op, in 't jaar 1198, welk plan door *Honorius* de III, mede gevolgt wierd; dog deeze banblikzemen van 't Roomfche Vaticaan deden weinig leed aan de Valleyen.

V.

(*) *J. van den Honert*, Redev. p. 47.

(†) Concil. Lateran. III. apud Labbeum, T. X. p. 1054 C. 27. de hæreticis.

V. HOOFDSTUK.

*Een korte Schets, der Gebeurtenissen in de Valleyen,
van de XII. Eeuw tot het jaar 1655.*

De XIII. Eeuw levert ons verscheide getuigenissen van de voortplanting hunner Leer en standvastigheid in derzelver Belydenis uit. Zeker Roomsch Schryver van die tyd beklagt zich hier over, dat het vergift des ongeloofs zich al verder verspreide (*): een ander Schryver, *Matthieu Paris*, in zyn verhaal op het jaar 1234, met veele valsche beschuldigingen hun betigt hebbende, moet eindelijk ter hunner eere belyden, dat zy de Transubstantiatie standvastig bleeven tegenspreken. Tot hier toe had men nooit in de Valleyen Jesuiten, Zendelingen en Inquisiteurs vernoomen, het geen inderdaad veel tot den voorspoed der *Waldenzen* had toegebracht; en sommige der Priesteren die in de Valleyen waaren, overtuigd, dat hier de waare Leer gevonden wierd, hielden zig stil en wilden zich tegen hun niet verzetten, en andere zweegen om andere redenen.

In deeze Eeuw geraakten de Valleyen onder een ander bestier: tot hier toe waaren zy door hunne eige Vorsten geregeerd geworden; maar in 't jaar 1233, nam *Thomas*, zoon van *Humbert*, Hertog van *Savoye*, *Pignerol*, de Hoofdstad der Valleyen van *Piemont*, met eenige andere plaatsen in, voorgeevende, dat het Stamhuis van *Piemonts* Vorsten uitgestorven zynde, hy zich de beheersching deezer

(*) *Petrus Cœnobii Vallis Sernensis* in Hist. Albigen. & sacri belli, Ao. 1209. in eos suscepti zegt: *A patre ad filios hæresis fuit propagata, veneno infidelitatis successive diffuso — Antiquæ vitiositatis fœx.*

22 KERKELYKE GESCHIEDENIS

deezzer Landen mogt aanmaatigen. De vreedzaame Inwooners, weetende, dat geen Maatschappy zonder opperhoofd bestaan kan, en niet gezind om met dien Hertog over de wettigheid te twisten, onderwierpen zich onder voorwaarde, dat ze in alle hunne oude voorregten en vrye Godsdienst oeffening gehandhaaft mogten worden.

In de XIV. Eeuw, vaardigde Paus *Johannes de XXI.* een Bulle af, aan *Gioanni Badis*, Inquisiteur Generaal te *Marseille*, waar in hy zich beklagt over de Valleyen *Lucern*, *Angrogne* en *Perouse*, zeggende, „ dat de *Waldenzen*, die in getal meer en meer „ toenaamen, veele Vergaderingen hielden, en 500 „ van hun tegen den Priester van een Kerspel, die „ de mis bediend had, waaren opgestaan en hem „ gedood hadden — voorts belaste hy *Badis* dit „ bedryf te onderzoeken en de schuldige te strafen, indien zy regtveerdig de straf verdienden”. Hier uit blykt, dat de oplettenheid der Pausen tegen hun waakte, edog deeze *Johannes*, die bevel gaf van niets te doen dan volgens de regels van regtveerdigheid, was de ergste Paus niet, wyl wy niet weten, dat gemelde Bulle hun veel kwaad gedaan hebbe. Ondertusschen blykt het, dat dezelfde yver en standvastigheid de *Waldenzen* bleef bezielen, en dat zy op het einde deezer Eeuw, zich den haat der Pausen voornamelyk op den hals haalden, door het vrymoedig Prediken en Schryven, zo tegen de dwaalingen der Roomsche Kerk, als tegen het ergerlyk leeven der Pausen en der Geestelykheid, gelyk Roomsche Schryvers (*) dit edelmoe- dig erkent hebben. Dit doen had ten gevolge, dat Paus *Clemens de VII.*, die met eenen tweeden Paus

Bene-

(*) Onder deeze behoort de *Heillan*, *Hist. Franc.* zeggende: *Ita ut hoc punctum primum fuit, quod eos odio universali exposuerit oneravitque pessimis opinionibus, quas nunquam habuerunt.*

Benedictus de XIII. ter zelve tyd geheerscht heeft, in het jaar 1380. den Inquisiteur *Francois Borelli* bevel gaf, alle de geene, die den Paus voor den *Antichrist* hielden, te verdryven. In 't jaar 1440. wierden zy ook van den Paus, te *Avignon* zyn verblyf houdende, vervolgd, en eenige trokken daar op weg tot in de nabuurschap van *Napels*, bouwende daar vyf besloote Steedjes.

In de XV. Eeuw nam de yver der *Waldenzen* en de zugt voor de waare Leer niet af, het geen oorzaak was, dat in het jaar 1440. de Valleye *Pragelas* eene vervolging moest uitstaan, en in het volgende jaar deed hun de Inquisiteur *Voyle* zyne boosheid proeven, waarby hy weinig vorderde.

De Aartsbisschop van *Ambrun* stigtte een nieuwe vervolging in 't jaar 1461, maar die door *Jean Campesio*, Aartsbisschop van *Turin*, en *Andreas de Aquapendente*, in 1475. verwekt wierd, was ongelyk heftiger; want na dat zy zwaare Bullen tegen de *Waldenzen* hadden afgevaardigd, lieten zy de voor naamste ter dood brengen, in hoope dat de andere hier door van de zoogenaamde Kettery zouden afstand doen. Dezelfde Aartsbisschop geen gewenschten uitflag hier op verneemende, gong voort, verzamelde 99 berigten, om den waaren staat der Valleyen te kennen, waar uit hem bleek, dat byna alle Inwooners der Valleyen met de zogenaamde Kettery besmet waaren. Hy besloot dan in 't jaar 1486 hun te beveelen uit de Valleyen te vertrekken maar zyne bevelen niet agtende, sloegen zy zulks rond uit af. In Oogstmaand van dat jaar poogde hy hun langs eenen vriendelyken weg te gewinnen. Hy liet dan alle, die hy vermoedde, de Leer der *Waldenzen* toegedaan te zyn, by zich koomen, om rekenschap van hun geloof te geeven, en by bevind van dwaaling, tot den schoot der Kerke weder te doen keeren, dog niemand wilde hem daar in ge-

24 KERKELYKE GESCHIEDENIS

hoorzaam. Dit verbitterde hem en den Paus geweldig: nog zagte nog harde hulpmiddelen konden de toeneemende *Waldenzen* van hunne Leer af brengen, en alles scheen te vergeefs ter hand gevat, uitgenoomen de allerstrengste middelen, die men, om 't uiterste te myden, nog niet beproefd had. Paus *Innocentius* de VIII, besloot het uiterste ter hunner uitroeijing te werk te stellen, en zond daer op in het volgende jaar 1487. zynen Legaat, *Albertus de Capitaneis*, naar de Hoven van verscheide Koningen en Vorsten, met verzoek, om deeze verderflyke Kettery met algemeene krachten op eens uitteroeijen. *Leger* zegt (*): dat 'er in *Europa* by die gelegenheid meer dan agtmaal hondert duizend Hervormden gedood zyn. Men noemde dien oorlog, dien men ook de *Waldenzen* in *Piemonst* aandeed, eenen heiligen oorlog, en *Innocentius* beloofde aflat van zonden en de bezitting der goederen en Landereyen der geenen, die stonden omgebracht te worden, aan hun, die zich tot deezen oorlog lieten aanschryven (†). In *Dauphiné*, *Languedoc* en *Provence*, wierd by deeze gelegenhid veel bloeds gestort; dog de Paus had een byzondere wreede zorg voor de *Piemonstfche* Valleyen gedraagen, niet konnende dulden, dat de Kettery in eenen oord, zo naby aan *Italien*, allerheerlykst bloeide. Een leger van 18000 mannen, behalven een groote meeningte vrywilligers, vielen op de Valleyen aan. De *Waldenzen*, zo veele Eeuwen in rust geleefd hebbende, (behalven nu en dan een byzondere vervolging door de Inquisitie geleden te hebben) en bygevolg den oorlog ongewoon, stonden deezen heftigen schok kloekmoedig uit. God was voor hun,

(*) Hist. des Vaudois, T. II. p. 7.

(†) Dit had *Innocentius* in zyne groote Bulle, by *Leger*, T. II. p. 8. &c. te vinden; beloofd.

hun , en wie , die tegen hun was , kon dan bestaan? Het leger der vyanden wierd door hunnen dapperen tegenstand afgeslagen , verdreeven en zeer gehavend , zo dat deszelfs overschot op de grenzen der Valleyen blyven moest en niets verder kon uitvoeren dan alleen het platte Land afstroopen. *Philippus* de VII, Hertog van *Savoye* en Prins van *Piemont* , zyne rekening by deezen oorlog niet vindende , nog eer behaalende door gewenschte overwinningen , ziende , dat zyne Roomsche Onderdaanen ter zelve tyd zeer veel door dien oorlog geleden hadden , besloot zich niet langer door den Paus te laten ophitzen , maar vrede met de *Waldenzen* te maaken. Hy bekende edelmoedig , dat kwaade indrukzels , van hun hem ingeboezemt , oorzaak der vervolginge geweest waaren : hy noemde hun thans zyne getrouwe Onderdaanen , en beloofde hun voortaan by alle hunne Vryheden te zullen bewaaren.

Deeze uitflag van zaaken blies de *Waldenzen* nieuwen moed in. De Vrede gaf hun gelegenheid , hunne Leer verder voort te planten , zoo dat men in het begin der XV. Eeuw , de Roomsche Priesters in de voornaame Stad *Florence* , in hunne openbaare Leerredenen van hunne kanzels aan het volk hoorde klaagen , dat men *Florence* niet langer de bloem van *Italien* noemen zou , nadien de *Waldenzen* het zelve hadden wys gemaakt , dat de mensch niet door de werken , maar door het Geloof gerechtvaardigd wierd.

In deeze Eeuw kwam het gerugt van de in *Zwitserland* en *Duitschland* begonne Hervorming in de Valleyen , en wierd met zo veel blydschap ontvangen , dat men in 't jaar 1526. eenige voornaame mannen afzond , om in die oorden te verneemen , wat 'er van deeze zaak was. De afgezondenen hielden een gesprek met *Bucerus* , *Zwinglius* en

26 KERKELYKE GESCHIEDENIS

Oecolampadius, waar naa zy tot de Valleyen weer-
keerden en hunne Broeders met de aangenaame ty-
ding van de toeneemende Hervorming verkwikten.
In het jaar 1530, zonden zy op nieuws een Ge-
zantschap, bestaande uit twee hunner Leeraars,
Massone en *Morello*, aan de eerste Kerkhervormers,
ik meen, aan *Luther*, *Melanchton* en *Oecolampadius*,
om over zekere Geloofsstukken en Kerkplegtighe-
den, waar omtrent zy eenige twyfelingen hadden,
vriendelyk raad te pleegen. Hier door wierd de
gemeinschap met de *Zwitfers*, hun naderhand van
zoo veel nut, zoo groot, dat zy zich, in een Synode
te *Angrogne* gehouden, waar *Farellus* tegenwoordig
was, met de Zwitserfche Geloofsbelydenis verree-
nigden (*).

Eenige Roomfche Bifchoppen, over deezen han-
del onvergenoegd, verwekten in 1534. een vervol-
ging, welkers uitvoering vertrouwt wierd aan den
Edelman *Bersfour*, die hier in zo veel yver ter uit-
roeijing der *Waldenzen* betoonde, als daarna zynen
zoon en kleinzoon, hunne Leer aangenoomen heb-
bende, hun gunft beweezen.

Karel de I, zoon van *Philippus* de VII, Hertog
van *Savoye*, ftuitte het volgende jaar deeze vervol-
ging, en nam voor de *Waldenzen* te gebruiken tot
verdediging zyner eige Landen, waarop *Francois*
de I, Koning van *Vrankryk*, eenige aanspraak be-
gofte te doen.

Karels onderneeming wierd van eenen oorlog
gevolgt, die 23 jaaren duurde, wyl hy door den
Keizer geholpen zich tegen *Vrankryk* moedig te
weer ftelde, in welk geval de *Waldenzen* de rampen
van den oorlog meer dan den haat wegens hunne
Leer ondergingen. Nu hield *Robertus Olivetanus*,
een bloedverwant van *Calvin*, zich bezig, den Bybel
op

(*) *Lampe*, Hist. Eccles. L. II. C. 12. §. 18.

op onkosten der *Waldenzen*, voor hun in 't Fransch overtezetten. *Luther*, *Melanchton* en *Bucerus*, hadden voortreffelyke getuigenissen van der *Waldenzen* kennis en Geloof in de Leer gegeven (*), en hielden verder gemeenschap met hun door brieven. Zy zaagen met blydschap het getal der Belyderen toeneemen, niettegenstaande *Thomas Jacomel*, Inquisiteur Generaal te *Turin*, eenige braave mannen den marteldood deed lyden.

In het begin van 1559. vielen de *Valleyen*, door den Koning van *Vrankryk* eenige jaaren beheerscht, wederom in handen van den Hertog van *Savoye*, door middel van den Vreede tusschen hun beiden geslooten, die gevolgd wierd door een Huwelyk tusschen Hertog *Emanuel Philibert*, Zoon van *Karel den I*, en *Margareta* van *Vrankryk*, waar uit de *Waldenzen* veel voordeel trokken, nadien deeze deugdzaame Vorstin, nog in *Vrankryk* zynde, gemeenzaam verkeerd hebbende met de Koningin van *Navarre*, by die gelegenheid groote kennis van de Leer der *Waldenzen* ontvangen had, en nu in *Piemont* gekoomen en Hertogin geworden, niet naliet, voor hunne rust en veiligheid, zoo veel mogelyk was, zorg te draagen. In dit jaar gaaven de *Waldenzen* een Vertoog van hunne Kerkelyke Tugt (†) aan *Bucerus*, dien grooten Kerkhervormer in *Zwitserland*, over, die het zelve geleezen hebbende, edelmoedig erkende: dat de *Waldenzen* in waarheid de Tugt van de allereerste Christen tyden bewaard hadden, en *Melanchton* aan hun in dat jaar schryvende, wenschte: dat dergelyke Tugtoeffening ook onder de zynen mogt plaats grypen. Ik zal van het

(*) Men kan ze vinden by *Leger*, Hist. des Vaudois, T. I. p. 104. &c.

(†) Dit fraaije stuk te groot om hier te plaatzen, kan men vinden by *Leger*, Hist. des Vaudois, T. I. p. 190. En zal in eene Bylaag mede gedeeld worden.

28 KERKELYKE GESCHIEDENIS

het jaar 1560. niets meer zeggen, dan dat de vermaarde Historiefchryver *Thuanus* hun deftig gedrag en Godzalig leeven by uitneemenheid gepreepen heeft (*), het geen egter niet kon wegneemen, dat zy in het zelve jaar door een fterk leger in de Valleyen wierden aangetaft, ter zelve tyd, wanneer de Hervormde Gemeintens door hun in *Calabrien* geplant, veel aanftoot leeden. Zommige plaatzen ondervonden 's Vyands woede, dog de dappere tegenftand hem gebooden, deed hem op veele andere om een goed heen koomen uitzien: hy bereikte ten minfte zyn oogmerk niet, en in het volgende jaar werd hun op voorspraak der zagtmoedige Hertogin, de vrede toegestaan. Die den geweldigen moord in *Calabrien* aangerigt ontkoomen en in de Valleyen gevlugt waaren, hadden zo wel als zy, die door den oorlog zeer verarmd waaren, dit jaar buitenlandsche ondersteuning noodig: de befaamde *Calvin* zond ten dien einde voorschryvings brieven aan verfcheide Vorften van *Duitschland*, die den Keurvorft van de *Paltz* en den Hertog van *Wurtemberg* bewoogen, het voorbeeld der mildadige *Zwitsers* te volgen en de gebrek lydende *Waldenzen* edelmoedig te hulp te koomen. Hier door herftelden zy zich eenigzints om eenen ftorm, die vier jaaren daarna opkwam, des te beeter te kunnen uitftaan. De nimmer rustende Paus en zyne Vafallen, brouwden hun een nieuw verdriet, dat in 't jaar 1565. hun werd aangekondigd in een ftreng Plakkaat: „ dat namenlyk, wie niet naar de beveelen der „ Room-

(*) *Histor. Lib. XXVII. Observant Decalogi præcepta, quibus regula sancte & pie vivendi traditur, omnem a se & suis coetibus iniquitatem elimant, illicitas pejerationes, per jura, diras imprecationes, contumelias, rixas, seditiones, crapulas, ebrietatem, scortationem, divinationes, sacrilegia, incantationes, furta, usuras, præstigia & id genus alia averfantur ac toto pectore detestantur.*

„ Roomſche Kerk wilde leeven , na verloop van
 „ twee maanden uit 's Hertogs ſtaaten vertrekken
 „ moeft, waar toe elk een beraad van 10 dagen
 „ wierd gegeven &c”. Dit beſluit kwam niet zoo
 ras ter ooren van de Keurvorſten van *Saxen* en de
Paltz, of zy beſlooten den voortreffelyken *Johan-*
nes Junius, als Afgezant naar den Hertog van *Sa-*
voye te zenden, om de intrekking van het harde
 Placaat, en de vrye Godsdienſt oeffening voor de
Waldenzen te bewerken. *Junius* gedroeg zich treffe-
 lyk in dit Gezantschap, en vertrok voldaan over
 's Hertogs inſchikkelykheid van daar te rug: dog
 hy was niet weg, of de Geestelykheid brouwde
 nieuwe aanſlaagen, 't geen *Frederik de III*, eenen
 wydloopigen brief aan den Hertog van *Savoye* deed
 ſchryven, in 't jaar 1566. Indien men de God-
 vrugt van deezen Keurvorſt en zynen yver voor
 den Hervormden Godsdienſt niet kende uit den
Heidelbergſche Catechiſmus, die door zyn toedoen in
 de Weereld gekoomen is, de Leezer zou uit den
 gemelden brief *Frederiks* karakter ten vollen kunnen
 opmaaken. Zyn vrymoedig, geleerd en nadrukke-
 lyk ſchryven, heeft my zo zeer bekoord, dat ik
 meer dan eens die ſchoonen brief met verwonde-
 ring heb geleezen (*). *Emanuel Philibert*, onder-
 zocht hier op eenige zaaken, door de Inquiſitie bui-
 ten zyn weten uitgevoerd en gaf blyken zyner
 zagtmoedigheid, het geen de *Waldenzen* tot het
 jaar 1571. ruſt gaf. *Karel de IX*, Koning van
Vrankryk, die in het volgende jaar zulk een yffelyk
 bloedbad te *Parys* aanrigtede, ſchreef dit jaar ten
 voordeele der *Waldenzen* aan hunnen Hertog, dog
 zynen gruwelyken moord op *Bartholomeus* dag van
 het befaamde jaar 1572, deed de Valleyen beeven
 van

(*) Men vind dien by *Gillis*, Kerkelyke Hiſt. der *Walden-*
zen, p. 180—187. Waardig oordeelen wy die den Lezer, in
 beter Nederduiſch, onder de Bylagen te doen leezen.

van vrees, want de Roomfche Geestelykheid den Gouverneur der Valleyen aanhitzende, gaf te kennen, dat zy niet veel beter lot dan de *Hugenooten* te wachten hadden, maar de Hertog, Konings *Karls* doen, zoo ftrydig met zynen brief van het voorige jaar verfoeijende, ftelde de bevreesde *Waldenzen* volkoomen geruft, en liet daarenbooven toe, hunne uit *Vrankryk* gevlugte Geloofsgenooten in hunne Valleyen te ontvangen: ja hy, eene der voorzigtigfte en gematigfte Vorften van zyn Eeuw, hield ook ten vollen zyn Koninglyk woord tot zynen dood toe, die in 't jaar 1580. voorviel.

Dit verlies betreurt en hunne opwagting gemaakt hebbende by den jongen Vorft *Karel Emanuel*, zoon van den overledenen Hertog, herleefde hunne vreugde, naardien zy van hem de verzekering zyner befcherming gunftig ontvongen. De Jefuiten kwaamen hun nu beftooken, met uitdaagingen tot het houden van openbaare twiftredenen, over de Godsdienst verfchillen, die zy niet van de hand weezen en gelukkig eindigden. Kort daarna booden zy hunne vervolgde Broeders in de Gebergten van *Dauphiné*, gewapenderhand den noodigen byftand met gewenfchten uitflag van overwinning. De oorlog tuffchen *Vrankryk* en den Hertog in het jaar 1588. ontftooken, en eerft in *Provence* gevoert, dog daarna in de Valleyen overgebracht, was oorzaak, dat de *Waldenzen*, hunnen Hertog helpende, wel vrede en de vryheid van confciencie genooten maar in tuffchen met de rampen des oorlogs te worftelen hadden, tot het jaar 1595, welke bitterheden egter zeer verzoet wierden door deeze verklaring, die de Hertog, gezien hebbende hunne trouw en dapperheid, te *Villars* in deezer voege aan hun deed: „ weeft my getrouw — ik wil niets van „ uwe vryheeden, waerin gy tot nu toe geleeft „ hebt, verminderen, en zo u iemant beroert, „ koomt

„koomt tot my &c”. De Inquisitie liet echter niet na twistzieke Jesuiten op hun aftezen en andere moeilykheden in de volgende jaaren aan te doen. De vrye Godsdienst oeffening wierd hier op in het jaar 1601, aan de *Waldenzen* in 't Markgraaffschap *Saluzzo* verboden, en die van *Lucern* wierden met onophoudelyke verzoeking en twistredenen door de Jesuiten lastig gevallen, tot dat *Karel Emanuel* in 't jaar 1603, op voorspraak der *Duitsche* Vorsten, de vrye Godsdienst oeffening in de Valleyen van *Lucern*, *Perouse* en *St. Martin* herstelde, na dat de meesten van *Saluzzo*, hunne wooningen verlaaten hadden. Dan hoewel de welgezinde Hertog zyn woord hield, tot zynen Dood toe, die in 1630. voorviel, verwekte egter de nimmer rustende Inquisitie van *Turin*, telkens nieuwe onlusten, in welke verscheide Godvrugtige *Waldenzen* de Martelaars kroon verwierven. De byzonderheden van die wreedheden verzwyg ik, om dat ze door *Gillis* breedvoerig beschreeven zyn en in onze taal geleezen kunnen worden: alleen aanmerkende dat *Haga*, Afgezant der Staaten Generaal van de vereenigde Nederlanden, by den Turkschen Keizer te *Constantinopolen*, in 't jaar 1628, aan de Bestierders der Kerk van *Geneve* verzogt, hem een Leeraar, ervaren in veelerly taalen, te zenden, om niet alleen zyn huisgezin, maar ook de *Duitsche*, *Franche* en *Italiaansche* Christenen met leer en leeven te stigten, en teffens gemeenschap te oeffenen met de *Oostersche* Christenen, die begeerig waaren met de *Westerfche* in goed verstand te leeven. Die van *Geneve* lieten hier op hun oog vallen op *Anthony Leger* (*), wien zy kenden, hebbende voor eenigen tyd zyne Letteroeffeningen in de Godgeleerd-

(*) Hy was de Oom van *J. Leger*, die de *Historie des Vaudois*, geschreeven heeft.

leerdheid onder hun voltrokken, en nu in de Valleyen wedergekeerd, waar hy alle de pligten van een verstandig en yverig Leeraar daagelyks waarnam. Niet dan met de grootste moeite konden de Valleyen op het gedaane verzoek, om *Leger* derwaards te laten gaan, besluiten, eenen man wien zy zoo zeer noodig hadden, te ontslaan: het geschiede echter onder voorwaarde, dat hy na twee jaaren te rug gezonden zou worden, het geen echter niet gebeurde, want *Haga* hem hebbende leeren kennen, en in kennisse gebragt met de Hoofden en Bestierders der Westersche Christenen, vroeg hem telkens, of hy een plaats, waar hy het Koningryk van *Jesus* zo veel nut toebragt, zo gemakkelyk verlaten kon. *Leger* bleef dan te *Constantinopelen*, en schreef eenigen tyd na zyne aankomst aan de Valleyen, dat hy de Grieksche Kerken gevonden had, met hun in het zelve Geloof te staan, en ter bevestiging der waarheid en ter hunner troost zond hy teffens derzelver Geloofsbelydenis over, eigenhandig ondertekend, door *Cyrellus*, eertyds *Patriarch* van *Egypten*, maar toen te *Constantinopelen* in die voornaame bediening gesteld.

Het jaar 1630, was in veelerly opzichten ongelukkig voor de *Waldenzen*. Hunne Hertog *Emanuel Philibert* overleed, en zyn zoon *Victor Amadeus* volgde hem op, maar geraakte in oorlog met *Vrankryk*, waar door een groot leger der Franschen op de Valleyen afkwam en dezelve innam, terwyl de sterk woedende pest veele Inwooners en daar onder de voornaamste hunner Leeraars wegnam: in de Oogstmaand alleen wierden 'er zeeven door den dood hun ontruikt. De gesloote vrede tusschen *Vrankryk* en den Hertog van *Savoye*, in het jaar 1631, en de verzekering van gunst, die deeze laatste aan de zoo zeer ontvolkte Valleyen gaf, beurde de neerflagtige *Waldenzen* een weinig op: zy wierden echter door
de

de Inquisitie volgens gewoonte zeer lastig gevallen, tegen welke zy zich met het woord Gods bleeven verweeren: dan wyl 'er zo veele hunner Leeraars door de vernielende pest waaren weggenoomen, moest *Leger*, door den Hollandschen Gezant te *Constantinopelen*, ontslaagen en aan de Valleyen te rug gezonden worden, die dan ook, na agt jaaren de heilige bediening by den Heer *Haga* waargenoomen te hebben, in het begin van 't jaar 1637. te rug keerde.

Op het einde van dat jaar overleed *Victor Amadeus*, Hertog van *Savoye*: zyn zoon *Karel Emanuel* minderjaarg zynde, vaarde de Hertoginne Weduwe de regeering aan, welke de smert had te zien, dat *Spanjen* met behulp van andere Vorsten, haares zoons Landen aantastede en *Turin* zelfs veroverde. De Banditen stroomten in tusschen nog daar en boven het Land af, en verwekten geweldige verwarringen in *Piemont*. In het begin deezer oproeren beleiden de *Waldenzen* eene algemeene Vergaadering, en men besloot (yverende de Heer *Leger* wel het allersterkst om het Huis van *Savoye* getrouw te dienen) de wapenen voor den minderjaargen Hertog op te neemen, en nimmer de zyde van *Spanjen* te kiezen. Zo deden zy dan, ten proeve hunner getrouwheid, de grootste daaden voor het Savoyfche Huis, dat ook zederd zulk een vertrouwen in hun stelde, dat *Turin* belegert zynde, de minderjaargen Hertog de Valleyen zoo lang verkoos tot een schuilplaats, tot dat zyne Hoofdstad *Turin* in het jaar 1640. herwonnen wierd. Dan *Spanjen* weetende, hoe sterk *Leger* voor het Savoyfche Huis, endus tegen zyn belang, in de bovengemelde Vergaadering geyverd had, vattede een onverzoenlyken haat tegen hem op, en liet niet na, de vreedes geslooten zynde, door allerlei wegen hem zoo gehaat te maaken by de Hertoginne Weduwe, dat hy

34 KERKELYKE GESCHIEDENIS

in het jaar 1644. voor altoos uit de Valleyen gebannen, zyne goederen verbeurd, ja hy zelfs vogelvry verklaart wierd. Dit noopte dien braaven man zyne Gemeinte te verlaaten en naar *Zwitserland* te vlugten, waar hy, in groot levensgevaar op den weg geweest zynde, aankwam, en kort daarna tot Hoogleeraar te *Geneve* wierd aangesteld.

Van deezen tyd af tot het jaar 1649, bleeven de Monniken de *Waldenzen* alle kwelling en verdriet aandoen, tot dat *Karel Emanuel* hunne klaagredenen hoorende de Priesteren beteugelde. Dan wat baaten de heilzaamste besluiten van eenen Vorst, wanneer de drift van onbesuisde Priesteren, nog perk nog paalen kend, en de beveelen der Vorsten, volgens de snoode regels van hunne Leer, gering acht, ja zig verbeeld niet verplicht die te houden? Deze is dan de rede geweest, dat de *Waldenzen* onder de goedertierne regeering van *Karel Emanuel*, die hunne vryheeden bevestigde tot het vermaarde jaar van 1655, voor de listige en verderflyke aanflaagen der Monniken, door de Inquisitie uitgezonden, nu min, dan meer blootstonden, en wel voornamentlyk, na dat 't Hof van *Rome* had weeten te bewerken, dat men te *Turin* toeliet die heillooze *Vergaadering ter Geloofsvoortplanting* in 't jaar 1650, welke ten allen tyde de oorzaak van alle vervolgingen geweest is, op te rigten. Ons kort bestek laat ons niet toe een verhaal van alle byzonderheden, die *Gillis* opgeeft, te doen. Wy zullen ons alleen met het jaar 1655. wat moeten ophouden.

VI. HOOFDSTUK.

Een korte Schets van de Vervolging, in het jaar 1655.

De oorzaak der grouwzaame vervolging van dat befaamde jaar, zoekt *Gillis* in *Spanjen* en *Boyer* in *Rome*, maar ons dunkt, dat de eerste aanleiding dus gebooren wierdt (*). Het is bekend, dat in 't jaar 1641. zulk eene ongehoorde moord door de Roomschen wierd aangerigt onder de Protestanten van *Ierland*, dat binnen weinig maanden meer dan 200000 menschen om 't leeven geraakten: 't zy nu dat deeze vervolging door den Paus berokkend zy door middel der Monniken, voorgeevende, dat men hier door aan het opperhoofd der Kerk eenen aangenaamen dienst zou doen en door het plengen van dit bloed het vagevuur voorby en regelregt naar den Hemel zeilen, 't zy dat de Monniken buiten weten van den Paus het stuk zoo bestooken hadden, althans dat Roomsche opperhoofd liet niet na ter deezer gelegenheid door deszelfs *Nuncius*, *J. B. Rinuncinus*, alles aan te spannen om het Koningryk van *Ierland* voor zich zelven te vermeesteren, onder voorwendzel van een Apostolisch recht over de geheele weerelt en deszelfs Koningryken te hebben. Deeze aanslag, die het misnoegen van *Karel* den I, Koning van *Engeland* verwekte, mislukte hem en bleef voor een tyd ongewrooken. Maar *Kromwel* na *Karels* dood het Protectorschap van het magtig *Engeland* in handen gekreegen hebbende en razende van spyt over de snoode aanslaagen van den Paus, besloot een groot deel *Ieren*, die

(*) *Morland*, in 't II. Boek zyner Historie der Waldenzen, voert onder andere redenen ook deeze aan, gelyk ik na dit geschreven te hebben by hem gevonden heb.

die hunne handen in het bloed der onschuldige Protestanten gewasschen hadden, uit hun Vaderland te verdryven, en voerde dat ook uit. Deeze naamen de wyk in *Vrankryk* en voorts geraakten zy in dienst van 's Konings leger, het geen zich nu in *Italien* bevond. Het Hof van *Rome*, *Kromwels* handel zekende betaald te zetten, noopte dan de Hertogin van *Savoye* om de *Waldenzen* uitteroeijen, en hunne Valleyen aan deze verdreevene *Ieren* over te geven, en zo aan *Kromwel* te toonen, dat zy herberging wisten te geven aan de geenen die hy verdreef. Of nu *Spanjen* meede door *Rome* opgerokkend wierd, om door deszelfs Monniken de vernieling der *Waldenzen* des te gemakkelyker uit te werken, laaten wy onbeslist: overgaande tot het geval, zo als het gebeurt is. De Raad ter Geloofsvoortplanting onophoudelyk woelende ten verderve van Jesus waare Kerk, gelyk deeze de Geest van den *Antichrist* is, bragt het zo verre, dat 'er in het begin van 1655. een bevel wierd afgekondigd in de Valleyen, dat al wie binnen den tyd van 20 dagen de Roomschen Godsdienst niet omhelsde, binnen drie daagen na de afkondiging van dit bevel, met Vrouw en Kinderen uit de Valleyen vertrekken moest. Ydele voorwendzels waaren de dekmantels, waar onder men dit doen zocht te verbergen en goed te maaken (*). Onder zoo veele *Waldenzen* wierd 'er echter geen een gevonden, die den afval lief had. Duizend dooden verkoozen ze alle veel liever te sterven, dan hunnen Godsdienst te verlaaten. Intusschen zonden zy Afgezanten naar *Turin* met nedrige smeekschriften aan hunnen Hertog, maar door bestelling hunner vyanden konden zy geen gehoor by hem krygen: de Raad ter Geloofsvoortplanting had verboden eenig aanzoek ten beste der *Wal-*

(*) *Leger*, Hist. des Vaudois, T. I. p. 90. &c.

Waldenzen te doen : en wanneer zy eene andere bezending naar *Turin* afvaardigden, en deeze zich vleide gehoor te zullen vinden, ten welken einde men hun met goede woorden op den tuil hield, viel 's Hertogs leger sterk 15000 mannen, onder bevel van den Graaf van *Pinasse*, den 17 van Grasmaand 1655. in de Valleyen. De 24 van die maand rigtte men het yffelykste bloedbad aan, waar van wy in het vervolg uit eene van *Morlands* brieven den Lezer iets onder het oog zullen brengen : na deeze verrigting stak men Kerken en Huizen in brand, en dit Land, dat men by *Gosen* vergelyken mag, vertoonde nu de gedaante van een brandende *Ætna*. *Leger* erkend (*), dat hy lang daarna, te weten na het einde van deeze woede en de gesloote vrede, de elendigste gedenktekens van een onmensche-lyke wreedheid op de groote wegen gevonden heeft : jonge Dochters naakt op houte spitzen gezet ; Kinderen in vier stukken gehouwen, en het eene deel hier en het ander daar gestroot ; hersenpannen verpletterd tegen de rotzen ; lyken zonder hoofd, armen en beenen ; rompen aan boomen gehangen, waaruit de ingewanden gescheurd waaren en de borst geopend, gelyk men slagtbeeften doet ; huiden van menschen, levendig gevild, genagelt tegen de vensters van het Hof in de Valleye *Lucern*, en duizend andere yffelyke vertooningen.

Veele der *Waldenzen* ziende dat hun dergelyk lot beschooren stond door der vyanden trouwloosheid, naamen de wapenen op onder het geleide van twee dappere Bevelhebbers *Janavel* en *Jayer*, die in waarheid wonderen bedreeven en in de hand Gods de werktuigen waaren ter behoudenis der overige. De
Graaf

(*) Hist. des Vaudois, T. II. p. 112 & 116. &c. waar deeze wreedheden in platen verbeeld en de naamen van veele jammerlyk vermoorde Perzoonen opgegeeven worden.

Graaf van *Pinasse* berstte deswegens van spyt, tastte andere plaatzen daar op aan, vermoorde al wat hem voorkwam, nam de Huisvrouw en drie Kinderen van *Janavel* gevangen, en dreigde hem, zo hy zich niet onderwierp en van zyne Kettery afstand deed, dezelve te zullen verbranden, ja ook indien hy hem in handen kreeg, de zwaarste pynigingen en straffen te zullen aandoen, waar op die moedige Bevelhebber hem liet antwoorden: dat geen straf hoe zwaar, geen pyniging hoe barbaarsch, hem ooit tot afzweering van zynen Godsdienst zou kunnen brengen: en indien hy zyne Vrouw en Kinderen verbrande, als dan niet meer dan hunne lichaamen verteert zouden worden, wanneer hy hunne zielen in de handen Gods zou beveelen, gelyk hy de zyne aan God overgaf, zo het hem behaagde, dat hy in de handen zyner beulen verviel. Hier na bedreef deeze doorluchtige *Waldenzer* verscheide dappere daaden, deed byna alle *Ieren* door het zweert sneuvelen, wierd zelfs met een kogel doorschooten, en men dagt niet anders, of hy zou 't leeven 'er by ingeschooten hebben, doch door Gods zonderlinge goedheid wierd hy binnen korten geneezen, en trok wederom ten stryde. Ter deezer tyd kwam *Jean Leger*, in de Valleyen te rug, die met *Michelin* ten tyde van gevechten zich als een moedig Bevelhebber gedroeg, en buiten dezelve, het Leeraarampt waarnam. Zy waaren in het hardnekkig gevecht te *Vachera* tegenwoordig, en de heerlyke overwinning toen behaald, had men aan den zegen van God en hunne wyze beveelen, geduurende den stryd gegeven, dank te weten. De bloeddorstige vyanden lieten intusschen niet af den lossen teugel aan hunne wreedheid te vieren, en *Janavel* met de zyne gingen voort dag aan dag de eene of de andere overwinning te behaalen.

Intusschen vloog het gerugt van dit yffelyke bloed-

bloedbad, in *Piemont* aangericht, wel haast in *Zwitserland* en *Vrankryk* over. De Protestanten in dat Koningryk hielden daer op byzondere Bedestonden om den Hemel de bewaaring hunner Geloofsgenooten af te bidden en het Synode van *Cevennes* gebod zelfs ten dien einde een Vast- en Beededag te houden. De Zwitsers gedroegen zich niet anders, en gaaven ten eersten bevel om een algemeene *Collecte* op eenen vastgestelden Beededag te laten doen, op dat men de elendige *Waldenzen* allerschielykst eenigen bystand zou kunnen verzorgen. Daar en boven zonden zy eerst eenen Afgezant en daar naa noch vier andere naar den Herog te *Turin*, en schreeven aanstonds aan de *Staten Generaal*, wat 'er in *Piemont* omging, hun biddende hunnen magtigen bystand aan de verwoeste Valleyen niet te ontzeggen, veel min zich niet vooraf te laten inneemen door de schoonschynende redenen die, de vyanden der waarheid hun mogten voorleggen om deeze wreede vervolging een glimp te geeven (*). De benauwde *Waldenzen* zonden ter deezer tyd meede een smeek-schrift aan de *Staten Generaal* en aan *Olivier Kromwel*, *Protecter* van *Engeland*. De Koning van *Vrankryk*, die in het behoud der *Waldenzen* belang had, vermits hy niet in *Italien* kon koomen dan door de Valleyen (†), liet nu aan den Hertog van *Savoye* zyne ongenoegen over deeze vervolging weten. *Kromwel* was eerst voorneemens alle de overgebleeve *Waldenzen* in *Ierland* te laten overbrengen en de

(*) Onder anderen drukten zich de Zwitsers dus uit: *Affingitur huic persecutioni omnino plausibilis a parte contraria praetextus, interim tamen de Ecclesia Christi bene sentientes, de technis quas adversarii moliuntur hinc inde quis amplius potest aubitare &c.*

(†) Hy had den vryen doortogt door de Valleyen zeer nodig, wyl hy den Hertog van *Madena* tegen de invallen der *Spanjaarden* bystand zond.

wooningen en goederen der verdreeve Roomfchen hun te fchenken, doch op de aangevoerde redenen van *Leger*, in eenen brief daar over gefchreeven, dat het namelyk met het belang van alle Protestantfche Vorften beft overeenkwaame, de *Waldenzen* in hunne Valleyen door hunne Voorfpraak en befcherming fttaande te houden; veranderde hy van voornemen, en verzocht daar op den byftand van de Koningen van *Zweeden* en *Denemarken*, gelyk ook die van de *Staaten Generaal*; zendende den geleerden *Morland*, als zynen Ambaffadeur naar het Hof van *Savoye*, om deeze vervolging te doen ophouden. De *Staaten Generaal* vaardigden niet alleen *Rudolphus* Heer van *Ommeren* (*), ten dien einde meede af naar *Turin*, maar verzochten daar en booven den byftand van den Koning van *Vrankryk* in die zaak, gelyk *Kromwel* ook gedaan had, fchryvende in tuffchen een brief aan den Hertog van *Savoyen*, van deezen inhoud: *Wy hebben met een zeer groot en gevoelig leetweezen, den verfoeiliken moord onder de Waldenzen, die zich onder uw gebied in Piemont bevinden, en in de Valleyen van Angrogne en Pragelas, geduurende eenige Eeuwen achter elkander zyn fttaande gebleeven, verftaan. Een oneindig getal lieden van allerly ouderdom en fexe zyn 'er door een yffelyke wreedheid op een barbaarsche wyze aan de woede hunner vyanden opgeoffert, niettegenftaande uwe Voorzaaten en Uw Koninglyke Hoogheid zelfs, hun met allerly vryheeden en voorregten befchonken heeft. Wy dan getroffen door een zeer gevoelig misnoegen over deeze ongelukken, aan zoo veele arme Christenen overgekoomen, welkers bloed 'eeniger tyd om wraak zou kunnen roepen by God,*
gelyk

(*) Hy was Burgemeester van Wageningen, door de Provintie Gelderland in de Vergaadering der Algemeene Staaten in den Haag afgezonden, en is wegens zynen yver, voorzigtigheid en Godvrugt beroemt geweest.

gelyk dat van ABEL (*), hebben het van onzen plicht en Christelyk meedoogen gerekend, belang te stellen in het welzyn van de geenen, die den Hervormden Godsdienst belyden, en daarom uw Koninglyke Hoogheid te bidden en te verzoeken van gantscher harten, en zulks met allen aandrang, gelyk wy by deezen doen, dat het U behaage door een waaren Christelyken yver gedreeven, zelfs onderzoek te doen naar de oorzaak en beklag van die arme vervolgde Christenen, zonder dezelve te verzenden tot die geenen die zich noemen den RAAD TER GELOOFSVOORTPLANTING EN UITROEIJING DER KETTERS, zynde deeze hunne gezwoore en geslaage vyanden, die in plaats van hun door goede en op Gods woord gegronde redenen te overtuigen, hun, tegen alle regelen van zagtmoedigheid, Christelyke liefde en de duidelykste beveelen van onzen Heere en Verlosser JESUS CHRISTUS, te vuur en te zweerd vervolgt hebben. Met een woord, dat het Uwe Koninglyke Hoogheid behaage de noodige beveelen te geeven, dat die bloedige en barbaarsche vervolgingen, tegen die arme onnoosele en elendige Lieden, hoe eer hoe liever moogen ophouden en het overschot van dat kleine hoopken volks hersteld werde in het bezit van derzelve Goederen en Landeryen, die hun ontnomen en met zoo veel onmenschelykheid en wreedheid verwoest zyn. Hier door zal Uw Koninglyke Hoogheid een werk doen, waardig uwe grootheid en rechtvaardigheid; en wy zullen niet naalaaten God te bidden, dat hy u gematigdheid en heilzaamen raad inboezeme ter behoudenis van een gedeelte Uwer getrouwe Onderdaanen, die geen ander oogmerk hebben, gelyk wy onderrigt zyn, dan de eere Gods en de verheerlyking van zynen grooten Naam, onder eene volmaakte gehoorzaamheid aan hunne Vorsten, gelyk zy geleefd hebben onder de bescherming Uwer Voorzaaten,

(*) Men vind dit by *Leger, Hist. des Vaudois*, T. II. p. 340, waar een geheele lyft van Vervolgers, door de wraake Gods getroffen, word opgegeeven.

zaaten, en welke Uw Koninglyke Hoogheid hun meede heeft toegezegd. Dit doende zal uw Koninglyke Hoogheid ons meer en meer verplichten, waar meede blyve &c. In den Haage den 27. van Bloemaand 1666.

Na het afzenden van deezen zoo nadrukkelyken en Christelyken brief, die ons een volleedig denkbeeld van de gevoelens en karakters onzer toenmaallige Landbestierderen geeven kan, vertrok de Heer van Ommeren naar *Piemont*, en terwyl men den uitflag zyner *Ambassade* afwagtte, zonden de *Algemeene Staaten* eenen brief aan de *Staaten* der byzondere Provintien, verzoekende, na een zieltreffend ver-
toog van den elendigen toestand der *Waldenzen* geeven te hebben, dat zy eenen dag en wel den vyfden van Herfstmaand wilden vaststellen, om als dan in alle Kerken, zo ten platten Lande als in de Steeden, eene algemeene *Collecte* voor de *Waldenzen* te laten doen; en vooraf de Leeraars te vermaanen hunne Predikaatsien en Gebeden zoo op te stellen en in te richten, dat het Volk ernstelyk aangeziet wierde tot het geeven van milde giften voor die arme en naakte leeden van het verborgen lichaam van *Christus*, daar en booven dat 'er ten zelve dage een Vast- en Beededag zou gehouden worden, om de aanhoudenheid van Gods zegen en genade over *Neêrland* af te smeeken. Met blydschap wierd dit verzoek by alle Provintien gehoord en de gemelde dag vastgesteld. Ik mag hier ter eere der Achtbaare Burgemeesteren van het zoo liefdaadig als magtig en ryk gezegend *Amsterdam* by doen, dat die yverige Burgervaders de Leeraars hunner Stad belasteden, Zondags te vooren in hunne Leerredenen een korte schets van de elende der *Waldenzen* te geeven, en voorts de Gemeinte bekend te maaken, dat op den bestemden dag eenige Ouderlingen en Diakonen aan de deuren der Kerken zouden staan, om de aalmoes-
sen te ontfangen: sluitende hun bericht, aan den
Ker-

Kerkenraad ten dien einde gezonden om het de Gemeinte voor te houden, met deeze woorden: *hierom bidden en verzoeken wy de goede Gemeinte van deeze gezegende Stad, (wyl wy nog brood in overvloed hebben) dat ze als dan de vrugten van haare mildaadige liefde willen toonen, en alzoo het gebrek onzer arme broeders te gemoet koomen, want het betaamt ons in de verbreekinge Jofephs deel te neemen, te weenen met de weenenden, de gevangenen te gedenken als of wy zelfs gevangen waaren, en der geene die kwalyk gehandeld worden, als of wy ook zelve in het lichaam kwalyk gehandeld wierden &c.*

Zulke deftige aanspraaken hadden den gewenschten invloed op mildaadige Nederlanderen: men gaf uitneemende giften, welke onze voorvaders niet verarmd, maar plaats gemaakt hebben, om een nieuwe genadeloon uit de hand der altoos weldoende Godheid te ontvangen.

Volgen wy nu de Heeren *Morland* en van *Ommeren* op hunne reis naar de *Valleyen*, alwaar zy ooggetuigen zullen worden van de bloedige slagbanken, en de droevige overblyffelen der vermoorde *Dallieden*, op *Bergen* en *Rotzen* verstrooid, vinden zullen. *Van Ommeren* nam zyn reis over *Parys*, en met *Boreel*, *Hollandfchen Afgezant* by *Vrankryks Koning* raadgepleegd hebbende, wachten zy dien Vorst eerst op om hem in hunne belangen over te haalen, en dit gedaan hebbende, zette de eerste de reis verder voort, doch onder weg had hy met *Morland* het ongenoegen van te hooren, dat de Hertog van *Savoye* door bemiddeling der *Zwitfersche Afgezanten* den vrede met de *Waldenzen* reeds geflooten had (*): zy meenden doch, dat de rust der *Waldenzen* op better voorwaarden verkreegen zou zyn geworden, in-
dien

(*) Het Vrede verdrag vind men by *Leger*, *Hift. des Vaud*. T. II. p. 216. &c.

dien men hunne komst hadde afgewacht. Men moet echter de *Zwitserſche* Gezanten hier in niet verdacht houden, als of zy ter kwaader trouw gehandeld hadden, en de belangens der *Waldenzen* niet ten vollen waren toegedaan geweest; neen, om hun recht te doen, moeten wy zeggen, dat zy, niet wetende wanneer *Morland* en *van Ommeren* zouden aankoomen, allen ſpoed maakte om voor den winter den vrede te ſluiten, vreezende, dat 'er anderzints nieuwe zwaarigheeden mogten opkoomen, en het goede werk geheel in duigen doen ſtorten — dat ook de *Waldenzen*, indien de vervolging bleeft duuren, noodwendig in den winter van honger en ongemak op de Bergen zouden vergaan — daar en booven had *Vrankryks* Gezant betuigd, dat, by al dien de *Waldenzen* zich niet handelbaar gedroegen by het maaken van den Vrede, zyn Koning hun als dan zyne Staaten, die tot hier toe hun tot een veilige ſchuilplaats verſtrekt hadden, verbieden zou. *Morland* te *Turin* aangekoomen, liet niet na te toonen, dat hy een Afgezant van *Kromwel* was, voerende in een gehoorleening deeze vrymoedige taal (*) tot den Hertog: „ Uw Koninglyke Hoogheid heeft „ gehoord, (het welk niemand zal zeggen door den „ wille van uw Hoogheid geſchied te zyn) dat dee- „ ze zeer elendige menſchen eensdeels door uwe „ krygsbenden wreedelyk zyn gedood, anderdeels „ met geweld verdreeven, uit hun Vaderlyk Huis „ verſtooten, zonder Godsdienſt, zonder huisves- „ ting, arm en van alle hulp verſtooken, met hun- „ ne Huisvrouwen en Kinderen in ruuwe onbe- „ woonde plaatzen en op met ſneeuw bedekte Ber- „ gen,

(*) Men vind in deeze rondborſtige aanspraak de wreedheden in de vervolging gepleegd, kortelyk gemeld. Wy hebben ze hier booven verzwegen om ze den Leezer in *Morlands* fraaije aanspraak te vertoonen.

„ gen, gintsch en herwaards omzwerven. Wat is
 „ 'er in deeze daagen niet al geschied en wat voor
 „ soorten van wreedheden zyn 'er niet gepleegd?
 „ de huizen gaaven wyd en zyd rook en vlam op,
 „ de leedemaaten der menschen lagen verstrooid op
 „ de aarde, en de aarde zelfs was met bloed be-
 „ smet. De Maagden als zy verkragt waaren, wier-
 „ den met steen en puyn gevuld en moesten haare
 „ zielen in elende uitbraaken. Zommige oude man-
 „ nen van honderd jaaren, die van wegens hunnen
 „ uitgeteerden ouderdom en ziekte te bed lagen,
 „ wierden met hunne bedden verbrand. Zommige
 „ Kinderen wierden tegen de steenen gesmeeten;
 „ zommige de keel afgesneeden, welker brein van
 „ de moordenaars met een wreedheid, die der bloed-
 „ gierige Cyklopen te booven gaande, gekookt en
 „ daarnaa ingeslokt is. Wat zal ik meer zeggen?
 „ Ik zou zeer veele dergelyke dingen kunnen ver-
 „ haalen, ten waare myn gemoed daar van een af-
 „ schrik hadde. Indien alle de bloedgierige Neroos
 „ van alle tyden en Eeuwen weder verreezen, ('t
 „ welk ik zegge zonder eenige ergernis aan uwe
 „ Hoogheid te geeven, gelyk wy ook niet geloo-
 „ ven, dat iets door uwe schuld geschied zy) (*);
 „ zy zouden zich voorwaar schaamen, wanneer zy
 „ bevonden, niet dan iets gerings en menschelyks,
 „ vergeleken by 't geen hier gebeurt is, uitgevon-
 „ den te hebben (†). Ondertusschen hebben de
 „ Engelen hier van een grouwel! de Menschen
 „ staan 'er stom en verbaasd over! de Hemel zelfs
 „ schynt verlaagen over het geschreeuw der ster-
 „ vende

(*) Alle vervolgingen moeten niet de Vorsten van *Savoye*, maar den Raad ter Geloofsvoortplanting verweeten worden.

(†) Dat *Morland* niet by vergrooting van deeze bedreeve wreedheden spreekt, blykt uit het getuigenis van een onbekend Roomsche Schryver in zyn Boek, genaamt *l'Abregé de l'Histoire de ce siecle de fer*, à Bruxelles, chez F. Vivien 1660.

„ vende menschen , en de Aarde is door het uit-
 „ gestorte bloed van zo veele onnozelen schaam-
 „ rood geworden! O allerhoogste God! wild niet,
 „ ja wild niet wraak neemen , overeenkomstig met
 „ zoo groote schelmstukken en moordereyen! uw
 „ bloed, ô Christus , reinige dit bloed! &c. (*).

Van Ommeren deed zoo veele gewigtige diensten zoo te *Parys*, als in *Zwitserland*, en te *Turin*, aan de arme *Waldenzen*, dat zy geen rede hadden van zich te beklagen, dat de Algemeene Staaten deezen man afgezonden hadden. Ter deezer tyd was de *Collonel Andriou*, die met *Leger* en *Michelin* in het gevegt te *Vachera*, zoo als booven vermeld is, in waaren heldenmoed had uitgeblonken, in dienst van *Karel Gustaaf*, Koning van *Zweeden*, overgegaan. Op een tyd aan dien Vorst al wat de *Waldenzen* betraf, en wat hy met *Leger* hadde uitgevoerd, verhaalende, trof hy den Koning zoo zeer, dat deeze Vorst mede een brief van voorschryving aan den Hertog van *Savoye* zond: en dit niet alleen, maar ook aan *Leger* weeten liet, dat hy verlangde hem te zien. De Koning dog herinnerde zich thans, dat hy aan deezen Leeraer het leeven schuldig was. Want als *Prins van Tweebrugge* in zyne jonge jaaren reizende, en te *Geneve* in *Zwitserland* zich ophoudende (†), gebeurde het dat hy zich op zekeren tyd

(*) *Morland* had hier zynde, de schoonste gelegenheid om den staat der *Waldenzen* grondig te leeren kennen. Hy maakte zich deeze gelegenheid ten nutte om daar na zyne *Historie der Waldenzen* te kunnen beschryven, verzaamelende een meenigte oude en zeldzaame schriften der oude Leeraars der *Waldenzen*, waar van *Leger* ons een lyst heeft naagelaaten, *Hist. des Vaudois*, T. I. p. 21. &c. Die kostbaare gedenkstukken nam hy met zich naar Engeland, en die tot het opstellen zynen Geschiedenis gebruikt hebbende, vereerde hy dezelve aan de Universiteit te Cambridge, waar ze noch in de Bibliotheek bewaard worden.

(†) In 't jaar 1638.

tyd in het Meir na by de Stad baadende, met den voet in een gevaarlyke plant onder het water zoo zeer verwarde, dat men hem verlooren rekende, wyl niemand der omstanderen hem durfde redden. *Leger* toen ter tyd te *Geneve* de Letteroeffeningen bevytigende, by geval op den oever koomende aangaan, en voor een goed zwemmer gehouden, wierd om hulp geroepen: hy nog jong zynde, vol moed en kragt, vloog aanstonds te water en naar den grond duikende, had het geluk de gevaerlyke plant met een mes op eens af te snyden en den jongen Vorst te redden.

De voorspraak van zoo veele aanzienlyke Vorsten, voor en na den geslooten Vreede by het *Savoyfche* Hof ingeleverd, deed de *Waldenzen* niet ongegrond hoopen, voortaan een stille rust te zullen genieten. Drie volgende jaaren mogten zy 'er zich ook in verheugen: maar in het jaar 1658 leeden zy een zwaar verlies door het gemis van eenen Man. *Leger* hunne geliefde Leeraar, die zedert 1655. de heilige bediening in die Valleyen, welke hy te voren zoo dapper had helpen verdedigen, waargenoomen had, onderging thans wegens de gewichtigste diensten aan de Valleyen bewezen, en de groote geldzommen in *Holland* door hem ingezameld, de wraakzucht van den Raad ter Geloofsvoortplanting. Men beschuldigde hem, buiten 's lands volk geworven en geld gebedeld te hebben, om een opstand tegen den Hertog van *Savoye* te verwekken: op dien valschen grond werd hy dan ongehoord, zynde toen ter tyd tot zyn groot geluk uitlandig, als schuldig aan de misdaad van gekwetste Majesteit ter dood veroordeeld, in beeltenis te *Turin* opgehangen, zyne goederen in beslag genoomen, zyn huis onder den voet geworpen, zyne huiscieradien verbrand, en ter plaatze waar zyne wooning gestaan had,

had, wierd een Marmere kolom met dit opschrift in 't Italiaansch opgericht:

Alla memoria infame di Giouanni Legero reo di Leza Maesta.

Dat is: *ter gedagtenis van den eerloozen Jean Leger, schuldig aan de misdaad van gekwetste Majesteit.*

Leger was in den *Haag*, toen dit gebeurde, reisvaardig om naar *Engeland* over te steeken, ter waarneeming van de belangen der *Waldenzen*, wanneer hem dit onaangenaam nieuws ter ooren kwam. De groote achting, welke deeze man by de *Staten Generaal*, de *Keurvorsten van Brandenburg* en de *Paltz*, de *Landgraaf van Hessen* en de *Zwitserfche Cantons*, verkreegen had, noopte die hooge Magten, wetende, hoe nuttig *Leger* voor de *Valleyen* was, brieven van voorschryving aan den Hertog van *Savoye* te zenden.

De Raad ter Geloofsvoortplanting, zich in het naauw gebragt ziende, wist het daar op by het Hof zoo te beleggen, dat men *Leger* toestond zich in 's Hertogs Staaten te koomen verantwoorden. Hy, om der *Waldenzen* wille, intusschen te *Geneve* gekoomen, begreep ligtelyk, hoe onveilig een verantwoording in *Piemont* voor hem waare: hy wees dan dien voorflag van de hand, en wierd kort daar na tot onuitsprekelyke smerte zyner oude Gemeinte, tot Leeraar in de *Walsche Kerk* te *Leiden* beroepen, welke beroeping hy aannam en derwaards vertrok. Daar zynde, schreef hy zyne *Historie der Waldenzen*, in het *Franfch*, behartigde tot zynen dood de belangen zyner Landgenooten, en zond groote geldzommen, door de *Hollandfche* mildaadigheid hem toegereikt, van tyd tot tyd naar de *Valleyen*.

VII. HOOFDSTUK.

*Vervattende de gebeurtenissen van 't jaar 1655. tot 1672,
en byzonder een zwaaren Oorlog in 't jaar 1662.*

De Raad ter Geloofsvoortplanting van *Turin*, den bezwooren Vreede van 't jaar 1655, en de beloften, aan *Engelands* en *Hollands* Afgezanten plechtig gedaan, vergeetende, en nu ziende, dat de *Waldenzen* door geweld niet t'onder gebragt konden worden, floeg daar op andere doch niet min gevaarlyke als godlooze wegen in. Zoo weinig trouw hield doch deeze trouwlooze Raad in deeze gewichtige zaak!

Ze ondernam dan allereerst de rust, den *Waldenzen* zoo lieflyk na de voorige zwaare vervolgingen, te stooren met het omkoopen van menschen, die zich om gewin tot allerly snoode onderneemingen laten gebruiken. Door middel van deezen verspreidde men in de Valleyen, dat de in *Holland* en *Engeland* verzamelde penningen of door de Uitdeers wierden ingehouden om zich te verryken, of op eenen ongelyken voet uitgereikt waaren, waar door zommigen te veel en anderen te weinig ontvangen hadden. Het meeste kwaad stookte ter dezer tyd een Jesuiet, *Longueil* geheeten, die zich veinsde uit *Languedoc* te koomen, den Roomschen Godsdienst aldaar afgezwooren te hebben, en zeer begeerig te zyn voortaan in de Valleyen onder de *Waldenzen* te leeven. Deeze Wolf met deeze Schaa-
pen vagt zich konstiglyk omhangen hebbende, wist de eenvoudige en geen kwaad vermoedende *Waldenzen* zoo zeer in te neemen, dat ze hem de bestiering van de school te *Villars* toevertrouwden. Hier zich dan ter neder gezet hebbende, spande hy heimelyk te zaam met zommige Roomsche Inwooners, om

50 KERKELYKE GESCHIEDENIS

met vereenigde krachten de arme *Waldenzen* in te blaazen, dat de voor hun *gecolleëteerde* penningen zeer ongelyk uitgedeeld wierden, en elk ten minsten 14 of 1500 *Livres* ontvangen moest hebben, dat niet geschied was. Langs deezen weg poogden zy de armen op te hitzen, en waare het mogelyk, eenen algemeenen opstand onder de *Waldenzen* te verwekken. Hier meede niet te vrede, schreeven zy naar *Vrankryk*, *Zwitserland*, *Engeland* en *Holland*, dat de overgemaakte geldsommen ten behoeve der naakte en berooide *Waldenzen*, in goede çiere en dartele weelde verspild wierden, terwyl de armen van honger en elende vergingen (*).

De tweede list des Raads ter Geloofsvoortplanting bestond hier in, dat 'er door hunne bewerking tegen de Vreedes Artikelen, te *Pignerol* getekend, een Schans op de plaats *de la Tour* opgeworpen, en een sterke bezetting van krygsknegten daar in gelegd werd, met heimelyk bevel het platte Land af te stroopen, de Veldvrugten te bederven, en de arme Ingezetenen, door wreede en ontugtige bedryven jammerlyk te kwellen.

Een derde konststreek van deezen Raad betrok de voornaamste *Waldenzen* in rechten voor het Hof te *Turin*, waar zy met valsche beschuldigingen zoo sterk

(*) Het oogmerk in dit schryven was, de harten der meedoogende Buitenlanders zoodanig met ongenoegen te vervullen, dat ze in het vervolg by andere ongelegenheden alle bewyzen van liefdaadigheid aan de *Waldenzen* zouden weigeren. En waarlyk deeze laster had in den beginne maar al te veel invloed. De Provintie *Gelderland* en drie *Hollandsche Steeden*, door deeze valschelyk verspreide gerugten misleid, konden in de jaaren van 1663 en 1664, in welke nieuwe vervolgingen voorvielen, niet bewoogen worden, eenigen onderstand te zenden. Men heeft echter naaderhand door veelvuldige getuigenissen de valscheid deezer gerugten aan de geheele Weereld aangetoond. *Engeland* en *Holland* hadden de Uitdeeling aan de vermaarde Heeren *Stephanus* en *Franciscus Turretinus*, nevens *Anthony Leger* toevertrouwd.

sterk beklad wierden, dat zommigen ongelukkigen gevangen gehouden, anderen uit hunne wooningen verdreeven, en verscheiden op de galeyen gebannen wierden.

Het laatste of vierde bedryf van deezen snooden Raad ontdekte zich daar in, dat men eenigen tyd daarna het schoolhouden, en de vrye Godsdienst-oeffening aan de Gemeinte van *St. Jean* verbood: deeze laatste daad noopte de *Waldenzen*, bedroefd over de geschonde trouw, zich naar het Hof van *Turin* te begeeven, en de eerbiedigste smeekschriften tegen deeze verongelykingen in te leeveren; maar de Raad wist het zoo te beleggen, dat ze van de hand gewezen wierden. Op beeter uitslag kon de *Fransche* Afgezant, die voorheen den Vreede had helpen bewerken, noch de *Zwitserfche* Afgevaardigde, die thans hunne Voorspraaken by 't *Turinsche* Hof geworden waaren, niet roemen; want in plaats van de billyke voorstellingen van zulke doorluchtige Mannen gehoor te leenen, kwam *Rica*, Thesaurier Generaal des Hertogs, te *Pignerol*, alwaar hy de Hoofden der *Waldenzen* by een geroepen hebbende, zyn grievend hartzeer betuigde over hunne byna onoverkomelyke elende, waar in zy eerstdaags zouden gestort worden, ten zy 'er aanstonds eenigen naar den Hertog gezonden wierden, om zynen wil te verstaan. Terwyl hy hun met zulke vleijende woorden ophield, gelyk de valscheheid zich veeltyds onder schyn van tokkelende redenen en goeden raad verbergd, zoo liet de Bevelhebber van het Leger des Hertogs in de Valleye *Lucern*, de overige Hoofden der *Waldenzen* by zich roepen, en gaf hun verzeke- ring, dat zy in stillen vreede konden woonen, indien zy ten bewyze van gehoorzaamheid eenige Mannen wilden leenen, om een *Convooy* naar de Schans *Mirebouc* te begeleiden. Een oprecht en eenvoudig hart, gelyk het geen kwaad koestert,

denkt geen kwaad; zy dan niet meer dan den Vreedewenschende, en geen erg denkende, stonden dit gereedelyk toe: dus wierden de Hoofden der *Waldenzen* van elkander gescheiden, en terwyl sommigen by den Thesaurier Generaal waaren, andere zich by het *Convooy* voegden, en de meesten in hunnen arbeid beezig waaren, viel het Leeger van den Hertog, 8000 Mannen sterk, onder bevel van den Marquis *de Fleuri*, in den ochtend, met groote woede op vier byzondere plaatzen in de Valleyen, even gelyk in 't jaar 1655. geschied was; in hoop van het nu verdeelde volk, op de trouw des Hertogs en door de beloften van zynen Generaal in slaap gewiegd, zonder slag of stoot af te maaken. Hier uit ontstond een zwaare oorlog in 't jaar 1662 en 1663.

Na deezen inval in de Valleyen, vereenigde zich de opper Bevelhebber *Fleuri*, met een ander deel van het Leger, dat op een andere plaats was ingedrongen, en trok daar op voort, om zich van den gewigtigsten post van *Vachera*, den sleutel der drie Valleyen, meester te maaken; doch onverwagt wierden zy in het krieken van den dageraad, in een engte, de Poort van *Angrogne* geheeten, door zestig *Waldenzen* gestuit. Gelukkig bestel der Voorzienigheid in der daad, zonder het welk het eensklaps, met dit elendig volk waare gedaan geweest, want deeze post verlooren zynde, waaren zy hunne laatste toevlugt en schuilplaats kwyt.

Dit deel van het Leger, 4000 Mannen sterk, door deeze kleine wagt zich tegengehouden ziende, besloot, eene verschanfing van een Mans hoogte in alleryl op den top van eenen betrokken heuvel, op te werpen, terwyl eenigen de wagt van 60 Mannen zouden aantasten.

Een ander deel van het Leger, onder aanvoering van den Graaf *van Bagnols*, zich na den inval met
het

het vierde deel vereenigd hebbende, en dus van gelyke sterkte als het voorige, won den top van den Berg van *St. Jean*, en dwongen de *Waldenzen*, hoewel daar het sterkste, al veggende de wyk te neemen tot *Rochemanant*, een allervoordeligste veggplaats, tusschen de Rotzen, waar zy stand hielden. Men viel hun daar met groot geweld aan, doch zonder goed gevolg, want na verlies van 300 Man en verscheide vruchteloos hervatte aanvallen, viel Gods verschrikking zodanig op hun, dat ze in de grootste verwarring de vlugt naamen, en door de *Waldenzen* hittig nagejaagt, een zwaar verlies leden. Na deezen stryd gelukkig geëindigd, en hunnen post wel verzekerd te hebben, trokken deeze Dallieden op tot bystand hunner Broederen. De zestig mannen, *Angrogne's* engte bewaarende, waren door een halve dag veggens, niet weinig afgemat, doch hunne makkers ter hulp byschietende, greepen zy eenen nieuwen moed. Twee van hun, voor geen klein gerugt vervaard, kroopen op den buik tot aan de opgeworpe verschanfingen der vyanden, daar op schieelyk opryzende, doodden zy twee schildwagten, en sprongen daar op met den fabel in de vuist, over de bolwerken heen in het Leger: straks gevolgd van den dapperen Bevelhebber *Janavel* en zyne bende, maakten zy 'er zich wel haast meester van, velden al wat hun ontmoette, ter neer, dreeven de overige in de uiterste verwarring op de vlugt, en joegen hun zoo ver zy konden, na. Ter deezer gelegenheid sneuvelden meer dan 600 vyanden, en een groot getal gewonde stierf kort daarna. Zoo streng strafte God de trouwloosheid hunner Vervolgeren, en zoo wonderbaar wierden zy gered: gelyk *Jehova* krygsman met *Gideon* was, zoo sterkte hy de hand van den Bevelhebber *Janavel* en de zynen. Vyf hondert afgematte mannen, een halve dag reeds gevogten heb-

bende, versloegen hier 4000 vyanden: want in het geheel waaren zy maar 700 sterk, en moesten twee honderd agterlaten, om de plaats, door den Graaf *van Bagnols* aangetast, te bewaaren. Thans overdenkende de weldaadigheid Gods, wierpen zy zich op den grond neder, om de eer der overwinning en de verschuldigde dankzeggingen voor hunne wonderbaare verlossing den Heere te betaalen. Hier op waaren zy bedagt om met kleine benden ter plaatze, daar de vyandlyke Ruitery hun geen nadeel kon toebrengen, het groot Leger van de Marquis *de Fleuri* afbreuk te doen, waar in zy zoo gelukkig slaagden, dat 'er geen een dag voorby liep, zonder dat 'er eenige vyanden in hunne handen vielen.

De Fleuri ziende, hoe zeer zyn Leger hier door dagelyks verzwakte, trok wel alle benden des Hertogs uit hunne Bezettingen by een, doch ondernam alleen een zaak van klein gewicht. Hy tastte de plaats van *Roras* aan, waar weinige *Waldenzen* de wyk genoomen hadden. Zy, die zedert de verwoesting van 1655, niet meer dan uit 25 Familien bestonden, leeden hier den eersten aanval. De Bevelhebber *Fleuri*, viel met zyn versterkt Leger, meer dan hondert tegen een sterk, die plaats aan, en nam ze met verlies van 200 mannen in, doodende alleen 23 *Waldenzen*, die ze beschermt hadden. Dit was het zwaarste verlies, dat de *Waldenzen* in deezen oorlog leeden, maar teffens ook de gewigtigste onderneeming van den Marquis, welke hem geen grooten lof byzette. Hierna deed hy eenen aanval op een klein weerloos Dorp van 20 of 25 huizen, welke hy in affchen leide, doch de *Waldenzen* zich op de Bergen by een vergaderd hebbende, vielen met zoo veel geweld en snelheid op deeze brandstigers aan, dat zy hun op de vlugt gedreeven en de grond met doode lichaamen bezaaiden. Kapitein *Fanavel* lokte daarna een vyandlyke bende in een
hin-

hinderlaag, hieuw ze in stukken, en behaalde meer andere voordeelen.

De Raad ter Geloofsvoortplanting van *Turin*, hoorende, dat de Marquis *de Fleuri*, in zyne ondernemingen overal kwalyk slaagde, herriep hem ten Hove, en stelde in zyn plaats den Marquis van *St. Damian* aan, die in alleryl met nieuw geworve krygsbenden tegen de *Waldenzen* optrok; dan het gong deezen nieuwen Veldheer niet voordeeliger: zyne benden ziende, dat 'er geen buit maar slaagen te haalen waaren, gingen niet dan gedwongen ten stryde, en wanneer hun tegenstand geboden wierd, keerden zy in 't gevegt hunne vyanden den rug toe, zonder dat de Bevelhebbers hun tot staan konden brengen.

De Hertog bemerkende, dat deeze oorlog hem niet beeter gelukte dan die van 1655 — dat zyne Staaten door deezen Burgerlyken kryg verwoest, en zyne Schatkist uitgeput wierd — dat er alreede 4000 man van zyn Leger omgekoomen waaren; waar tegen de *Waldenzen* niet meer dan 60 mannen vermisten, durfde hun niet meer op hunne Rotzen en Bergen aantasten; zyn Volk vloodt voor hun gelyk de Schaapen voor de Wolven, en geen geluk schein 'er meer voor hun te wagten, Dit maakte hem eindelyk wars van den oorlog, en deed hem naar den Vreede verlangen, dan hy schaamde zich dien van de *Waldenzen* te verzoeken. De *Zwitfers* hier van de lucht krygende, zonden hem een plechtig Gezandschap, met verzoek den *Waldenzen* den Vreede toetestaan, en in rust te laten leeven. Dit Gezandschap den 15 van Wintermaand te *Turin* aangekoomen, wierd aan 't Hof beleefder dan ooit te vooren ontvangen: uit welk goed onthaal genoegzaam bleek, dat de oorlog aan den *Savoyfschen* Hertog tot eenen last waare; zy verkreegen een stilstand van wapenen, en zonden daar op na de eerste ge-

56 KERKELYKE GESCHIEDENIS

hoorgeeving een boode naar de Valleyen, met verzoek, dat eenige der *Waldenzen* te *Turin* wilden koomen, om met het Hof over den vrede te handelen.

Het gevolg dezer begonne doch langzaam voortgezette onderhandeling, doet ons zien, dat men hun aldaar op den tuil hield, om hun in tusschen een kans af te zien. Een ongehoorde trouwloosheid, by de ontmenschte Volkeren onbekend, openbaarde zich in de verbreking van den verleenden stilstand van wapenen.

Het Leger van den Marquis van *St. Damian*, wierd door 12000 mannen, uit het *laage Piemont*, op den 22 van die Maand versterkt, en tastte den 25, zonder eenig berigt van de verbrooken wapenschorsing aan de *Waldenzen* gegeven te hebben, vier byzondere plaatzen in de Valleyen aan. Te *Tailleret* sloeg men den vyand allermoedigst af. Die te *Angrogne* de *Waldenzen* aangreepen, konden hun geen voet breed doen wyken, maer moesten met zwaar verlies afdeinzen. Die van *St. Germain*, niet op hunne hoede wegens den stilstand van wapenen, en beezig om leeftogt te verzaamelen, leeden den zwaarsten stoot, ontkwaamen 't met de vlugt, zoo dat de trouwlooze vyand weinig won met deeze schaamteloze daad. De *Waldenzen*, uitgelaaten in blydschap, dat zy noch geen 700 Mannen sterk, een Leger van 18000 Krygsknechten tegengehouden, en alleen met verlies van ses Man, 1500 vyanden, waar onder voornaame Bevelhebbers, hadden afge maakt, offerden aan God de eer en de dankzegging voor deeze groote overwinning.

De Afgezonde *Waldenzen*, te *Turin* deeze trouwlooze daad verneemende, baaden de *Zwitsersche* Gezanten, hier over by den Hertog, waarschyndlyk hier van niets wetende, te klaagen: dit gedaan zynde, wierd hun een nieuwe wapen stilstand voor

12 daagen verleend, en daarnaa zoo lang verlengd, dat de Vreede op den 14 van Sprokkelmand 1664 getroffen, en de *Waldenzen* in hunne oude voorregten en vrye Godsdienst oeffening herstelt wierden.

Met ongemeene blydschap, keerden hier op deeze Dallieden tot het bouwen hunner Landen en het waarneemen van den openbaaren Godsdienst te rug, vergeetende de laatste moeilykheden, tot dat 'er nieuwe opstonden en hun voor de gevolgen bedacht maakten. De Raad ter Geloofsvoortplanting deeze rust niet konnende verdraagen, wrong zich in allerly bogten, om den zoo plegtig door den Hertog bezwooren Vreede, in nieuwe oorlogstoonen te veranderen. Naauwlyks zou men kunnen gelooven, welke vonden ten dien einde uitgedagt wierden, en het waare onmogelyk geweest, zich tegen zoo groote boosheeden en spitsvinnigheden te beschermen, indien de albestierende God, *in wiens hand het hart der Koningen en Vorsten als waterbeeken is*, het gemoed van Hertog *Karel Emanuel*, ter begunstiging der *Waldenzen* niet geneigd, en hunner vyanden *raadslagen tot zotheid* had doen worden. Deeze Vorst, wien het niet aan oordeel mangelde, der *Waldenzen* gedrag naauwkeurig onderzocht hebbende, bevond, dat men hun zonder rede, by hem haatelyk had getragt te maaken, en zich herinnerende met welken yver zy hem in verscheide gelegenheden gediend, en byzonder hoe getrouw zy hem ten tyden van eenen opstand, in de jaaren 1638 en 1640 hadden bygestaan, besloot hy geene vyandlykheden tegen hun te beginnen.

Dus genooten onze Broederen en Geloofsgenooten, agt jaaren rust, en och of deeze en alle andere Hertogen van *Savoye* altoos uit eige oogen gezien en nimmer het oor geleend hadden, aan de vervolg-zieke raadslaagen van den Raad ter Geloofsvoortplanting!

VIII. HOOFDSTUK.

De lotgevallen der Waldenzen, van 't jaar 1672 tot 1687, waar in voorkomt eene der zwaarste Vervolgingen, nevens hunne uitdryving uit de Valleyen van Piemont.

In het befaamde jaar 1672, waar in *Willem de III*, Prins van *Oranje*, die daarna een treffelyke Voorstander der *Waldenzen* wierd, voor het eerst in *Neêrland* te velde trok, drie door *Vrankryk* reeds bemagtigde Provintien herwon, en onzer Vadersen vryheid herstelde, vogten de *Waldenzen* wel niet ter bescherming hunner Valleyen: maar de Hertog den oorlog aan de *Genueezen* verklaard hebbende; wierden zy verpligt een proef hunner trouw en onderdanigheid hem te geeven. Zy geleerd hebbende den Keizer te geeven wat des Keizers, en Gode, wat Gods is, gespten hier op het harnas aan, versterkten zyn Leger, trokken met hem op, en dienden hem met zulken yver en dapperheid, dat hy niet alleen hunnen oorlogsmoed en onbezweeke trouw in brieven (*), aan hun geschreeven, ten hoogsten prees, maar ook van zyne bescherming en gunst voor altoos verzekerde, gelyk hy dat ook na kwam tot aan zynen dood, die in 't jaar 1678. voorviel. Zyne Gemalinne Weduwe, deezer zaaken niet onkundig, behandelde hun ook na zynen dood op gelijken voet, en wat meer is, zy verbond zich aan de *Zwitsers* in 't jaar 1679, om de *Waldenzen* in hunne voorregten en vrye Godsdienst oeffening, ten allen tyde te zullen handhaaven.

De inwendige lieflyke rust streelde het hart en
zin-

(*) Hier van zullen bewyzen meede gedeeld worden, onder de Bylagen.

zinnen der *Waldenzen*, zedert het jaar 1664, tot den dood van *Karel Emanuel* de II. Hunne Godsdienst bloeide ook daarna onder de Regeering der zagtmoedige Hertoginne Weduwe, en deeze kalmte hoopten zy meede te zullen genieten, onder het bestier van haaren meerderjaargeworden Zoon, *Victor Amadeus* de II, waar in zy zich niet bedroogen. In die verwagting wierden zy te meer gestyft, toen zy in 't jaar 1681, ontbooden van deezen jongen Vorst, om hem in den oorlog tegen die van *Mondovi* (*) by te staan, zulke blyken van hunnen yver en trouw aan hem gaaven, dat hy niet kon nalaa-ten, hun voor altoos van zyne gunst te verzekeren.

De Raad ter Geloofsvoortplanting, over deezen bestendigen voorspoed en rust onzer Geloofsgenooten nydig, bleef onophoudelyk op eene gunstige gelegenheid, om zichtbaare proeven hunner waakzaamheid, ten verderve van de *Waldenzen* aan den dag te leggen, loeren. Hun verderf wierd ook inderdaad, doch van eenen anderen kant gebrouwen, indien het waar zy, dat de Leeden van dien Raad 'er geen deel aan hadden.

Op het einde van het vermaarde jaar 1685, na dat *Lodewyk* de XIV, Koning van *Vrankryk*, het bekende *Edikt van Nantes* (†), door verkeerde staatkunde verbroken, en veele duizende Dragonders door zyn geheel Koningryk uitgezonden had, om de Hervormden, aldaar *Hugenooten* geheeten, met geweld tot het gaan ter Misse en afzweering van hunne Leer te dwingen, het geen duizenden uit dat ryk deed vlugten (§): op het einde, zeg ik, van

(*) *Mondovi*, *mons regius*, *mons regalis*, is de Hoofdstad van het *Mondovisch* Distrikt, aan de Rivier *Elero* in *Piemont*, deels op een Berg, deels in een Valley gelegen.

(†) In het zelve was vrye oeffening van Godsdienst, aan de Gereformeerden in dat Ryk toegestaan.

(§) Nooit heeft *Vrankryk* zwaarder krak gekreegen, dan door dit

60 KERKELYKE GESCHIEDENIS

van het jaar 1685, liet de Gouverneur der Valleyen, op orde van den Hertog, daar toe aangezocht door den Koning van *Vrankryk*, op zwaare straf afkondigen, dat alle vreemdelingen, namelyk de Gereformeerden, uit het nabuurig *Vrankryk* gevlugt, binnen drie dagen uit de Valleyen moesten vertrekken, en niemant hun zou moogen herbergen. Hoe zwaar onweer deeze kleine opkomende wolk de *Waldenzen* scheen te voorspellen, bleeven zy egter, na het vertrek deezer Vluchtelingen, tamelyk gerust voort leeven, tot dat de storm eensklaps boven hun hoofd los barste.

Victor Amadeus de II, een jong Prins, van goed verstand en Vorstelyke hoedanigheden, altoos zeer afkeerig van alle vervolgingen en wreedheden, had tot hier toe niet kunnen besluiten, op *Vrankryks* aanzoek, meer te doen dan de *Fransche* Vluchtelingen herbergiging in de Valleyen te weigeren. Dan *Lodewyk de XIV*, een geheele uitroeijing der Gereformeerden beslooten hebbende, en *Victors* tegenzin en ongenoegen hier over bemerkende, deed zynen Afgezant *Rebenac Feuquieres*, op zekeren dag by den Hertog deeze dreigende verklaring afleggen, „ dat de Koning, zyn Meester, indien de Hertog „ van *Savoye* onwillig bleef, wel middelen zou vinden om de Ketters met 14000 mannen uit de Valleyen te bannen, en als dan de Valleyen voor „ zich zelven te behouden ”.

Deeze felle bedreiging van den magtigen *Lodewyk*, kragt bygezet door den *Raad ter Geloofsvoortplanting*, deed den jongen Hertog wankelen. Een van

dit besluit van *Lodewyk de XIV*, die daar toe door de Geestelykheid aangehitst was. Hier door zyn de Manufactuuren die tot hier toe in *Vrankryk* gebleeven waaren, in *Engeland* en *Holland* overgebracht. Men heeft dit te laat gezien, en *Vrankryk* heeft door deeze vervolging zich zelven het allermeeft gestraft.

van beiden moest hy verkiezen, of zyne Staaten verliezen, of de *Waldenzen* tot den Roomschen Godsdienst dwingen. Ligt kan men bezeffen, waar toe een Roomschgezind Prins, tegen *Lodewyks* overmagt niet bestand, moest overhellen in zulk een geval. Hy verkoos dan het laatste, en liet daar op den 31 van Louwmaand des jaars 1686. dit bevel in de Valleyen afkondigen: „ dat de vrye oeffening „ van den Godsdienst voortaan niet langer stand „ zou grypen, onder bedreiging van levensstraf en „ verbeurt verklaring der goederen aan de onwille „ lige — dat de Kerken der *Waldenzen* afgebroken „ en de Leeraars voortaan verbannen zouden worden — dat de Kinderen gedoopt, in den Roomschen Godsdienst opgevoed, en de weigerende Ouders op de Galeyen gebannen zouden worden ”.

Geen mensch kan de verflagenheid der *Waldenzen*, op de afkondiging van dit besluit des Hertogs uitdrukken. Zy zagen zich gestort in een afgrond van elende, die verschrikkelyk was, en geen de minste flikkerende hoop van verlossing aanbod. Het vrolyk Evangelie licht, dat zo veele Eeuwen zedert den tyd der Apostelen onder hun gescheenen had, dreigde nu voor altoos uit te gaan, en hunne kinderen geperst te worden tot aanneeming van een Leer, welke zy Eeuwen lang bestreeden hadden. Mishandelde Christenen! elendig Volk! mag men zeggen, hoe krachtig ondervind gy de waarheid van *Jesús* voorspelling: *in de Weereld zult gy verdrukking hebben.* Wat te doen in dit zo netelig geval: nedrige smeekschriften, aan den goedertierenen Hertog ingeleverd, hadden geen kragt wegens de bovengemelde staatkundige redenen. *Lodewyk* de XIV, die tot hier toe hunnen Beschermmer en Voorspraak geweest was, leidde thans den eersten grond tot hunnen ondergang, en deed ten dien einde reeds een Leger aanrukken. Uit *Engeland* hadden zy
geen

geen hulp te wagten. Koning *Jacobus* de II, ging zelfs reeds ter Mis, en poogde geheel *Engeland* in weerwil zyner Onderdaanen, Roomsch te maaken. *Holland* kon zich ook alleen de bescherming der *Waldenzen* niet aantrekken, of het zou *Lodewyks* misnoegen zich op den hals gehaalt hebben, op een tyd, wanneer het by eene omwenteling van zaaken in *Engeland*, groote dingen in het oog hield. De *Zwitfersche Cantons* wegens de naby gelegenheid, van het geen 'er in de Valleyen omging, vroeg onderrigt zynde, en niet gezind hunne Geloofsgenooten te verlaten, beleidden een Vergadering te *Baden*, in Sprokkelmaand 1686, en beslooten daar in eenige Afgezanten aan den Hertog van *Savoye*, tot voorspraaken voor de ontruste Dallieden te zenden. In het begin van Lentemaand kwamen deeze te *Turin*, die in een gehoorleening deeze rondborstige taal den Hertog te gemoet voerde: „ ons smert het te zien, tot welk uiterste de „ Hertog van *Savoye* ten opzigt der *Waldenzen* gekoomen is: wy verklaaren, dat ze uit kragt hunner Geloofsleer onze Broederen zyn: Uwe Voorzaaten hebben zich aan ons en aan veele Vorsten van *Europa* met de plegtigste beloften verbonden, de *Waldenzen* in Vreede en ongestoorde Godsdienst oeffening te zullen laten: beloften, welke de kragt van onkreukbaare wetten hebben en eeuwige gedenkstukken van openbaare trouw zyn, welke de Vorsten deswegens als heilig en onschendbaar moeten houden. De gesteldheid uwer Staaten, verbied U de staatkundige regelen, door *Lodewyk* U voorgeschreeven, op te volgen. Regtveerdigheid en zagtmoedigheid verbieden U, uwe Regeering met onnoozel bloet te bevleken, en een volk dat U om genade en barmhertigheid bid, en niet beledigd heeft, te vernielen”. &c.

Dan

Dan noch deeze deftige en mannelyke taal der Afgezanten, noch de kort daar op volgende Voorſpraaken van andere *Proteſtantiſche* Vorſten, konden *Victor Amadeus* de II, beweegen, om van zyne Verbintenis met *Vrankryk* af te zien, en deszelfs bedreigingen klein te achten. De Hertog liet echter door den Marquis van *St. Thomas*, Miniſter van Staat, (die hun zwoer, dat zyn Meester de gegeeve beveelen niet kon intrekken, wyl hy 'er zelfs geen meester van was) (*), zeggen, dat zyn beſluit niet veranderd kon worden, dog dat hy met hun wilde overleggen, of 'er nog iets ten voordeele der *Waldenzen* bedacht kon worden, en dat hy uit hoogagting voor de *Zwitſers*, dat volk wilde toeaſtaan, beſtelling hunner goederen te maaken, en dan uit zyne Staaten te vertrekken.

De *Zwitſerſche* Gezanten begrypende, dat de *Waldenzen* zonder Bevelhebbers en welgeregelde Krygsbenden tegen de oorlogsmagten van *Vrankryk* en *Savoye* niet beſtand waaren, en bygevolg niets beter bedagt kon worden dan hun Vaderland te verlaaten en naar een goed heenkomen om te zien, lieten deezen voorſlag aan de *Waldenzen* doen, die deeze zaak van zoo groot gewigt bevonden, dat zy een algemeene Vergaadering ter overweeginge van deeze harde voorwaarde lieten beleggen. De *Zwitſerſche* Gezanten verzogten daar op een vrygeleibrief voor eenige *Waldenzen*, die hun den uitſlag der Vergaadering brengen mogten, het geen 't *Turiniſche* Hof weigerde. De nood dwong hun dan hunnen Geheimſchryver naar *Angrogne* te zenden, die de *Waldenzen* aldaar zeer verdeeld vond. Neegen Leeraars onderſchreeven eenen brief, dien zy den Geheimſchryver te rug gaaven, waar in zy de ge-

vaa-

(*) De Hertog van *Savoye* was toen zo veel als een Vafal van *Vrankryk*.

64 KERKELYKE GESCHIEDENIS

vaaren en onoverkomelyke zwarigheden, in 't verlaaten van hun Vaderland en als ballingen in vreemde Landen om te zwerven, openleidden, latende egter alles aan het wys bestier der Gezanten over. Na de ontfangst van deezen brief en ryp overleg vervoegden zich de Gezanten by den Hertog, vragende voor de *Waldenzen* vryheid van te moogen vertrekken; waar op geantwoord wierd, dat zy als onderdaanen dit verzoek, als een genade, welke zy van hunnen Vorst baaden, zelve moesten koomen doen. Deeze handelwys, zoo strydig met het vorig gedrag, verbaasde de Gezanten zeer. De Raad ter Geloofsvoortplanting, welke in deeze zaaken het bestier had, beoogde hier in niets meer dan gelegenheid te hebben om met de ongewapende en om genade biddende *Waldenzen*, naar welgevallen om te springen. De *Zwitsersche* Gezanten dit woenlen merkende, zonden op nieuws dit berigt door hunnen Geheimschryver naar de Valleyen; dan gelyk 'er veele het vertrekken nooit in den zin gehad hadden, en andere door deeze tegenstrydige handelwys hunner vyanden in kwaad vermoeden gebragt waaren, zoo kon de Vergaadering der *Waldenzen* tot geen algemeen besluit koomen. Deeze verdeeltheit was ten Hove by uitstek aangenaam en wierd als een gewissen grond tot hun aanstaande verderf aangemerkt. Men liet dan ook niet na door omgekogte perzoonen, deeze verdeeldheid meer en meer aan te stookten, ten welken einde men den 9. van Grasmaand een uitvoerig Placaat buiten kennis der Afgezanten liet afkondigen, waar in men de *Waldenzen*, na hun zeer gelasterd te hebben, aanzeide, ongewapend uit 's Hertogs Staaten te vertrekken.

Dit elendig Volk dan bevindende, dat men nooit in den zin had gehad, hun een veilig vertrek te vergunnen, wyl de inhoud van het Placaat genoeg-

noegzaam leerde, dat men hunnen geheelen ondergang beslooten had, nam na de afkondiging voor, de gegeeve vryheid niet aan te neemen, maar hunner Vaderen voorbeeld te volgen, en den uitslag hunner zaak aan de Goddelyke Voorzienigheid aan te beveelen: dus diende dit Placaat, ingerigt om hun onderling te verdeelen, thans om hunne vereeniging algemeen te bewerken.

En inderdaad, hoe konden zy besluiten hunne Kerken, aan den Allerhoogsten God toegeweid, met eige handen, volgens den eisch van dat Placaat, af te breeken; hunne wapenen neêr te leggen; hun Vaderland voor Priesteren en Monniken open te zetten; aan een leger krygsknegten, 't welk hun buiten hun Vaderland zou begeleiden, zich over te geeven; vreezende niet ten onrecht, gelijk de uitkomst daar na geleerd heeft, dat het laatste alleen een dekmantel was, om hun als een weerloos slagtoffer door de handen van bloedgierige legerknegten op eens af te maaken.

Dit besluit zonden zy aan de *Zwitfersche* Gezanten, en baaden hun om beeter voorwaarden aan te houden: dan niets was 'er te verkrygen, zoo lang zy in de wapenen bleeven. Dit was een duidelyk bewys, dat men hun zegt te ontwapenen, en als dan zonder slag of stoot te verdelgen. Zy naamen daar op het besluit, om zich tegen allen aanval te verdedigen, waar in zy door het volgende geval wierden versterkt. Drie dagen na de afkondiging van het Placaat, gingen eenige *Waldenzen*, voorneemens zynde te vertrekken, den Gouverneur om vrygeleide verzoeken: edog onder voorwendzel, dat zy niet alleen mogten weggaan, maar wagten moesten, tot dat de anderen mede vertrokken, werd hun dat geweigerd. En intusschen wierp men anderen, die men te vergeefs tot het omhelzen van

E

den

den Roomschen Godsdienst had aangezocht, in de gevangenis.

In dien algemeenen nood hield men den 19. van Grasmaand eene algemeene Vergaadering te *Rocheplatte*, waar in zy alle beslooten in de Valleyen te zullen blyven, en dat alle Leeraars den volgenden dag des Heeren naar omstandigheden van zaaken en tyden zouden prediken, en het Avondmaal uitdeelen.

Ondertusschen trok de Hertog te veld, en hield een heirschouwing op eene vlakte aan den voet der *Alpen*, voornemens zynde, als de agt dagen, tot neerlegging der wapenen in het Placaat bepaald, geëindigd zouden zyn, de Valleyen aan te tasten. De *Waldenzen*, byna 2500 mannen sterk, verschansten zich zoo goed als zy konden, gelyk een volk, zonder Bevelhebbers en in de Krygskunde onervaren, in tyd van nood gewoon is te doen, en bygevolg niet zonder mislagen. Een van deeze was, alle hunne posten te gelyk te willen verdedigen, in nood de uiterste te verlaten, en alsdan op de bergen zich alleen te versterken.

Op den 22 van Grasmaand, den dag tot den aanval bestemd, trok het *Fransche* Leger, onder het bevel van *Catinat*, Gouverneur van *Casal*, twee uren voor den dageraad, onder flambouw licht, naar de Valleyen van *Perouse* en *St. Martin*; een gedeelte van het Leger, tastte de verschanzingen der *Waldenzen* te *St. Germain* aan, en sesmaal sterker zynde dan hunne tegenparty, dagten de vyanden niet van afgeslaagen te zullen worden, het geen egter gebeurde: met zwaar verlies na den aanval moettende aftrekken, vielen de *Waldenzen* op hun aan, en zy, op zoo stoute daad niet bedagt, wierden tot in de vlakte van *Cluson* verdreeven, met verlies van 500 mannen, volgens hunne eige erkenenis, terwyl de
Wal-

Waldenzen alleen twee dooden en eenige gekwetsten telden.

Een ander deel van 's Konings Leger, trok tegen de Valley van *St. Martin* op, doch de *Waldenzen* niet denkende, aldaar aangetast te zullen worden, wyl zy volle onderwerping en gehoorzaamheid aan het Placaat belooft hadden, en daarom op weerstand niet bedagt waaren, leidden de wapenen neêr, en baden om genade: doch de *Fransche*, verbitterd om het verlies te *St. Germain* geleden, vermoorde, plonderde en vernielde met de uiterste wreedheid, al wat hun ontmoette, *Catinat* beklom daarop de Berge, die *St. Martin* van *Perouse* scheiden, en ging zich te *Pramol* legeren, terwyl zyne krygsbenden den jammerlyksten moord onder oude en jonge zonder verschooning, aanrigteden. De befaamde *Arnaud*, van wien in het vervolg veel zal gesproken worden, gaf, ter deezer gelegenheid met een kleine bende, proeven zyner dapperheid.

Het Leger des Hertogs, in verscheide benden verdeeld, viel op de verschanzingen der *Waldenzen* in de Valleyen van *Lucern* en *Angrogne* aan, gebruikende ten dien einde zwaar geschut, waar door de *Waldenzen* genoodzaakt wierden dezelve te verlaten, en naar voordeeliger post te rug te wyken; by welke gelegenheid de vyand veele huizen onderweg verbrandde, waarna zy op een Schans aanvielen, doch met verlies van 300 man afgeslaagen wierden. Nu hoorende, dat de Valleye van *St. Martin*, zich had overgegeeven, als meede dat de Hertog met het geheele Leger van vooren, en de *Fransche* krygsmagt hun van agteren zoude aantasten, oordeelden zy allerbest, zich op verzekering van een algemeene vergiffenis, aan *Don Gabriel*, Oom van den Hertog, over te geeven; ontvangende daar van een schriftelyke verzekering, uit naam des Hertogs getekend.

Deeze belofte kwam men weinig na, want na de overgaaf, nam men ze alle gevangen, en bragt ze naar *Lucern*, onder voorwendzel, dat zy zich aldaar aan den Hertog plechtig moesten onderwerpen. Daar op gaf men een ontmenschte woede tegen vrouwen en kinderen den lossen teugel: de baldaadige krygsknegten bedreeven dog zulke daaden van ongehoorde wreedheid en ontugt, dat de schaamte ons verbied dezelve in dit verhaal plaats te gunnen.

De duisternis van den opkomenden nagt begunstigde de vlugt en ontsnapping van zommigen, die kort daar na *Don Gabriel* lieten verzoeken de vyandlykheden te staaken, en hunne gevangene Broederen op vrye voeten te stellen, maar hy verwaardigde hun niet een antwoord te rug te zenden.

Na deeze overwinning, of liever na deeze trouwlooze handelwys, veroverden de Vyanden de overige posten, en verklaarden daar op, dat al wie wilde afvallen en Roomsch worden, in de vrye bezitting zyner wooning en goederen hersteld zou worden.

Meer andere *Waldenzen*, hier van nog niet berigt, verlieten zich meede op de trouw der Vyanden en den aanbod van vergiffenis, hun gedaan: dog zy wierden gelyk de vorige behandeld: oude en jonge, de Leeraars niet uitgezonderd, wierden gevangen genoomen, gebonden en voortgesleept, en wie niet konde volgen, stiet men van de hoogste steenrotzen naar beneden, zoo dat hunne lichaa-men, met groot geweld op laage rotzen neerplof-fende, van een gescheurt wierden, en de ledemaa-ten in de takken der boomen beneden bleeven hangen.

De *Franschen* te *Pramol* gedroegen zich niet beschaafder. Zommige omgekogte Bedriegers bragten aan die van *Pneumian* tyding, dat de Valleyen
van

van *Lucern* en *Angrogne* zich op de genade van hunnen Vorst hadden overgegeeven en daar in ook aangenoomen waaren; zoo dat het nu alleen aan hun stond, den oorlog te eindigen, welken zy ook alleen niet konden uithouden en voortzetten. Dit lokkend voorstel bewoog hun den Franschen Generaal om vrede te smeeken, die hun daar op ook gegeven wierd; bezweerende deeze Bevelhebber met duuren eede, dat ze alle onverhinderd in hunne wooningen konden te rug keeren. Hier op zich verlaatende, gaaven zy zich over; maer hoe ras veranderde hunne blydschap over de gegeeve verzekering in onherstelbaar berouw: men zonderde de mannen van de vrouwen en de kinderen af, die aanstonds aan de woede der dolle krygsknegten wierden overgegeeven, terwyl *Catinat* zich heimelyk verftak, om de bittere klagten der bedrooge *Waldenzen* over de yffelyke wreedheden en de verbreeking van het bezwoore verdrag niet aan te hooren.

Dus wierden de *Waldenzen* de slagtoffers hunner Vyanden, en als rebellen aangemerkt, fchoon zy niets bedreeven hadden, dan alleen ondernoomen te hebben zich te verdedigen tegen de onregtveerdige onderdrukking van den Raad ter Geloofs voortplanting. Dus wierd de Hertog door de Leeden van gemelden Raad ten deele misleid, en ten deele door *Vrankryks* gezag tot onaangenaame uitvoeringen van zaaken genoodzaakt. Dus wierden getrouwe onderdaanen door verkeerde Staatskunde en vervolgluft aan het verderf opgeoffert.

Men floot hier na de gebondene en weerlooze *Waldenzen* in verscheide gevangenhuisen op, onder 't onnoozel voorwendzel van hun ter gelegener tyd tot den Hertog te zullen brengen, om zyne genade af te bidden. Bloedverwanten fcheidde men van elkander; den Vader ontdeed men van den

70 KERKELYKE GESCHIEDENIS

Zoon ; de Moeder ontrukte men de Dogter ; den Man scheurde men uit de armen zyner teêrlievende Vrouw ; ten einde de een den ander in zulke zwaare tegenspoeden nog troosten nog versterken zou. Kleine kinderen wierden niet opgeslooten , maar in de huizen der Roomschen verdeeld , om ze van hunne Ouders te scheiden en in den Roomschen Godsdienst op te voeden.

Een groot getal *Waldenzen* van *Villars* en andere plaatzen , ziende de trouwloosheid hunner vyanden , wilden zich niet overgeeven , dog de allerkragtigste verzekeringen ontvangende , dat men hunne Broederen wel haast uit de gevangenis ontslaan zou , zoo lieten zy zich gezeggen , en ondergingen daar op het zelve lot van gevangeneeming gelyk de andere. Door gelyke beloften wierden zy , die in *Lucern* nog twee posten inhielden , verleid , en *Bobi* , dat den vyand dwong te wyken , en langen tyd aan de vleijende aanzoeken ter overgaaf geen gehoor leende , bukte eindelyk , 't zy door de overmagt , 't zy door het voorbeeld hunner Broederen , 't zy door de duure eeden , ter hunner overreeding door de vyanden gezwooren.

Dus kreeg men 12000 *Waldenzen* in handen : 2000 kinderen wierden onder de Roomschen verdeeld , en hunne zorg ter opvoeding in die dwaalleer aanbevoolen. Hier na verklaarde men hunne goederen verbeurd ; en dat vermaarde Volk , 't welk nimmer door wapenen had kunnen overwonnen worden , werd door goede woorden en duur bezwoore beloften , in 's Hertogs naam , ten val gebragt. Men ontvolkte dus de Valleyen van derzelve oude Inwooners en het glansryk Evangelie-licht , zoo veele Eeuwen hier gescheenen hebbende , werd door de kinderen der duisternis in *Piemonts* Valleyen uitgebluscht. Trouwloosheid en wreedheid voerde triomf over de onschuldige en weer-

weerlooze *Waldenzen*. Edelmoedigheid en menschlievenheid waaren onbekende hoedanigheden by hunne Vervolgeren. De Godsdienst, de zuivere en onbevleete Godsdienst, was oorzaak van dees geweldige onderdrukking, welke het harte van opregte Christenen moet doen smelten. Het vertrouwen dat ze hunnen Vorst schuldig waaren, en waar op zich alle onderdaanen verlaaten moeten, was de bron hunner elende.

De Raad ter Voortplanting des Geloofs volvoerde dus al juichende het gemaakte plan ter vernieling deezer ongelukkigigen. De baldaadige en ongetemde krygsknegten koelden hunnen moed met het vermoorden van onnozele wigten en weerlooze vrouwen, na dat deeze te vooren hunne broodronkenheid en ontugt ten doele gestaan hadden. In de Valleeye van *St. Martin* hieuwen zy veele kinderen in kleine stukken. Oude lieden storte men van hooge rotzen, die op den laagen harden grond verpletterd neerkwamen. Een meenigte hong men aan de naaste boomen op, of ze wierden op een andere wyze om het leeven gebragt. Wilden wy een reeks staalen hunner byzondere wreedheden optellen, een geheel boek zou daar toe naauwlyks toereiken. Indien het ons eenig nut zoude geeven, konden wy de naamen der geenen, die by hunnen laatsten ademtogt de duidelykste bewyzen van blakende Godsvrugt nog gaaven, alhier een plaats vergunnen; dan wat zou ons deeze optelling baaten, nadien de naamen deezer perzoonen ons niet kenbaar kunnen maaken; zy *staan geschreven in het boek des levens des Lam Gods*.

Nu waaren 'er niet dan weinige Inwooners in de verwoeste en ontvolkte Valleyen overgebleeven, die den dood boven de flaverny beminnende, en van geen vreedes voorstellingen willende hooren, wyd en zyd verspreid waaren: en hoewel zy, na-

dien het Leger tusschen beiden lag , niets van elkander wisten , naamen zy egter ter zelve tyd een overeenstemmend voorneemen , waardig eenen onsterffelyken lof.

Lang hielden deeze zich verborgen , schuilende op de bergen , om in 's vyands handen , die dagelyks veele kleine benden op hun afzond , niet te vallen ; staande met een verwonderlyke standvastigheid de zwaarste afmattingen en de elende van eenen geweldigen honger uit ; zich meenigmaal behelpende met het gras van het veld te eeten , of met de honden , die met de onbegraave lichaamen der vermoorde *Waldenzen* hunnen buik kwaamen vullen , te vangen en ter spyze te gebruiken. De kleine te rug wyking van het *Fransche* leger gaf de geenen , die zich in de schuilplaatzen van de *Valleye Lucern* verstookten hadden , eenigen ademtogt. Na dat deeze eindelyk byeen gekoomen waaren , maakten zy een getal van 42 mannen met eenige vrouwen en kinderen uit. Dringend gebrek noodzaakte hun dagelyks op roof uit te gaan , by welke gelegenheid zy een meenigte *Savoyaarden* , die zich in de Valleyen wilden neerzetten , doodfloegen , en eenige maanden lang zulke stoute en dappere daaden bedreeven , dat de Vyand , om van hunne lastige overvallen bevryd te zyn , gedwongen was hun eenigen leeftogt te zenden. Het *Turinsche* Hof verneemende , dat men deeze niet kon verdryven , liet hun onder de hand vrygeleide aanbieden , om te gaan waar zy wilden : maar zy , wantrouwende hunne vyanden , die hunne gevange Broederen niet wilden loslaten , verwierpen deezen voorslag zonder eenig beraad te neemen. Men herhaalde echter eenigen tyd daar na dit verzoek met deezen nieuwen aandrang , dat de Hertog de gevangenen nimmer zou loslaten , ten waare zy de wapenen neer leidden en vertrokken. Deeze bedreiging en het droe-

droevig uitzicht van den naderenden Winter, die hun geen leeftogt verschaffen kon, noodzaakten hun, onder voorwaarde, dat men hunne ouders, zonder welke zy niet wilden gaan, los zou laten, met vrouwen, kinderen, wapenen en draagbaare goederen te vertrekken. Zy verdeelden zich dan in twee hoopen, houdende de tweede de overgegeeve Gyzelaars in handen, tot dat de eerste troep behouden in *Zwitserland* zou aangekoomen zyn, en dit berigt ingekoomen zynde, gaf men aan de eerste andere Gyzelaars, tot dat ook de tweede hoop onverhinderd in dat Land voet gezet zou hebben. Andere uit *St. Martins Valleje*, van deeze niets weetende, bedongen gelyken aftogt, en ontkwaamen langs deezen weg eene elendige gevangenis.

Keeren wy weder tot de gevangenen. Deeze schoon van den marteldood bevryd, konden egter van geen geluk spreekken: zy zughten onder dagelyksche kwellingen, door Priesteren en Monniken hun aangedaan, om ze tot het afzweeren van den Godsdienst te bewegen. Dit lyden, dit gekerm, floeg over tot in *Zwitserland*, en noopte de *Cantons* naar *Turin* te schryven, en 't ontslag dier elendige te verzoeken. Maer geen gehoor daar vindende, besloot men in een daar toe belegde Vergaadering te *Arau*, in Herfstmaand 1686, Gezanten te zenden aan den Graaf van *Govon*, Ambassadeur van den Hertog van *Savoye* te *Lucern* in *Zwitserland*, met wien zy na veele woordwisselingen, dit verdrag troffen: „ de Hertog zou alle gevangenen doen kleden, op vrye voeten stellen, en op eige kosten „ tot aan de grenzen van *Zwitserland* laten begeleiden, &c. De *Zwitsers* zouden hun daar onvangen, en in 't midden hunnes Lands doen wonen, op dat zy nimmer in *Piemont* zouden weder „ keeren”, &c. Na eenige nieuwe zwaarigheden, daarna geoppert, met moeite uit den weg geruimd

te hebben, wierden eindelyk de gevangenhuisen in zulk een flegt winter faifoen opengezet, dat, wie niet door de elende der gevangenis gestorven was, nu door de onbruikbaare wegen fcheen om hals te zullen geraaken. Doch laat ons eerft zien, hoe zy zedert hunne overgaaf in die Kerkers onthaald waaren.

Het heeft veel moeite in, een regte afteekening van de 9 maanden lang geleede elende in de gevangenhuisen te maaken. Verbeeld u 12000 Menfchen, zo Mannen als Vrouwen en Kinderen, in 14 naauwe gevangenhuisen opgeslooten, en daar behandeld, naar maate, dat hunne *Cipiers* de barmhartigheid hadden overgehouden. Zommigen onthaalden de gevangenen op waater en brood; andere wierpen hun flegt zwart brood toe, gekneed met moderagtig water, uit de gooten der ftraaten gefchept, waar in dikwils glas, kalk of fteen gevonden wierd: eenigen reikten deeze elendige finkend water toe, en zommigen dwong men dat te haalen uit vuile bakken, waar uit de beesten dronken. Men gaf het hun op vast geftelde uuren van den dag, en niet wanneer zy dorft hadden, te drinken, 't geen veelen deed fterven. Zy moesten op harde planken zonder ftroo flaapen, of als men hun zagter wilde leggen, reikte men hun verrot ftroo toe. De gevangenhuisen waaren zoo eng voor deeze meenigte, dat zy zich naauwlyks konden verroeren, en wanneer 'er eene ftierf, 't geen dagelyks gebeurde, zette men aanftonts een ander in zyn plaats. De verftikkende zomer hitte, de bedompte vertrekken, en 't gebrek van fchoon linnen, deed het ongedierde, dat dag en nacht de gevangenen kwelde en den flap benam, geweldig vermeerderen. Zommigen wierden door de wormen opgegeeten, en de boove huid hunner lichaamen verrotte, in welken jammerlyken ftaat men deeze lyders liet leggen, tot dat

dat de dood een einde van dit bitter leeven maakte, en hun in een ongestoorde rust overbragt. De koude van den winter, welke hier streng is, kwelde hun zoo zeer als de brandende zomer hitte. De onbarmhartige *Cipiers* onthielden hun vuur en dekzel, en zy die op booven vertrekken zonder vensters geslooten zaaten, stonden aan alle ongemakken der buitenlucht dag en nacht bloot. Men weigerde hun kaarsen, eene zo lieflyke en min kostbaare verkwikking in lange winter avonden, zo dat zy, wanneer de Zon laat op- en vroeg onderging, meest in het donker leefden. De kranken konden geen meedoogen verwerven, en stierven deswegen zonder geneesmiddelen, laeffenis en oppassing. Zomtyds bragt men hun in opene plaatzen, waar ze aan alle ongemakken der lucht, aan de woede der winden, en de koude van den sneeuw bloot stonden: eene wreedheid eenigzins liefderyk, om dat ze zelden naliet, een spoedig einde van het rampzalig leeven te maaken, en het zelve met het eeuwige te verwisselen. Men onthield de Kraamvrouwen den bystand der Vroedvrouwen, het geen haaren dood, en teffens die der Kinderen op het oogenblik, dat ze begosten te leeven, ten gevolge had. Een menigte onnoozele wigten, met de Kinderziekte aangetast, leidde men neer op laage en vogtige plaatzen, of onder de gooten der huizen. Liefdaadige Lieden, die door zoo groote elende bewoogen, eenig zagt voedsel aan de kranken wilde brengen, stiet men weg van de gevangen huizen, en wie over deeze of geene ruuwe behandeling wilde klaagen, wierd door scheldwoorden en stokslaagen tot stilzwygen gedrongen. Gebrek aan versche lucht, het gemis van beweeging, 't ontbeeren van goed voedsel, en verschooning van linnen ontstak dan alle gevangenhuizen, en veroorzaakte, dat men
veel-

veeltyds tusſchen de 50 en 60 kranken in een vertrek ter zelve tyd telde.

Laat ik met deeze treurtoneelen een einde maaken, hoewel 'er alleen een ruuwe ſchets van deeze onmenſchelyke behandeling gegeven is, en zeggen, dat ze in deeze deerlyken ſtaat gebragt waaren, toen de Hertog van *Savoye*, ongetwyfelt onkundig van hunnen naaren toefland, gelyk men gewoon was, zoo veel men kon, voor hem te verbergen, bevel gaf, om hun los te laaten en naar *Zwitſerland* te doen vertrekken. Een weldaad, die de *Zwitſerſche* Gezanten, gelyk booven gezegd is, van den Graaf van *Gouon* verkreegen hadden.

Deeze loslating ging dus te werk: Eenige der geenen, die in tyden van onweerſtaanbaare moedeloosheid belooft hadden, van Godsdienſt te veranderen, mogten niet in *Piemont* blyven, wyl hunne beloften, in nood gedaan, van geen kragt gerekend wierden: ſchoon men anderen den afval toefond, wierden ze niet, gelyk belooft was, in hunne wooningen herſtelt, maar naar de Heerlykheid *Vercelli* (*), de onvrugtbaarſte van *Piemont*, gevankelyk weggevoerd. De gindſch en hier verſtrooide Kinderen, hunner Ouderen Verloſing hoorende, en niet willende hun verlaaten, hield men met geweld te rug, gelyk ook andere gevangene, aan wien 's Hertogs bevel niet was aangekondigd, ſchoon het een algemeene verloſing behelsde.

Wyl 'er meer dan 8000 in de gevangenis geſtorven waaren door de elende, weinige afgevallen, en de Kinderen met eenige andere te rug gehouden wierden, vertrokken 'er niet meer dan 3000 *Waldenzen*, in de Wintermaand van 't jaar 1686: jammerlyk overſchot van zoo veele braave Lieden! deeze

(*) De Rivier *Sesia*, ſcheid deeze Heerlykheid van het Milneſch. De Hoofdstad is *Vercelli*.

ze deed men by troepen, alle begeleid door 's Hertogs Bevelhebbers en Krygsknechten, de wyk nemen naar *Geneve*; kwalyk inderdaad voorzien op zulken zwaaren togt, want in plaats van wel gekleed uit te gaan, in het ruuwe jaar faifoen, volgens het verdrag door de *Zwitfers* met den Graaf van *Gouon* gemaakt, had men hun niet dan eenige oude voddën gegeven: dus ftierven 'er door de koude, in eene nacht op den weg, meer dan 150 van de geene die te *Mondovi* gevangen hadden gezeeten: want hunne onbarmhartige geleiders, deden hun eenen weg van vier of vyf uren door diepe fneeuw, en over gladde yffchollen, zonder ergens te moogen rusten, afleggen, waar door deeze verzwakte Lieden op den weg bezweeken. Andere *Waldenzen*, die te *Foffano* (*) waaren opgeflooten geweest, na den nacht te *Novalefe* aan den voet van den Berg *Senis* (†), doorgebracht te hebben, willende voorttrekken, toonden den Bevelhebber die hun begeleide, het onweer, dat zich op den Berg verhief, biddende dat hy zoo veele magtelooze menfchen aan dat onvermydelyk gevaar niet wilde blootftellen, en alleen wagten tot dat het voorby gedreeven was: dan deeze onverbiddelyk zynde, dwong hun, op fttaande voet te vertrekken, met dien uitflag, dat 'er fes en tachtig *Waldenzen*, zynde of oude Lieden, of zwakke Vrouwen en magtelooze Kinderen, aldaar het leeven verlooren, en tot een prooi voor 't wild gedierte bleeven leggen.

Een

(*) Een Stad in 't *Carreesche* Gebied, aan de Rivier *Stura*.

(†) Hoewel veele van oordeel zyn, dat *Hannibal* zynen wonderbaaren togt over den Berg *Viso*, die tegen het Zuiden van het Dal van *Lucern* ligt, gedaan hebbe; ftellen andere met meer waarfchynlykheid vast, dat die vermaarde Veldheer over deezen Berg *Senis* in *Italien* gekoomen zy. De weg door de Klippen aldaar heen gehouwen, is byna twee uren lang en geheel duifter.

Een andere troep *Waldenzen*, en verscheide Kooplieden, die daarna langs dezen weg getrokken zyn, hebben deeze lyken op den sneeuw uitgestrekt leggende gevonden, houdende de ontzielde Moeders de gestorve Kinderen in haare styf bestorve armen.

Men moet echter om de waarheid recht te doen, erkennen, dat andere Bevelhebbers des Hertogs, meer gedagtig aan de voorbeelden der doorlugtigste Veldheeren, gelyk aan die van *Hannibal* en *Scipio Africanus*, die in deeze Weereldoorlogen geoorloofd hebben, hunnen heldenmoed niet betoonden in het afdryven en kwellen deezer arme *Waldenzen*, maar veel eer dezelve met alle barmhartigheid en zorg, zoo veel moogelyk was, behandeld en begeleid hebben. Ter deezer tyd verlieten dan de ongelukkige *Waldenzen* het vermaarde *Piemont*, hun bemind Vaderland, hunne geliefde wooningen, om als ballingen in de Weereld om te zwerven, en nimmer oogfchynelyk de plaats hunner geboorte weer te zien. Zo zeiden zy dan hun Land vaarwel, en gaaften zich over aan God, dien zy in alle hunne wederwaardigheden niet nalieten te dienen, reizende gelyk de Aartsvader *Abraham* niet wetende, waar hy koomen zoude.

Savoye doorgetrokken hebbende, en op de grenzen van *Zwitserland* gekoomen zynde, trok hun geleide te rug, en zy nu niet meer dan 2500 sterk, kwaamen op het einde van Wintermaand te *Geneve* aan. Deerniswaardig was de toestand, waarin de *Geneeffche* Burgers hun vonden; en wy zyn onmagtig om onze Leezers daar van een treurige vertooning, overeenkomstig met de waarheid der zaak, te geeven. De geheele Stad was in oproer, toen deeze afgesloofde Ballingen, met vodden omhangen, ter poorte inkwaamen: tusschen beide Stadspoorten zag men verscheide van vermoeidheid neerzygen en sterven, vindende een eind van 't leeven

leeven aan 't begin hunner Vryheid. Anderen byna zonder kleederen en schoenen, waaren zoo kragtelooos, dat men meende, dat ze in de armen der meêdoogende *Genevoïsen* den adem uitbliezen. De strenge koude had zommigen zoo bevangen, dat ze spraakeloos de weenende Inwooners van *Geneve* niet konden antwoorden, nog met hunne verstyfde handen aanneemen, dat hun ter verwarming wierd gegeven. Na dat de eene troep na de andere hier was aangekomen, zag men een verandering in dit treurig schouwspel. Eerst hadden ze op zich zelve en hunne elende gedacht, maar nu eenige hunner Landgenooten, in negen maanden niet gezien, hier weervindende, hoorde men den Vader naar zyne beminde Echtvriendin, de Vrouw naar haaren getrouwen Man, de Kinderen naar hunne Ouders, de teêrlievende Ouders naar hunne Kinderen, die eertyds op hunnen schoot gedartelt hadden, en de hoop der Vaders geweest waaren, vraagen: elk was hier even nieuwsgierig om iets van zyne bloedverwanten en vrienden te hooren. Deeze treurige vertooning wierd voltooit door de bittere berigten, waar mede de algemeene nieuwsgierigheid, helaas! al te zeer voldaan wierd. Weinigen hoorden met den stokouden Aartsvader *Jakob*, dat *hunne Jofefs nog leefden*: byna aller harten wierden door het een of ander droevig nieuws overstelpt. Hier hoorden de Kinderen, dat zy ouderloos, en de Ouders, dat zy kinderloos in de weereld waaren geworden. De hoop, de ydele hoop veeler vrouwen, dat haare mannen, van welke zy, in andere gevangenissen opgeslooten, gescheiden waaren geweest, nog leefden, verdween eensklaps door het getuigenis van anderen, dat ze aan hunne zyde in de gevangenis door de elende bezweeken en gestorven waaren. Zoo vernam de een het eene bitter verlies van den anderen. Zoo hoorden zy, dat ze gewenscht hadden

den nooit te hooren. De Vader vernam hier de eerste tyding van den dood zyner Vrouw of zyner Kinderen, de Broeder die der Sufter, de Sufter die der Broeder; met een woort, na zoo veele elende ontworftelt, en in een vry Land aankomen te zyn, in plaats van Lofzangen aan te heffen, wierd de lucht vervult met gekerm en geklag; die kermen kon, kermde, en andere overftelpt door onuitdrukkelijke fmerten, geen kragten overig hebbende om te weenen, zweegen ftil.

Deeze droevige vertooning op *Geneve's* ftraaten, gaf zulken indruk aan de meedoogende Inwooners, dat ze *met de weenende weenden*, en in traanen wegfmolten. Dan gelyk het moeilyk valt eene leevendige aftekening te maaken, zoo van de wyze, op welke de eene het bitterfte nieuws uit den mond des anderen verftondt, als van de aangeheeeve treurtoon, zoo ongewoon op *Geneve's* ftraaten: zoo bezwaarlyk valt het ons een verhaal te doen van de liefdaadigheid der *Genevoifen*, aan dit elendig volk, zoo vriendelyk beweezen. Elk wilde de eerste zyn in het herbergen deezer magtelooze en verkleumde Geloofsgenooten. Elk wilde den voorrang booven de andere hebben, zoo dat men nydig wierd op de geenen, die de meeste kranken herbergde; het geen zulk een verwarring baarde, dat de Overheid deezer liefderyke Stad genoodzaakt wierd de poorten te fluiten, en hunne Burgers den uitgang te beletten, wanneer de laafte troepen der *Waldenzen* aankwaamen, om dus tyd te hebben van alles in goede orde tot hun ontvangst te bereiden: want tot hier toe had elk in huis gehaald, die hy zag; zy dog merkten de *Waldenzen* aan als hunne geliefde kinderen, ja als menfchen, die den vrede en den voorspoed in de huisgezinnen aanbragten. De Magiftraat van *Geneve* droeg intuffchen de naauwfte zorg voor de zieken, waar van veelen, nog draagen-

gende de wonden, in de gevangenhuisen ontvangen, hier het leeven lieten.

Keeren wy ons om te zien, wat de Gezanten der *Zwitserfche Cantons* te *Turin* wedervoer. Vol yver drongen zy, hoewel vrugteloos, op 't ontslag der Kinderen, Leeraaren en andere Gevangenen aan. Noch billyke redenen, noch ernstige smeekschriften vonden ingang. Zy verkreegen niets meer dan dat eenige Kinderen, op de reize naar *Zwitferland* opgelicht, op vrye voeten gestelt wierden, maar de Leeraaren met hunne Huisgezinnen, te zaamen 47 zielen uitmaakende, wierden in hunne gevangenhuisen noch een tyd lang opgeslooten gehouden.

Zoo ver gelukte het den Raad ter Geloofsvoortplanting, door een der snoodste vervolgingen, welke men immer in de Kerk gezien heeft, de Gemeintens der *Waldenzen* uit *Piemonts* Valleyen te verdryven: zo handelde men met Lieden, die wel de *eenvoudigheit der Duiven*, maar de *list der Slangen* niet hadden: zo wierd een Kerk, welke in weerwil van duizend konstenaryen der oude vyanden zestien Eeuwen gestaan had, geheel verwoest: zo wierd een jonge Vorst van de getrouwste Onderdaanen, by hem in vermoeden van oproerigheid ten onrecht gebragt en verdagt gemaakt, berooft: zo wierd een Land van de beste Inwooners ontzet. *Rome* juichte nu, en de Raad ter Geloofsvoortplanting zag haaren wensch vervuld; dan *die op aarde zyn moogen lachen, maar de Heere zal ze bespotten*, en met geen goede oogen immer aanzien, dat men zyne Heiligen, zo *dierbaar als zynen oogappel*, op dergelyke wyze vervolgen, verwoesten en vernielen zal. *Hem is de wraak, en hy zal het vergelden.* *Leeren wy onzen weg op den Heere wentelen*, in dat verzekerd vertrouwen, dat *hy het maaken zal.* De Leezer hebbe maar een weinig geduld, en hy zal de

waarheid en vastheid der Goddelyke beloften in het einde bevestigd zien.

Laat ons, eer wy voortgaan en zien, hoe het den *Waldenzen* in *Zwitserland* verging, een kort verslag geeven, wat 'er na hunne uitdryving in de verlaate Valleyen gebeurde. De ontruimde Landen en leedige woningen deezer Ballingen, deelde men uit aan *Savoyaarden* en *Piemonteesen*, om ze te bevolken en te bewoonen: vermits men oordeelde, dat de naam en gedagtenis der *Waldenzen* met hunne Perzoonen, nu geheel was uitgeroeid: en waarlyk niet met het grootste onrecht, want wie had zich ooit kunnen verbeelden, het geen men echter daarna zag gebeuren, dat dit verdreeve Volk, zo gering, zo arm en onaanzienlyk, met den degen in de vuist hun Vaderland herwinnen, en de oude vryheid wederom ten volle voor zich herstellen zoude. Wy moeten meenigmaal en vooral ter deezer plaats, de diepzinnige woorden van den grooten Apostel gebruiken en uitroepen: *ô diepte des rykdoms, beide der wysheid en der kennisse Gods, hoe ondoorzoekelyk zyn zyne oordeelen, hoe onnaspeurelyk zyn zyne weegen! wie heeft ook in deezem den zin des Heeren gekend, of wie is zyn raadsman geweest?*

IX. HOOFDSTUK.

Wat de verdreeve Waldenzen in hunne omzwervingen in Zwitserland wedervaren is, met hunne pogingen om van daar in hunne Valleyen weder te keeren.

De vorige treurige Geschiedenis den Leezer ver-
toond hebbende, moeten we naar *Zwitserland* weerkeeren, en naspooren, wat den *Waldenzen* daar wedervoer. De laatste kwaamen in Sprokkelmaand 1687 aan, en wierden met de anderen in de Steeden
en

en Dorpen van het Canton *Bern* verdeeld. Hier wonnen zy ten deele met de handen den kost, en wierden ten deele uit de groote geldsommen, door *Engeland* en *Holland* overgezonden, onderhouden. Zy genooten hier alle vryheid onder hunne Geloofsgenooten, en de schoonste gelegenheid om God te kunnen dienen en zyn woord te hooren; zo dat zy niet anders dan alle vergenoeging in deeze veilige schuilplaatzen vonden: dan gelyk 'er niets op aarde volmaakt is, zo mag men zeggen, dat ook hun staat, hoe zeer van den voorigen in de gevangenhuisen verschillende, zoodanig geweest zy. De begeerte naar hun Vaderland prikkelde hun geduurig, en wie verwondert zich hier over, die immer gevoelt heeft, wat het zy, tegen wil en dank uit het zelve verdreeven te worden, en uitlandig als balling te moeten omzwerven. De heerschende zucht voor het Land onzer geboorte, alle natien van den wyfen Schepper om gewigtige redenen ingeschaapen, gaf hun onrust midden in de grootste rust. Die denkbeelden zweefden hun zo onophoudelyk in den geest, dat zy niet nalieten telkens te wenschen, het kostte wat het wilde, ter plaatze, daar zy het leeven ontvangen hadden, weer te keeren.

Dit geringe beginzel, deeze trek tot hunne oude woningen, gevonden in een weerloos en uitgebannen Volk, mag den Leezer ydel en bespottelyk voorkoomen, om dat 'er geene waarschyndlykheid, hoe genaamd, zich opdeed, om op goeden grond, die begeerte ooit of ooit te kunnen voldoen, en zulk een oogmerk te zullen bereiken. Laat ons echter deszelfs uitwerkzelen eens nagaan, te meer daar ze ons aangenaamer tooneelen dan het vorig verhaal zullen openen, en de uitneemende zorg, welke God tot herstelling van dit arme volk gedraagen heeft, heerlyk aan den dag leggen.

Meenigmaal raadpleegden zy met elkander over dit gewigtig stuk. Wie kan gelooven, dat zy, in zo veel rust en vrede door de goede zorg der *leeflyke Cantons*, hier leevende, noch in den zin behielden, naar een Land weer te keeren, waar zy zo veel geleeden hadden, en waar duizende overgebleeve gedenktekens hunner vermoorde Vrienden, hun dag aan dag, met smerte vervullen, en het hart jammerlyk doorgrieven zouden? Wie kan echter gelooven, dat zy hier in zo los te werk gingen, en de byna onoverkoomelyke zwaarigheden nauwlyks in overweeing naamen? Dan deeze en meer andere hinderpaalen konden hunne zucht tot wederkeeren niet uitbluffchen. Was dit eene styfhoofdigheid, een reukelooze uitzinnigheid, of een bestel der heimelyk werkende Voorzienigheid van den Albestierenden God?

De onuitblusfchbaare liefde tot hun Vaderland, ontdekte zich niet in het koesteren deezer hoop alleen, maar brak door alle tegenbedenkingen op dit stuk heen, en wierd eindelyk openbaar door drie uitgedagte en te werk gestelde middelen, waar van de twee eerste mislukten.

De eerste onderneeming ving men aan zonder Bevelhebbers, wapenen en andere nodige toerusting, hoewel zy zonder deeze nooit iets met goeden uitflag konden uitvoeren, waarom het hun geluk was, dat deze onbedagte onderneeming in den beginne gestuit wierd. Zy dog zich gereed gemaakt hebbende, naar hunne Valleyen weer te keeren, en op het punt staande om te *Ouchi* ingescheept te worden, liet de Bailjuw van *Lauzanne*, hun uit naam van de Achtbaare Regeering van *Bern* beveelen, dat elk naar zyne wooning zou te rug keeren, waaraan zy, hoewel niet zonder smert, over de mislukking van hunnen aanslag, gehoorzaamden.

Deeze

Deeze eerste onderneeming liep zonder veel gerugt te maaken, ten hunnen gelukke stilletjes af: dan de voorbereidzelen tot een tweede, eenigen tyd daarna beeter overlegd, wierden vervolgens ook beeter uitgevoerd. Na een nieuw en ryp beraad, zonden zy ten dien einde drie mannen uit, die door *Savoye* heentrekkende, zoo heimelyk als mogelyk was, de minst gebruikte wegen zouden bespieden, de hoogste Bergen afzien, de Rivieren, dewelke men moest overtrekken, peilen, en voorts de Inwooners der Valleyen met geld omkoopen, om tegen hunne overkomst brood (*) te bakken, en hun van leeftogt te voorzien. De drie Reizigaarts naamen overal, zoo veel zy konden, kennisse der wegen, en kwaamen gelukkig in de Valleyen, dog in de te rug reize den gewoonen weg niet houdende, vielen zy in kwaad vermoeden, en wierden in het woest gedeelte van *Tarentaise* (†) voor Roovers aangezien en vast gehouden. Ondervraagt zynde, wie zy waaren, zeiden zy geen Roovers maar Kooplieden in Kanten (§) te zyn, waarom zy van plaats tot plaats reisden. Dit antwoord voldeed de ondervraagers niet, die daarop, ter ontdekking der waarheid, een stuk kant hun voorleidden, om te zien of zy het wel wisten te waardeeren. Dit te hoog door hun geschat zynde, geloofde men, dat zy Verspieders waaren, waarom hun geld ontnoomen en zy in de gevangenis geworpen wierden. Hier na bragt men hun voor de Vierschaar, en gerech-
telyk

(*) Men bakt in de Valleyen doorgaans zeer hard Brood, dat lang goed blyft, en veel gelykheid heeft met het geen onze Hollandsche Oorlogschepen naar Zee meede neemen.

(†) *Tarentaise* is een Graaffschap van 't Hertogdom *Savoye*. Deszelfs Hoofdstad *Tarentaise* had oudtyds den naam van *Forum Claudii*, daarna *Tarantasia*, en eindelyk *Tarantasia Civitas Centronum*. In dit Graaffschap leggen 80 Kerspels.

(§) Ik weet niet, of zy inderdaad deezen handel verstonden.

telyk ondervraagt zynde, bleeven zy by hun eerst gezegde. Een der gevangenen bragt ter bevestiging der waarheid by, dat hy magtig was een beschryving der Steeden *Montpellier* en *Lunel*, waar veele Fabrieken in Kanten gevonden wierden, te kunnen geeven; het Gerecht liet daarop een Kantekooper haalen, die, de beschryving van die twee Steeden, waar hy geweest was, uit den gevangenen gehoord hebbende, erkennen moest, dat ze echt was, en hy de waarheid sprak: hier op wierden zy noch agt dagen gevangen gehouden, en toen op vrye voeten gesteld, zonder dat men echter hun geld te rug gaf. Toen hunne reis vervorderende, kwaamen zy gelukkig in *Zwitserland* te rug, en deden aan de Hoofden der *Waldenzen* verslag van hunne verzigtingen, het welk deezen zoo gunstig voorkwam, dat zy onderling een Vergaadering beleidden, en daar in beslooten een tweede onderneeming, om in hun Vaderland weer te keeren, in Wiedemaand 1688. te werk te zullen stellen, verkiezende teffens ten dien einde *Bex*, zynde het laatste Dorp van het *Canton Bern*, tot een algemeene verzamelplaats te stellen, en dan door het *Walliserland* den weg (*) te neemen over den Berg *St. Bernard*, naar *Piemont*. Doch hoe stil dit voorneemen mogt genoomen worden, en hoe zeer zy waanden, dit heimelyk te zullen uitvoeren, verkiezenden den nacht in plaats van den dag tot dien togt, wierd het niet alleen door die van 't *Canton Zurich* en *Bern* ontdekt, maar het kwam ook de *Savoyaards* ter oore, die daarop in alleryl tot de wapenen liepen, om den doortogt te betwisten. Wanneer 'er nu 600 à 700 *Waldenzen* te *Bex* waren aangekoomen, en zich tot den tocht vaardig maakten, begaf zich de Heer *Torman*, Gouverneur van

(*) Deeze weg staat op de Kaart van d'*Ile* afgetekend, zynde de gewoone weg naar *Piemont*.

van *Aigle* derwaards, wyl dat Dorp onder zyn gebied lag; liet, daar gekoomen zynde, hun allen in de Kerk koomen, en hield eene zeer stigtelyke redevoering, met traanen in de oogen hun biddende, „ dat ze noch eenigen tyd geduld wilden hebben; „ dat God zich hunner wel ontfermen zou ter rechter tyd; dat hunnen yver tot herstelling van den ouden Godsdienst in hun Vaderland, waar dezelve nimmer uitgebluscht was, en t'eeniger tyd wel wederom herstelt zou kunnen worden, wel ten hoogsten loflyk was; maar dit bad hy hun te willen begrypen, dat het een reukelooze, ja dwaaze daad was by het genoomen besluit te volharden, wyl de gevolgen niet anders dan doodelyk konden uitvallen”. &c.

Deeze welmeenende en ernstige aanspraak bragt hun tot eenig bedaaren, waar op de befaamde *Arnaud*, hun Leeraar en opperste Bevelhebber een Leerrede deed, over 's Heilands troostryke belofte, *Luk. XII: 32. Vreest niet gy klein kuddeken, want het is uwes Vaders welbehagen u lieden het Koningryk te geeven.* Deeze Leeraar betoogt hebbende, dat God alle tyden en zaaken ten nutte van zyn Volk bestierd; bedaarde de gemoederen zo zeer, dat ze hunnen voorgenoomen togt voor eenigen tyd uit den zin stelden. De edelmoedige *Torman*, leidde hun daar op naar *Aigle* te rug, liet aldaar brood voor hun bakken, en verzorgde hun verder van al het nodige; nemende *Arnaud* en andere Bevelhebbers in zyn eigen huis, en wanneer zy vertrokken, gaf hy 200 *Ecus*, op de reize aan de geenen, die aan de uiterste grenzen van *Zwitserland* woonden en derwaards stonden weer te keeren.

De mislukking deezer tweede onderneeming, was de *Waldenzen* ten uitersten nadeelig, naardien de Hertog van *Savoye*, van hun oogmerk de lucht krygende, en begrypende, dat zy het stuk, indien het

wel belegd geweest waare, inderdaad zouden hebben kunnen uitvoeren, zyne grenzen fterk liet bezetten, en byzonder de Plaatzen en het Meir, dat naby *Geneve* ligt. Hier na klaagde hy aan de Regeering van *Bern*, over de verbreeking van het verdrag en de begunftiging, welke zy aan de *Waldenzen*, om zyne Staaten te overrompelen, verleend hadden. Dit verwytt nam dit Gemeenebest, gewoon alle verbonden onkreukbaar te houden, zo kwalyk op ten nadeele der *Waldenzen*, dat ze hun na dit voorval met fcheele oogen begoften aan te zien en in bedenking naamen, hoe zy zich op de befcheidenfte wyze van hun ontdoen, en den Hertog alle kwaad vermoeden voortaan beneemen zouden. Zy riepen dan na ryp overleg de voornaamfte *Waldenzen* by een, en bevoolen hun elders een verblyf te zoeken, waar toe men *Brandenburg* voorfloeg, dog het geen zy wegens de verafgelegenheid affloegen. Die van *Bern*, ziende hun hardnekkig, by het eens genoome befluit van t'eeniger tyd naar de Valleyen te zullen wederkeeren, volharden, gingen verder en bepaalden zelfs den dag van hun vertrek. Hier toe dan genoodzaakt, hoewel zy wel zaagen, uit de beweeze beleefdheeden, dat geen verkoeling van genegenheid, maar ftatkundige redenen de *Zwitfersche Cantons* tot dit onaangenaam befluit bewoogen, bereidden zy zich tot het vertrek, doch wisten niet waar na toe.

Het vrugtbaar *Wirtemberg*, niet ver van de hand geleegen, fcheen hun allermeeft te behaagen. Zy deden daar op aanzoek by deszelfs Hertog *Frederik Karel*, en verkreegen eenige Landereyen om ze te bebouwen en'er op te woonen: dan deze voor hun te klein van omtrek zynde, alzo zy zich van elkander niet wilden fcheiden, baaden zy de *Cantons* van *Zurich* en *Schafhaufen*, den op handen zynde winter noch in hun Land te moogen doorbrengen, dat hun,
naar

naar dien zy de *Zwitsers* tot geenen last waaren, wierd toegestaan; *Engeland* zond deeze ongelukkigen veel onderstand, en *Holland* alleen maakte 24000 *Ecus* over, welke *Willem* de III, Prins van *Oranje*, door de Heer *Convenant*, weleer Raadsheer van het Prinsdom *Oranje*, onder hun liet uitdeelen.

De Winter voorby zynde, begon men op vertrekken te denken, doch de elendige Ballingen wisten noch niet, waar heenen te gaan. Niets minder behaagde hun dan naar *America* te reizen, 't geen zommigen aanpreezen. *Brandenburgs* Keurvorst bood op voordeelige voorwaarden zyn eigen Land aan, waar in zy of wegens de ver afgelegenheid, of de vreemde taal, of luchtsgesteldheid geen zin hadden. Zonder vast besluit te neemen, noch al in het onzeker blyvende, begoft men hun voor styfhoofdige Menschen, met welke niet te handelen was, aan te zien, het geen zo ver ging, dat de *Zwitsersche* Leeraaren in hunne openbaare Leerredenen deeze Ballingen begosten door te haalen, en de Regeering der *Cantons*, misnoegd over zo veele voordeelige afgeslaage voorwaarden, dwong hun thans een belofte van te vertrekken met eigen hand te onderschryven. *Arnaud* was meede onder de geenen, die dezelve ondertekende, doch liet niet na, dit doen te weerpreken, zeggende: dat men hun op deeze wyze geweld aandeed: dan hier was niets tegen te doen.

Agt honderd *Waldenzen*, zo Mannen als Vrouwen, bereidden zich dan tot de reis naar *Brandenburg*, en trokken weg naar *Frankfort aan den Main*, ontvangende overal in de Staaten van *Duitschland* vry geleide. In de gemelde Stad kwam een *Secretaris* van den Keurvorst hun te gemoet, om ze vervolgens naar *Berlin* te geleiden, waar ze met genegenheid van dien grootmoedigen Vorst ontfangen, en in zyne Landen daar na verdeeld en verzorgd wierden.

Maar het grootste gros der *Waldenzen*, gewei-

gert hebbende hunne makkers te volgen; bleef noch in *Zwitserland*, die men nu ook deed begrypen, dat ze een woonplaats buiten 't gebied der *Zwitsers* moesten gaan zoeken. Zy wierden dan voorneemens, om zich naby *Geneve* neer te zetten. De Regeering van die Stad floeg dat van de hand. De nood verpligte dan eenigen zich in het Land der *Grisons*, anderen op de grenzen van *Wirtemberg*, en verscheiden in eenige oorden van de *Paltz*, waar men de verwoeste Landen gaarne met de *Waldenzen* wilde bevolken, neer te zetten (*).

Ziet daar dit Volk verftrooid en al verder van hun Vaderland verwyderd. Nu zyn hun veilige woonplaatzen gegeven, waar ze tevens vrye Godsdienstoeffening genieten: dat ze nu, mag men zeggen, alle hoop van het lieve Land hunner geboorte immer weer te zien, laten vaaren, en alleen bedacht zyn om zich hier wel neder te zetten.

Men spreekte in deezer voege, maar het zy verre, dat dit Volk zulke denkbeelden alleen koesterde: neen, het bleef geheel andere oogmerken heimelyk behouden. Hunne Leeraar *Arnaud*, na dat hy elk de plaats zyner wooning had aangewezen, deed in tusschen met een *Waldenzer* Kapitein, *Besson* genaamd, een reis naar *Holland*, om aan *Willem* de III, Prins van *Oranje*, en anderen (†), die

(*) De Heer *Valkenier*, Afgezant der Algemeene Staaten van *Neerland* by het *Canton Zurich*, heeft met eenen buiten gemeenen yver en wysheid al toegebracht, wat mogelyk was, om de *Waldenzen* in dit oogmerk behulpzaam te zyn.

(†) Onder deezen zal behoort hebben de Heer *Clignet*, Bestierder der Posteryen te *Leiden*, wiens Bloedverwanten zoo in die Stad als te *Amsterdam* nog in weezen zyn. Zyn Broeders Dochter is de Gemalin van de Hr. *Hasselaar*, thans President Burgemeester van *Amsterdam*. Die edelmoedige Manschoot ter uitvoering van dat Plan meer dan een ton gouds op, welke hem naderhand door de Algemeene Staaten is weergegeeven. In zyn Testament liet hy 1000 *Louis d'or* na, aan de Kerk van *Geneve*, om de onkosten der Studien van twee Studenten uit de Valleyen goed te maaken.

die zyne belangen behartigden, een gemaakt Plan, hoe zy meenden te kunnen weder keeren, open te leggen. Deeze wyze en grootmoedige Vorst, in een gehoorleening van *Arnaud* verneemende het onverzettelyk voorneemen der *Waldenzen*, om hunne Valleyen t'eeniger tyd weder te zien, prees den yver, moed en Godsvrugt van deezen Leeraar en de zynen, maar vermaande hem boven al zorg te draagen voor de onderlinge eendracht, op dat deeze oude Kerkgemeintens, in een vreemd Land, door scheuringen en verdeeldheden, niet te gronde zouden gaan: voorts beval hy hem, zyn plan ingezien hebbende, noch een weinig geduld te hebben, en den moed niet te verliezen: waar na hy, hun beide een aanzienlyk reisgeld geschonken hebbende, naar hunne Landgenooten liet te rug keeren. *Arnaud* en *Besson*, wel voldaan over hunne reis, vonden by hunne t'huiskomst hunne Broederen in vollen welstand, en gaaven hun goeden moed, met vernieuwde vermaningen tot de oude eendracht en liefde.

Maar wat gebeurt 'er ter deezer tyd? De Goddelyke Voorzienigheid, dit arm Volk bewaarende, om door het zelve de grootheid zyner magt en goedheid aan de Weereld bekend te maaken, gelyk uit het vervolg blyken zal, wilde het zelve niet brengen ter plaatze, waar het veilig en gemakkelyk met genoegten wonen kon, en schein hier door van ter zyde te willen toonen, dat het t'eeniger tyd in zyn Vaderland te rug gebragt en herstelt zou worden; want, na dat zy met het opruimen der Landeryen, en het timmeren van Huizen begonnen hadden, rees 'er een heevige twist, tusschen den Hertog van *Orleans* en den Hertog van *Neuburg*, die nu Paltzgraaf geworden was, welk voorval, geen goeds voorspellende, hun noodzaakte, om niet ten tweedemaal het slagtoffer der *Franschen* te

te worden, in weerwil aller voordeelen, hun door den laatsten Hertog geschonken, en der nieuwe aanbiedingen door den Hertog van *Wirtemberg* gedaan, zyn Land te ruimen, hunne half getimmerde woningen te verlaten, en dus de handen hunner Vyanden wederom te ontvlugten. Maar thans kwam de oude zwaarigheid weer booven, waar nu heen te gaan na zoo veel zukkelens. In *Zwitserland* hadden zy geen goed onthaak te wagten: *Duitschland* dieper in te dringen, zou hunnen gewissen ondergang naar zich slepen. Door duizende gedagten geflingerd zynde, geeft hun de Albestierende God in, hunne eerste schuilplaats op te zoeken, dat is, in *Zwitserland* te rug te keeren, 'er mogt van koomen wat 'er wilde.

't Zy ons gegunt hier een oogenblik met ons verhaal stil te staan, en ter deezer plaats de wonderbaare weegen Gods met dit arm Volk te overdenken. *Vrankryk* was voorheen de eerste en eenigste oorzaak geweest, dat ze uit hun Vaderland verdreeven wierden; maar nu word *Vrankryk* door Gods heimelyk bestel, het eerste middel, om hun in hunne oude woningen te rug te brengen. Zoo moeten hier *alle dingen meede werken ten goede* deezer *Bal-lingen*. Och of de Weereld ten allen tyde op de leerende Voorzienigheid en Regeering Gods mogt agt slaan, en 'er wysheid uit opzamelen!

Keeren wy met de reizende *Waldenzen* in *Zwitserland* te rug, om te zien wat hun daar wedervaren is. De *Zwitsers* niet nagelaaten hebbende, uit Broederliefde het oog op hun onophoudelyk te houden, moesten de goede meening der *Waldenzen*, met zich neer te zetten in een vreemd Land, erkennen. Zy wisten, hoe verre zy hunnen zwaaren arbeid reeds voortgezet, welke Landeryen zy bezaaid, en welke huizen zy begonnen hadden te bouwen: hierom het voorig ongenoegen vergeetende

tende, ontvingen zy hun op nieuws met open armen. Het eene *Canton* overreedde het andere, om deeze Ballingen weer aan te neemen, en herberging te geeven; te meer, daar zy door luiheid niet vervoert wierden, noch van de aalmoessen van anderen wilden leeven, maar met eige handen den kost wonnen. En ter deezer gelegenheid moogen wy niet vergeeten te zeggen, dat men zedert hunne verdryving uit de Valleyen, nooit meer dan eene klagte over wangedrag vernoomen heeft. Te *Zurich* had een *Waldenzer* Krygsknecht, op zekeren tyd een krysgeweer zynen meester ontnoomen, maar zoo ras was dit aan eene der Hoofden niet bekend geworden, of deeze ruste niet, voor dat het den Eigenaar te rug gegeeven was.

In het weldaadig *Zwitserland* weergekeerd, wierd hun rust, tyd en gelegenheid gegeeven, ter overweeging, waarom zy zoo veele en langduurige rampen hadden ondergaan: waarom zy door zoo veele tegenspoeden heen en weer gekaetst waaren: na rype overdenkingen, maakten zy dit besluit op: dat ze al te veel hun lieve Vaderland vergeeten hadden, waarom God hun tot hier toe geen rust had willen verleenen, en zy stelden vast, dat God nimmer dezelve geeven zou, dan wanneer ze het Land hunner Geboorte wederom opzogten, en het aldaar uitgebluschte Evangelie licht op nieuws aanstaaken.

Dit voorneemen wierd dan wederom hervat, en zy daar toe niet weinig aangespoort door de t'huis komst der Verspieders, die zy nu een jaar geleeden, gelyk booven gemelt is, uitgezonden hadden. Deeze bragten dit blyde nieuws thans te rug: dat de krygsbenden van den Hertog in 't begin van 't jaar 1689. het Gebergte verlaaten hadden en te rug getrokken waaren, 't zy om dat die Vorst de verwyderde

derde *Waldenzen* niet meer vreesde, of dat hy zyne benden tegen die van *Mondovi* noodig had.

Nauwlyks kan men zich verbeelden, welke blydschap dit heuchelyk nieuws in hun verwekte, die ook niet weinig vermeerderd wierd door de groote en gelukkige verandering, in *Engeland* ter deezer tyd voorgevallen. *Willem* de III, Prins van *Oranje* en Stadhouder van *Neêrland*, ziende, dat de Vryheid van dat Ryk en de Hervormde Godsdienst door de kwaade Regeering van Koning *Jacobus* den II, met wiens Dochter, de onvergelykelyke *Maria*, hy getrouwt was, te gronde ging, en sterk aangezocht van de *Engelsche* Natie, om ter hunner verlossing met een Vloot Scheepen over te koomen, ondernam dit gewigtig stuk met overleg van de Algemeene Staaten van *Nederland*, huurde daer op binnen drie daagen 500 Transportscheepen, om de *Hollandfche* Krygsbenden over te voeren, en stak den 19 van Wynmaand 1688, met deeze groote Vloot uit de *Hollandfche* Havens in zee, en landde kort daar na te *Torbay* aan. Koning *Jacobus* verliet daar op het Ryk, en de *Engelsche* Natie droeg dien voortreffelyken Prins en zyne Princes *Maria*, de kroonen van dat Ryk op, waar door *Engelands* Vryheid en Godsdienst geheel herstelt wierd.

Uit deeze omwenteling van zaaken beloofde zich *Arnaud* zeer veel goeds. Hy wist, wat deeze Vorst noch in *Holland* zynde, hem gezegd, en in alle gevallen zyne veel vermoogende bescherming beloofd had, waar op hy, niet te doen hebbende met eenen wispeltuurigen Monarch, zich veilig verlaaten kon. Uit *Willems* yver voor den Hervormden Godsdienst, uit zyne verbintenis met de *Protestantsche* Vorsten van *Europa*, en uit *Engelands* afkeerigheid van *Vrankryk*, kon hy niet dan heuchelyke gevolgen ten voordeele van de *Waldenzen* te gemoet zien.

Hy

Hy voorzag verder , dat *Engeland* binnen korten den oorlog aan *Vrankryk* zou moeten verklaren, gelyk inderdaad kort daarna gebeurde, en begreep, dat die oorlog door den dapperen *Willem* in perzoon gevoerd zou worden , het geen *Lodewyk* de XIV. de handen zo vol werks zou geeven, dat die grote Monarch naar hem en zyne kleine benden niet zou omzien. Zo ooit, thans oordeelde hy de tyd en de regte gelegenheid gebooren te zyn, om het masker af te ligten, en van dit toelachend gunstig tydstip gebruik te moeten maaken. Hy had uit de mislukkingen der twee eerste onderneemingen geleerd, dat het niet geheim houden hunner voornemens de waare oorzaak was, waarom ze kwalyk uitgevallen waaren. Wanneer hy dan zyn groot en gewigtig oogmerk aan de Hoofden der *Waldenzen* ontdekte, en hun allen geneegen vondt tot de onderneeming, (want hy was niet alleen hun Leeraar, maar ook hun eenigst opperhoofd) drong hy allermeeft daar op aan, dat men dit nieuwe Plan met alle zorgvuldigheid geheim moest houden, op dat de moeilyke doortocht door het Bergagtig *Savoye*, nu open zynde, op het uitlekken van hun voorneemen niet gestopt zoude worden; en op dat de Regeering van *Bern*, volgens verdrag met den Hertog verpligt, om hunnen uitgang te verhinderen, noch maatregelen neemen mogt ter betwisting hunner oogmerken, noch daarna aan eenige verwytingen des Hertogs, wanneer zy hun ontwerp ter uitvoer bragten, blood staan. En inderdaad zy naamen hunne schikkingen zo voorzigtig en wyselyk, dat de gemeene *Waldenzen*, op hun bevel zich tot den tocht vaardig maakten, zonder te weeten waar heen.

X. HOOFDSTUK.

Voorbereidzelen ter wederinneeming der Valleyen, door de Waldenzen te werk gesteld.

Deze waaren de beginzelen van de derde onderneeming, in den Zomer van het jaar 1689, welke door het wonderbaar bestel der Voorzienigheid hun gelukten. Wy koomen dus tot eenen vermaarden tocht, tot een gevaarlyke onderneeming, niet te beginnen dan door zulken, die door een allersterkste liefde voor hun Vaderland, en al overwinnende zuivere zucht tot herstelling van den uitgeroeiden Godsdienst gedreeven worden. Wy beginnen met het verhaal eener gewigtige zaak, door een hand vol Volks, op de regtvaardigheid hunner zaak, en op dien God, wiens zy waaren, wien zy dienden, vertrouwende; tot verbaazing van geheel *Europa*, met onbezweeken heldenmoed, onder het uitstaan van de uiterste gevaaren, glorieryk volvoerd.

Onderling kwam men dan, alles overlegd hebbende, over een, *het Bosch van Nion* (*), tot een algemeene verzamelpplaats te verkiezen, en op eenen bestemden tyd derwaarts te vertrekken. Die plaats was inderdaad wel uitgedagt, en tot hun voorneemen zeer wel geschikt. Nergens konden zy bedekter blyven en van levensmiddelen gemakkelyker voorzien worden. Ze waare hier naby het Meir *Geneve*, waar zy in alle stilte in het hofte van den nacht konden ingescheept, en aan de overzyde in het Hertogdom *Savoie* uitgezet worden.

Het

(*) Dit Bosch word gevonden tusschen *Nion* en *Rolle*, twee Steedjes aan Meir van *Geneve*.

Het grootste gedeelte kwam volgens afspraak op deeze bestemde plaats gelukkig aan, en wagtte alhier de anderen, die van de uiterste grenzen van *Zwitserland*, *Wirtemberg* en het Land der *Grisons* moesten koomen. Gelyk deeze langer weg moesten afleggen, meer tyd daar toe noodig hadden, en ook ligter ontdekt konden worden, zo wedervoer hun ook dit ongeluk. Want de Graaf van *Cassati*, Afgezant van *Spanjen* by de *Cantons*, eenige beweeging, onder de *Waldenzen* bespeurt hebbende, en daar uit kwaad vermoeden opvattende, liet hier van op staande voet berigt geeven aan den Graaf van *Genon*, Afgezant van den Hertog van *Savoye* by de *Zwitsers*, die hier op niet slapende, zulk eene sterke navorsching deed, dat 'er 122 *Waldenzen*, waar onder eenige *Fransche* Vluchtelingen, ontdekt en vastgehouden wierden. Men beroofde hun eerst van geld en goed, sloeg hun deerlyk af, en daer op wierden ze gevangen naar *Turin* gezonden; lydende deeze ongelukkige veel hoon en smaad in alle Roomsche plaatzen van *Savoye*, waar zy doortrokken.

Laaten we deeze, die op het punt, dat ze hunne oude Vryheid meenden te herstellen, in nauwer banden geslaagen wierden, hunne reis laten vervolgen, en tot hunne Broederen, in het Bosch van *Nion*, met ongeduld hun wagtende, wederkeeren. Deeze 800 of 900 Mannen sterk, hunne medehelpers noch niet ziende opdaagen, onkundig van het gebeurde ongeluk, wagtens moede, en ten hoogsten met alle recht beducht van ontdekt te zullen worden, beslooten te zaamen van den nood een deugd te maaken, en zonder de anderen het *Geneefsche* Meir over te steeken. Het was inderdaad ook voor hun hoog tyd om te vertrekken; naar dien 'er reeds een gerugt verspreid was, dat 'er Volk verborgen was in het Bosch van *Nion*: een verzaame-

G

ling

ling doch van zoo veelen kon niet wel in die oorden lang geheim blyven. Dit gerugt, hun zoo na-deelig, gebruikte echter de goede Voorzienigheid Gods, om 'er hunne behoudenis door uit te werken. In het omliggende Land by het *Nionsche Bosch*, waaren op dit gerugt reeds verscheide wedding-schappen gedaan, dat het aldaar verborge Volk *Waldenzen* waaren, en de nieuwsgierigen hadden zich reeds met vaartuigen derwaarts begeeven, om 'er de waarheid van te ontdekken.

Intusschen hadden de *Waldenzen* op den oever van het *Geneeffsche* Meir, niet meer dan vier kleine vaartuigen aangehouden, om hun voor eenig bedonge geld over te voeren; doch nu ziende, dat dit getal te klein was, om ze alle met de vereischte omzigtigheid en spoed over te brengen, vonden zy zich wederom verplicht van den nood een deugd te maaken, en de aangekoome Vaartuigen der nieuwsgierige onderzoekers in beslag te neemen: hier door kreegen zy een vloot van 14 of 15 vaartuigen by een, en straks waaren ze alle vol moed over deez en eersten voorspoed, ter inscheeping vaardig.

Arnaud, eer de groote onderneeming begonnen wierd, deed op den oever van het *Geneeffsche* Meir, een plegtig en ernstig Gebed; zy riepen met hem den magtigen God om zyne hulp en bystand aan, waarna zy den 15 en 16 van Oogstmaand, 's nachts tusschen 9 en 10 uren, in het jaar 1689 te zaamen scheep gingen. Door eene zaak wierd hunnen overtocht zeer begunstigd. Daags te vooren had men in *Zwitserland* een algemeene Beededag gehouden, die de Inwooners in hunne Godsdienstoeffeningen en afzonderingen noch beezig hield, zoo dat byna elk een in zyne wooning opgeslooten was, het welk aan hunnen overtocht veel gerustheid, hoewel niet allen, welken zy wel wenschten, toebragt; want zeeker Man, die zich aldaar op een nabuurig Land-goed

goed ophield en herwaarts gekoomen was, liep, het gebed van *Arnaud* gehoord en zyn voorneemen daar uit verstaan hebbende, aanstonts, gelyk *Veraders* gewoon zyn, naar *Geneve*, en bragt dit nieuws aan den *Franschen* Afgezant.

Die eerst ingescheept waaren, wierden gelukkig overgebracht: een schielyk opkoomende wind had wel eenigzins, in het midden van het Meir, hunne vaartuigen van elkander gescheiden, doch tot hunne blydschap was dezelve wind oorzaak, dat 'er een ander vaartuig, waar in 18 hunner Broederen waaren, tot dit zelve oogmerk te *Geneve* scheep ge- gaan, in hunne kleine vloot gebragt wierd. De Schippers der vaartuigen, na de eerste oversteeking te rug keerende, om de anderen te haalen, naamen alle, drie uitgezondert, hoewel te vooren betaald, de vlugt, uit vreeze, dat deeze daad daarna hun leeven kosten zou. Dit ongeval verwekte wel eenige wanorde en langzaamer overvoering, edog zy kwamen het zelve eindelyk te booven, en wonnen de overzyde, gedwongen zynde eenige hunner Broeders die te laat kwaamen, agter te laten. Zy hadden nu voet gezet op den anderen oever van het *Geneeffsche* Meir, behoorende onder het Hertogdom *Savoie*, onder het geleide van den Heer *Arnaud*, die zich op dien togt *Monfieur de la Tour* noemen liet, waarschynlyk om min bekend te zyn, wie hy eigentlyk was. Meermaal is hier booven van hem als van een voortreffelyk en yverig Leeraar gesproken, die voor drie jaaren doorflaande blyken van dapperheid, by den inval der *Fransche* en *Savoysche* Legers in de Valleyen gegeven had, en met de anderen daar uit naar *Zwitserland* verdreeven was. Hy bleef zedert dien tyd altoos als Leeraar de heilige bediening onder hun waarneemen, en was in de hand Gods een uitneemend werktuig, om als Leidsman en Bevelhebber de *Waldenzen* te rug te

brengen in hunne oude Valleyen, en aldaar het uitgeblufchte Evangelie licht op nieuws te ontsteeken. Wy oordeelen dubbel waardig, dit werk met 's Mans Afbeeldzel te verryken (*).

Wy zetten ons dan, om den Leezer verflag te doen van eene vermaarde gebeurtenis, waar van hy zoo veel wy weten, nimmer iets in onze taal gelezen heeft. Wy vangen een verhaal aan van eenen gedenkwaardigen togt, door een Christen Leeraar, nu teffens een Veldheer, wyzelyk ondernoomen en gelukkig volvoerd, trekkende met den deegen in de vuist, aan het hoofd van een hand vol Volks, dwars door *Savoie* heen, verflaande wat hem tegenstond, overwinnende door wys beleid en waaren heldenmoed onbeschryflyke gevaaren, niet rustende voor dat hy zyne *Waldenzen* in hunne oude bezittingen ten vollen herstelt zag. Gedrukte stukken (†) van de voorige Eeuw, geeven met een woord getuigenis van de waarheid der zaak, welke wy gaan verhaalen. Byzondere ongedrukte Schriften, welke ik thans voor my heb liggen, bevestigen de ekerheid van die berigten, en de noch leevende Kleinzoon van dien befaamde *Arnaud*, ik meen de de Wel Eerwaarde Heer JAQUES ARNAUD, Leeraar in de *Walsche* Gemeinte te *Campen*, heeft my hier van alle zekerheid, welke men ontrent een zaak van dien aard vorderen en begeeren kan, edelmoedig aan de hand gegeven, my schryvende: „ dat ver-
scheide

(*) De Afteekening van *Arnauds* gelaat is geschied in zynen ouderdom: hy voerde de beschreeve heldendaaden uit, toen hy jonger was. Men verbeeld hem hier als Veldheer en Leeraar te gelyk. Als Veldheer draagd hy een Officiers kleed met een harnas daar onder. Als Leeraar is hy omhangen met een mantel en een bef aan de hals.

(†) *Bossuet*, Hist. Universelle, T. III. pag. 20. *Basnage*, Hist. de la Religion Réform. T. II. p. 104, 105. *Lettres sur les matieres du tems*, fixieme Lettre, p. 93.

„scheide *Waldenzen*, die zynen Grootvader op dien
 „togt vergezelt, en zoo groote heldendaden met
 „hem uitgevoerd hebben, de volgende stukken,”
 welke ik thans gaa voorstellen, „met hunnen eigen
 „mond hem verhaalt hebben”.

Voor my zelven dan alle bewyzen van geloofwaardigheid deezer zaak bezittende, welke ik meen dat den Leezer ook ten vollen voldoen zullen, zal ik hier een naauwkeurige daglyst van *Arnauds* vermaarden togt, onderneemingen en overwinningen laten volgen, op dat zulk een gedenkwaardig stuk in deszelfs aanmerkelykste omstandigheeden, van naby bekend werde.

XI. HOOFDSTUK.

Ontmoetingen der Waldenzen op hunnen vermaarden togt naar de Valleyen, en de inneeming van dezelve met den degen in de vuist.

I. **D**ag, de 17 van Oogstmaand.

Arnaud met 14 *Waldenzen* het eerste voet aan Land gezet hebbende, tusschen *Nernier* (*) en *Ivoyre*, twee Dorpen van het Hertogdom *Chablais* in *Savoie*, zette aanstonds schildwagten uit aan de toegangen der wegen, om niet overrompelt te worden, terwyl zyn Volk ontscheept wierd. Na dat 'er dan tusschen de 800 en 900 Mannen overgevoert waaren, verdeelde hy deeze in 19 benden, yder onder bevel van eenen byzonderen Hoofdman (†). Dertien benden waaren *Waldenzen*, zes andere *Fransche Vluchtelingen*, verdreeven om den Godsdienst uit

(*) Dus genaamd naar den Roomschen Keizer *Nero*, op de Kaart van d'*Isle* draagt dit Dorp den naam van *Nerny*.

(†) *Arnaud* had eenige braave Officieren, zo Fransche als Waldenze by zich.

uit *Languedoc* en *Dauphiné*, en de laatste negentiende bende bestond uit Vrywilligers. De nieuwe Veldheer maakte hier op een tweede verdeeling: zommigen gebruikte hy tot de voorhoede, anderen tot het *corps de bataille*, en eenigen tot de agterhoede: eene schikking by geregelde Krygsbenden in gebruik, welke hy met de uiterste Voorzigtigheid en gelyk daarna blyken zal, tot zyne behoudenis en gelukkige slaaging ter rechter tyd in agt nam: na deeze en eenige andere noodwendige verrigtingen, waaren ze alle tot den togt vaardig.

Behalven *Arnaud*, dien men hunnen Patriarch, Leeraar en Veldheer noemen mag, bevonden zich in dit Legertje noch twee andere Leeraaren, *Chyon* en *Montoux*, die thans de reisvaardige *Waldenzen* op den grond deden nederknielen, om, eer men voet voortzette, de Godlyke gunst en bystand over hunne groote onderneeming van den Hemel met hun af te bidden. Dit plechtig en staatig verrigt hebbende, ging *Chyon* voor uit naar het eerste Dorp, om een Gids op te zoeken, dien hy, waare zyn oogmerk niet ontdekt geweest, gelyk hy niet vermoedde, gemakkelyk van de Inwooners zou verkreegen hebben: doch tot zyn ongeluk had een *Savoyisch* Edelmann, de *Waldenzen* op den oever van het Meir ontdekt, en daar op door een wapenkreet alle de Dorpelingen fluks in rep en roere gebragt; zoo dat *Chyon* daar aan koomende, aangehouden en gevangen wierd genoomen, daarna naar *Chambery* vervoert, en voorts opgeslooten gehouden is tot het sluiten van den vrede. In plaats dat *Chyon* te rug zou koomen, gelyk men verwagtte, kwam de gemelde Edelmann gewapend, met pistoolen in de hand, daar aantreedende, om als 't waare kondschap te nemen: *Arnaud*, hem ontdekkende, ging met eenige *Waldenzen* op hem af: hy dit ziende, vlugtte, en zy hem vervolgende en verder gekoomen zynde, vonden

vonden alles ontdekt en de Dorpelingen in alarm. Na kort beraad zond *Arnaud* eenigen voor uit, en liet de Inwooners onder sterke bedreigingen aanzeggen, de wapenen neer te leggen en hun den vryen doortogt toe te staan. Deeze geen weerstand durvende bieden, hielden zich stil, en lieten hem doortrekken: maar hy hun niet vertrouwend, nam twee Gidzen en eenige Gyzelaars ter zyner veiligheid meede, die echter kort daarna op een heufche wyze ontslaagen wierden, zoo ras hy onder weg anderen verkreegen had.

Dus trok dit kleine Leger vry geruft, doch zeer op zyne hoede voort, houdende *Arnaud* over al zulke strenge en nauwkeurige krygstugt, dat de Boeren, hier door uitgelokt, met hunne Priesters voor den dag kwaamen, om hun te zien voorby trekken: zommigen hun oogmerk begrypende, wenschten hun voorspoed, anderen riepen hun toe: *God zy met u!* de Priester van *Filli* bood hun eenige ververschingen aan. Eenigen tyd voortgetoogen hebbende, hield de voorhoede vier *Savoyfche* Edelieden te paard aan. Zy wilden met de Bevelhebbers der *Waldenzen* fpreken, rede van deezen handel vraagen, en hun beveelen de wapenen neer te leggen; maar de voorhoede antwoordende, dat zy geen recht hadden om zulke vraagen te doen, oordeelden zy best, het gros van het Leger ziende volgen, de vlugt te neemen. De voorhoede verhinderde dit, deed hun afzitten, en als gevangene ter straffe hunner stoutheid in de eerste gelederen met hun voorttrekken. Het Leger kwam nu aan eenen Berg, en dien overgetrokken hebbende, ontdekte men naby een Bosch, 200 Boeren in de wapenen, onder aanvoering van twee Heeren, *Gropel* en *Mouche*, die in dienst des Hertogs van *Savoyen* waaren, en dit ras overvliegend gerugt, dat de *Waldenzen* in het Land waaren gekoomen,

en naar hunne Valleyen te rug wilden, vernoomen hadden. *Arnaud*, voor hinderlaagen beducht, maakte daar op eene andere schikking in het voorttrekken onder zyne benden, en zond eenigen voor uit, om deeze Boeren tot het neerleggen der wapenen te noodzaaken, het geen gemakkelyk geschiede. Hier op verbryzelde men hunne wapenen, om van alle vervolging vry te zyn. Eenige gidzen namen van hier mede, met bedreiging van hun aan den eersten boom te zullen ophangen, indien zy niet getrouwelyk den weg weezen: ook noodzaakte men een van de gemelde Heeren hun te vergezellen, om daar na by den Hertog getuigenis te kunnen geeven, dat zy zich op den togt aan geene wanbedryven hadden schuldig gemaakt. Zy behandelde den Heer ook inderdaad zoo heusch, dat hy, hunne bescheidenheid ziende, niet kon nalaa-ten, toen men zyn huis voorby trok, allerly ver- verschingen aan te bieden, maar *Arnaud* zich niet kunnende ophouden, en geen tyd willende verliezen, bedankte hem beleefdelyk.

Deeze Veldheer, nu voorziende dat hy alles in het vervolg onder de wapenen zou vinden, liet eenen krygsraad beleggen, waar in hy met de andere Bevelhebbers besloot, eenen der vier bovengemelde gevangene Edellieden een brief van deezen inhoud te doen schryven; „ deeze Heeren zyn al-
 „ hier ten getale van 2000 (*) aangekoomen, en
 „ hebben ons verzogt, als getuigen van hun goed
 „ gedrag, hun te willen vergezellen. Wy kunnen
 „ U verzekeren, dat zy niets dan den vryen door-
 „ togt eiffchen, alles met gereed geld betaalen, en
 „ niemand overlast aandoen: deswegens bidden wy
 „ U,

(*) Deeze Edelman geloofde, dat de Waldenzen inderdaad zoo groot getal uitmaakten. Men liet hem in dien waan, om ontzachlyker by de Savoyaarden te zyn.

„ U, dat gy geen klokken wilt laten trekken,
 „ noch de trommel roeren, maar al wie zich in de
 „ wapenen bevind, naar huis doen keeren ” &c.

Deeze brief door de vier Edellieden ondertekend, werd daar op voor uit gezonden aan de Regeering der Stad *Viù*, en kort daarna vernam men deszelfs goede uitwerking: want al voorttrekkende, bevond men, dat de Boeren niet alleen de wapenen neergelegd hadden, maar zelfs met lastdieren en waagens toefchooten, om hunne pakkaadjē te vervoeren. In het vallen van den avond hield men halte by *Viù*, een klein Stedeken van het Hertogdom *Faucigny*. Hier kreeg men brood en wyn voor geld; een der Edellieden niet verder konnende voorttrekken, ontsloeg men heuschelyk. Een tweede brief aan de Regeering van *Viù* overgegeeven zynde, trok men 's avonds laat in de Stad: men ververschte zich, en na twee uren gerust te hebben, hervatte men den togt met Maanlicht. *Arnaud* had de Gyzelaars, die hy noch by zich hield, een anderen brief van gelyken inhoud als de zo even-gemelde, aan de Dorpelingen van *S. Joyre*, waar men wel haast zou aankoomen, doen schryven: daar koomende, had hy het genoegen van deszelfs goede uitwerking meede te zien; niemand betwiste hem den doortogt; integendeel liep elk uit om zulke stoutmoedige *Waldenzen* te zien, zelfs liet de Regeering van die Plaats een vat wyn op straat brengen, voor de dorstige Krygsknegten. Ter middernacht kwam men aan een kleine Berg, waar by men in een open velt, *Carman* genaamd, halte hield, om hoewel het een weinig regende, na eenen langen en onophoudelyken togt adem te scheppen, en den dag af te wagten, om de Brug van *Marni*, die men onder weg vernomen had gebrooken te zyn, zonder hinder over te trekken. Twee Gy-

zelaars wierden hier los gelaaten, en twee andere in hunne plaats meede genoomen.

II. Dag, een dag van voorspoet.

Arnaud, vondt met zyn Leger de Brug van *Marni* tot zyne overgroote blydschap in goeden staat, en trok ze, zonder tegenstand te ontmoeten, aanstonts over; vervolgens daalde hy af in eene aangename, maar van de Boeren wegens de aanrukkende *Waldenzen*, verlaate Valley. Ten ses uuren in den morgenstond naderde hy tot op een snaphaanschoot, de fraai bebolwerkte Stad *Cluse*, welke hy moest doortrekken. Alzoo de vestingwerken op hunne aankomst met gewapende Inwooners bezet waaren, besloot *Arnaud* zich tot de aanval te bereiden, doch een der Gyzelaars den dood vreezende, zoo men dit onvertzaagt Leger tegenhield, verzogt aan de Regeering der Stad eenen brief te moogen schryven, om eenen onbelemmerden doortogt te verkrygen. Dit wierd hem toegestaan. Na eenig be- raad en ondervraaging door de Regeering aan een Bevelhebber der *Waldenzen* gedaan, waar zyn bevel was, antwoorde hy: *aan de punt van myn deegen*. De Regeering, ziende, dat het ernst was, besloot den doortogt, onder voorwaarde, dat alles, wat zy meede naamen, betaald zou worden, toe te staan. De gewapende Burgers schaarden zich daar op in ryen langs de straaten, de poorten wierden geopend, en *Arnaud* trok 'er met zyn Leger door, betaalende 5 *Louizen* voor wyn en brood, dat de zyne meede naamen, waar over men zeer voldaan was. Hy liet aan de laatste poort, die men uittoog, een *Com- mando* om den aftogt te dekken, en gaf hier blyken, dat hy zoo grooten Veldheer zou kunnen worden, indien hy in den wapenhandel vroeg opgetrokken geweest waare, als hy reeds een bekwaam Leeraar was.

Na

Na *Cluse* verlaaten te hebben, hield men het op *Salanche* (*) aan; onder weg ontdekte men een knecht van zekeren Heer van *Cluse*, die met hun voorttoog: zommigen eenig kwaad vermoeden op hem krygende, greep men hem aan, en men vondt by hem brieven van die van *Cluse*, aan de Regeering van *Salanche*, radende de wapenen op te vatten en de *Waldenzen* zoo lang tegen te houden, dat zy hun van agteren in den staart konden vallen. Zy over deeze ontdekking verheugt, droegen zorg, dat de knecht nimmer deeze brieven bestellen kon. Nu hielden zy zich te meer op hunne hoede, en trokken onder het geleide hunner Gidzen; door eenen engen weg, tusschen Hemelhooge Bergen, waar men met neerrollende steenen een groot Leger gemakkelyk kon afmaaken, voorzigtig voort; hier op kwaamen zy in het kleine Dorp *Maglan* aan, waar de Boeren wel gewapend waaren, maar zich stil hielden. Zekere Heer, aldaar op een Kasteel woonende, betoonde veel beleefdheid aan *Arnaud* en de andere Bevelhebbers, die nodig vonden hem en den Priester van het Dorp als Gyzelaars meede te nemen. Ook vonden zy goed, voortaan in eenige wanorde voort te trekken, op dat men hun getal niet regt weten zou. Zy naderden nu *Salanche*, de Hoofdstad van het Hertogdom *Faucigny* in *Savoie*, waar men een vermaarde Brug, by welke eene kleine bende's jaars te vooren een klein Leger had tegengehouden, moest overtrekken, en waar de *Waldenzen* vreesden dergelyk lot te zullen ondergaan. Met weinig moeite hadden zy, digt daar by koomende, deeze gewigtige Brug al vegtende kunnen winnen: maar als Christenen, wilden zy het onnodig bloedstorten, zo lang zy konden, vermyden. Met behulp der Gyzelaars beproefden zy dan eerst,

(*) *Salancia Sabaudorum.*

eerst, of ze met goede woorden hun oogmerk konden bereiken: *Arnaud*, ziende dat die van *Salanche* hun bedriegen wilden, schaarde in alleryl de gelederen in orde, gaf veele blyken van Voorzigtigheid, trok zonder slag of stoot over de Brug, wyl de vyand te rug week, en uit vrees, dat hy de Stad bestormen en verbranden mogt, gelyk hy in de hitte van zynen drift gedreigd had, liet de Magistraat de poorten open zetten en hem onverhinderd doortrekken. Deeze gelukkige uitslag van zaaken deed niet weinig hunnen heldenmoed zwellen. Zy dankten de Voorzienigheid, die het den geheelen dag had doen regenen, om hunnen vyanden te verhinderen hun te vervolgen. Zy kwaamen voorts in den avond in het Dorp *Chablai*, aan den anderen kant van *Salanche* aan, waar zy noch spys, noch drank, noch vuur vonden om zich te droogen.

III. Dag, een dag van moeite en afmatting.

Zy herdagten nu met blydschap verlost te zyn uit de vrees voor die van *Cluse*, *Maglan* en *Salanche*; maar nu deeden zich met het aanbreeken van deezen nieuwen dag, nieuwe zwaarigheden op: hoe, namenlyk twee yffelyk hooge en steile Gebergdens eerst op en daarna af te klimmen. *Arnaud* belaste het Leger onder weg zich te voorzien van het geen men vinden mogt; het geweer op nieuws te laaden, en onder de inwagting van den Godlyken bystand eenen nieuwen en gevaarlyken togt te beginnen. Men toog dan op, eerst door eenige kleine Dorpen, die uit vreeze voor de *Waldenzen* door de Inwooners verlaaten waaren, tot *Migues*, toe, waar alles in de wapenen stondt, maar niemant was zoo koen, dit doortrekkend Legertje aan te tasten. Men klom nu met zwaare moeite, elk even rustig, het hooge Gebergte op, en eindelyk won men deszelfs top.

Arnaud, de afgematheid zyner moedige benden, ziende,

ziende, wilde, dat ze in de verlaate hutten der Herders, die deeze Bergen bewoonen, adem zoude haalen en eenigen tyd uitrusten. Terwyl zy dan van de hutten gebruik maakten, floeg echter niemant de hand aan de goederen der eigenaars: de Gyzelaars verwonderd over zoo naauw in agt genome krygstugt, ontvingen hier door zobere ververfching. Zy porden dan de *Waldenzen* aan, om van brood en kaas daar gevonden, gebruik te maaken naar oorlogs manier, en deeze, door den honger meede geprikkeld, vingen aan te nuttigen; dat zy niet wetende, wien het toebehoorde, onbetaald moesten laten. Na een weinig uitrustens, oordeelden zy best hunnen weg te vervorderen. Alle dan door hunne Bevelhebbers wederom aangemoedigd, om met dezelve vaardigheid en onbezweeken moed het tweede Gebergte te beklimmen, en hunne wakkerheid nu te verdubbelen, ontstond 'er een onweer van sneeuw en regen, zoo geweldig en digt, dat de Gids ontzet en geheel verleegen wierd, dog aangemoedigd door zyne navolgers, hervatte deeze trouwlooze Man den moed, en bragt dit kleene Krygshair over dit gevaarlyk Gebergte langs den versten en moeilyksten weg, om in tusschen aan de *Savoyaards* tyd te geeven van het af te maaken.

Arnaud, die yverige en nauwzorgende Leidsman van dit kleene hoopken Volks, te laat dit bedrog van den Gids bemerkende, vondt onderweg eenige Boeren, die hy, om niet meer misleid te worden, tot wegwyzers meedenam, en voorts zich onder de benden mengende, tragtte hy door heilige troostredenen en aanmoedigingen, de harten der bezwykende op deezen afmattenden weg op te beuren. Op dit tweede Gebergte vonden zy doortogten en wegen, zoo naauw en steil om op en af te klimmen als een ladder. Twintig Mannen zouden hier een Leger van 20000 koppen hebben kunnen vernielen.

Viel

110 KERKELYKE GESCHIEDENIS

Viel het opklimmen hun lastig, het af klimmen was niet min moeilyk, dat meest al zittende en schuivende te werk wierd gesteld, zonder meer licht te hebben op deezen weg, dan de sneeuw hun toebragt. Alle deeze ongemakken wierden egter, gelijk alle dingen, door onvermoeidheid en lydsaamheid overwonnen. Zy kwaamen eindelyk in een gehucht, van Herders bewoond, maar zoo laag, als of zy in een afgrond daalden en verzonken. De koude neep hun vinnig, en woestheid heerfchte hier daar en booven zoo zeer, dat ze geen vuurstoffen konden vinden om zich te verwarmen, zy bleeven 'er echter dien nacht, om van den zwaa-ren togt uit te rusten.

• IV. Dag, een dag van blydschap, na veel ongemak geleden te hebben.

Het begin van deezen dag voorspelde hun weinig goets. Na eenige moeilykheden begon de togt, tot de knien toe door de sneeuw, terwyl een neervallende regen het lichaam van booven bevogtigde. Hunnen weg liep over ruuwe Gebergten, waar zy verscheide verschanzingen vonden, welke men voorheen gemaakt had uit vrees, dat ze t'eener tyd langs deeze plaatzen mogten wederkeeren; maar de vrees voor hun geheel verdweenen zynde, waaren ze geheel verlaaten. Dit gezigt verheugde hun zoo zeer, dat zy alhier in het openbaare veld Gode eenen Lofzang toezongen, en eer zy voortgingen, voor deeze gunstige bestelling plegtig dankten. Na deeze heilige verrigting, vervorderde men den togt, maar de weg wierd zoo eng, dat 'er niet meer dan twee nevens elkander konden gaan. De Boeren, die met neerrollende steenen hun allen in deeze engte hadden kunnen verpletteren, lieten hun ongestoord doortrekken, doch kort daarna trokken zy de klok, bragten alles in rep en roere en bezette de naaste Brug, die men moest overgaan.

De

De Graaf van *Ifere*, Edelman van de Bedkamer der Hertogin, vond het echter raadzaam de *Waldenzen* den doortogt te verleenen, en de Boeren te beteu- gelen: doch hy, vreezende gelyk anderen weder- vaaren was, als Gyzelaar meede gevoert te zullen worden, vlugtte in allen haast weg. Het Leger trok dan voort, en sloeg zich neder by het Steedje *Sey*, daar men zich van leeftogt voorzag, en den vierden nacht doorbragt.

V. Dag; een dag van voorspoet, gevolgd van een goeden avond.

Zeer vroeg ondernam men voort te gaan: ver- scheide plaatzen vond men verlaaten: andere waa- ren opgepropt van Volk, om de doortrekkende *Waldenzen*, van welke zulk een groot gerugt uit- ging, te zien: eenige *Savoyfche* Heeren drongen hun aldaar rustdag te houden, waar aan zy in den beginne het oor leenden en halte hielden; maar *Ar- naud* met de agterhoede daar op aankoomende, en de vleijende uitnoodigingen wantrouwende, deed het Leger voorttrekken door een gevaarlyke Val- leye, welkers Inwooners op de toppen der Bergen gevlugt waaren. De avond viel, toen men in het Dorp *Laval* aankwam, waar men een ongewoon goed onthaal vondt. De voornaamste van het Dorp booden vuur en ververschingen aan: *Arnaud* en zyn Amptgenoot *Montoux*, die in agt dagen nauwlyks gegeten, gedronken en geslaapen hadden, sliepen hier drie uren op een bed.

VI. Dag, een dag van kwaade tyding.

Men trok deezen dag door het Dorp *Tigne*, waar men voorheen, gelyk booven verhaalt is (*), twee *Waldenzen* als Verfpieders (gelyk zy inderdaad met dat oogmerk uitgezonden waaren geworden, om berigten te winnen, hoe 't met hunne Valleyen en de wegen der-

(*) Bladzyde 85.

derwaarts geschaapen stondt) had aangehouden, en hun geld afgenoomen. Men eischte dat geld te rug, dat de Inwooners gaarne wedergaaven, wel te vree- de, dat de *Waldenzen* geen wraak naamen over de voorheen gepleegde daad. Men liet hier eenige Gy- zelaars los en men nam andere meede. Door flegte weegen beklom men eenen Berg, waar op men door de Herders op melk onthaalt wierd. Deeze Lieden scheenen voor de *Waldenzen* zeer beducht te zyn, en te vreezen, dat de doortogt aan den voet van den Berg *Senis* door een groot getal Krygsknegten hun betwist zoude worden. Dees tyding verbaasde echter onze *Waldenzen* niet: het geluk hunner wa- penen hing van God af, voor wiens eer en Evan- gelie zy streeden. Vol van vertrouwen, dat Hy alle doortogten voor hun zou openen, daalden zy vol moed en yver het Gebergte *Maurienne* af in het Dorp *Bonneval*, waar de Priester de Bevelhebbers drank aanbood: de trotze Boeren van een ander Dorp, waar men daarna intoog, wierden een wei- nig gestraft, en de nacht moest onder een geduurige regen doorgebracht worden.

VII. Dag, een dag van zwaare moeite.

Nu had men eenen togt te doen, die *Hannibal*, de vermaarde Veldheer der *Karthagers*, zoo veele Eeuwen te vooren gedaan had: dat is, zy moesten den Berg *Senis*, den allerberoemsten der *Alpen*, om dat de weg van *Savoye* naar *Piemont* daar over loopt, beklimmen. Aan de zyde van *Lasnebrug* is dezelve een uur hoog, gevaarlyk en schrik aanjaagend, wyl 'er somtyds groote sneeuwklompen, zwaare ysfchotzen en geweldige steenen van booven neêr- storten. Zy ondernamen egter deezen togt, en waaren naauwlyks op weg, of de muilezels van den Kardinaal *Ange Ranuzzi* naar *Rome* gaande, vielen in hunne handen, dog zy lieten ze gaan. Met yffe- lyke en ongelooflyke moeite beklommen zy den
groot-

grooten en kleinen Berg *Senis*, en raakten, 't zy door de Gids, 't zy door een opgekoomen storm verdeeld. Zommigen bragten den nacht elendig door; de aarde dog lag een voet hoog met sneeuw bedekt; het gros van 't Leger geraakte in de Valleye *Faillon*, daar zy het wel hadden.

VIII. Dag, een dag van gevecht en overwinning.

Zy ontdekten in den morgenstond, dat 'er gewapende Boeren en *Fransche* Krygsbenden op de toppen der Bergen zich bevonden, en dat de wegen beneden laag en smal waaren: gevolgelyk zag 'er alles gevaarlyk uit; niettemin zy greepen moed. *Arnaud* versterkte de voorhoede met honderd Mannen op welke de vyand, zoo ras zy binnen zyn bereik waaren, vuur gaf: *Arnaud* ziende, dat 'er weinig kon uitgevoert worden in de engtens, besloot met de zynen de hoogtens te gewinnen. Dit bevel gegeeven zynde, kroop elk op handen en voeten met eene onbeschryflyke moeite de steiltens op en af, het geen de Gyzelaars zo hard viel, dat ze baaden van het leeven berooft te moogen worden. Zommige *Waldenzen*, de anderen zo ras niet kunnende volgen, en dus wat agterblyvende, wierden gevangen genoomen en daarna naar *Turin* vervoerd. Twee hunner Bevelhebbers naamen den weg door de Boffchen, maar nooit heeft men daarna iets van hun meer vernoomen. Deezen togt kostte hun inderdaad veel Volks, maar dit verlies benam hun den moed niet. Zy wisten, dat God gewoon is zyne wonderen niet door geweld noch kragt van wapenen, maar door de geringste middelen uit te voeren: in die gedagten al hooger opklimmende, ontdekten zy 200 gewapende Krygsknegten op de Bergen, welkers Bevelhebber liet weeten, dat zy, ter zyden langs zynen post heenen trekkende, geen leed van hem te vreezen hadden. Zy naamen dit berigt

in acht, en raakten onverhinderd hem voorby: hier op bemerkende dat hy hun volgde, beslooten zy te recht, dat deeze bedrieger hun aan de Brug van *Salabertran* tusschen twee vuuren wilde zetten. Men trok echter voort, en op den afstand van een uur van die Brug, verstond men dat ze door Krygs-volk bezet was: *Arnaud* gebod dan aan al zyn Volk, dat ze zich verfrisschen en wat rusten zouden. Hier na deed deeze voortreffelyke Leidsman en Leeraar het Gebed, en trok daar op voort. Aan de Brug koomende, wierd hy reis op reis, dat de vyand het geweer losste, met meer dan 2000 kogels begroet: maar by tyds bevel gegeven hebbende, dat zyn Volk zich op den buik op den grond zou neêrwerpen, wierd 'er niet meer dan een gekwetst. Terwyl de vyand met zulk een geweldig schieten weinig won, bestondt een der *Waldenzen* een loos geroep aan te heffen: *de brug is gewonnen! de brug is gewonnen!* Dit moedigde de andere benden zoo zeer aan, dat ze eer de vyand op nieuws het geweer losste, van den grond opvloogen, en als wanhoopige met den fabel in de vuist, den aanval onder het geleide van *Arnaud* en den Hoofdman *Mondon*, zodanig begonnen, dat de Brug eensklaps gewonnen wierd, en zoo veele vyanden om hals raakten, dat hunne gewonde Bevelhebber, *Marquis de Larrey*, zich zelfs liet wegdraagen en een algemeen bevel tot vluchten gaf. Dit gevegt, dat twee uren duurde, bezaaide het veld met een groot getal lyken: en na 's vyands vlugt, veroverden de *Waldenzen* alle *bagagie* en krygstuig. De avond viel hier op, en men vernam geen vyand meer. Men verbrande al wat men niet konde medevoeren; onder anderen het veroverde buskruid, het welk zulk een geweld maakte, dat het te *Briançon* gehoord wierd: ter zelve tyd liet *Arnaud* op de trompetten blaazen, en zy alle, de hoeden in de lucht werpende, juichten

ten met deeze lofgalmen : *dank zy JEHOVA Krygsman, die ons de overwinning gegeven heeft over onze vyanden!*

Dus wierden 1500 geregelde Krygsknegten en een meenigte Boeren, door een hand vol Volks, dat alleen 15 dooden en 10 à 12 gewonden telde, (een ongelooflyke zaak byna, had *Arnaud* dezelve niet bevestigd) overwonnen en verdreeven. Zoo ooit, nu hadden *Arnauds* helden rust nodig, hebbende nu drie daagen op den togt geweest en byna niet dan water gedronken : evenwel was 'er niets nodiger, dan spoed te maaken, en dit begreepen zy alle. Men besloot dan onder begunftiging van het Maanlicht het slagveld te verlaaten en het Gebergte *Sci* naar de zyde van de Valley *Pragelas* te beklimmen: gebrekkelyk geschiede dit, want veele vielen op den weg in slaap ; doch de agterhoede droeg zorg van ze op te wekken.

IX. Dag, een dag, aangenaamer dan alle voorgedagen.

Nu bevonden zich de moedige hoewel afgematte *Waldenzen* op het Gebergte *Sci*, waar op men halte hield, om de agtergeblevenen in te wagten. Dit was inderdaad een verrukkelyke plaats voor den braaven *Arnaud* en de zynen: hy riep hier al zyn Volk by een, en wees hun met den vinger de toppen der Bergen, voorheen door hun bewoond: hy toonde van verre hun Vaderland tot hunne onuitsprekelyke blydschap: thans vermaande hy ze ter deezer plaats God te looven, en deed zulk een kragtig Gebed, dat ze wonderbaar gesterkt, van hunne knien met vreugde opstonden. Na dat zy dan God, hunnen magtigen Helper, plegtig gedankt hadden, ondernaamen zy al juichende den laatsten togt, en daalden eindelyk met een onbeschryflyke blydschap en moed in de Valley *Pragelas* af, waar zy de eerste ververschingen ontvingen, en hoorden, dat de

116 KERKELYKE GESCHIEDENIS

vyanden in den voorigen slag byna 600 Mannen verlooren hadden, en *Larrey* op een draagbed naar *Embrun* gebragt was; doch teffens vernaamen zy het onaangenaame, dat 36 hunner afgedwaalde metgezellen en 80 andere by het Gebergte *Sci* gevangen waaren genoomen. De Priesteren, in plaats van de Mis op den Zondag te doen, en veele andere Inwooners, verlieten op hunne aankomst de Valley; maar de vyandlyke Ruitery, van hunne terug komst onderrigt, kwam daarentegen op hun af, doch zy bleeven in het Dorp *Fauffaud*, en hoewel zy weinig beleefdheid ontvingen van de geenen, die eertyds zo gemeenzaam met hun verkeerd hadden, gelyk de Priesteren dit geboden hadden, beslooten zy echter hier uit te rusten. Zo gelukkig liep deeze groote onderneeming, deeze vermaarde togt, die 12 dagen duurde en van zo veele gevaaren en moeilykheden vergezelt was, af: zo aangenaam eindigde deeze dag, en zy vleidden zich met buitengemeene vreugd en genoegten te rust in deeze Valley, waarna zy drie jaaren lang zo vuurig gewenscht hadden (*).

X. Dag.

Na de eerste lieve rust genooten te hebben in hun bemind Vaderland, rees men met dankzegging op

(*) *Basnage*, in zyne *Hist. de la Religion Réform.* spreekt er dus van: *ils sont rentrés dans leur país, lorsqu'il n'y avoit aucune apparence d'y rentrer. Et le même Prince, qui les avoit chassés, leur a la première obligation de la conservation de ses Etats.* De Schryver van de *Lettres sur les matieres du temps*, troisieme année, Amst. 1690. zegt in den zesden brief, pag. 93. van deze onderneeming dit volgende: *c'est un événement assez remarquable, qu'une poignée de gens, chassés de leur país, par une conjoncture fatale, dissipés & dispersés après avoir essuyé beaucoup des miseres; ayant entrepris de rassembler quelques restes sur les bords du Lac de Geneve, de le passer, de traverser une longue traite de País, & de rentrer dans leurs anciennes demeures les armes à la main, malgré toutes les difficultez d'un si pénible trajet.*

op, doch de regen hinderde den vroegen togt. Men verzamelde zich dan laat op den dag by een, en hier op ontdekte men eene van 's Hertogs benden. Men hield aanstonts halte, en *Arnand* deed overluid met grooten aandacht en eerbied het Gebed, daarna verdeelde hy zyn manschap in drie benden, en trok regelregt op den vyand aan, die dit ziende, aanstonts eenen gewigtigen post verliet, en met agterlating van alle *bagagie* wegvlugte. De nacht en de regen overviel hun zodanig, dat ze niet zonder brandende flambouwen konden voorttrekken, zo lang, tot dat ze in opene schuuren aankwamen, waar in men niet sliep, maar alleen, zo goed als men kon, zich droogde.

XI. Dag, een dag van voorspoet.

Men verblyde zich deezen dag met de aankomst in het eerste Dorp van de Valley *St. Martin*, waar men uitruste en 46 vyanden krygsgevangen nam, die in een krygsraad ter dood veroordeeld wierden.

XII. Dag, een dag van heiligen yver en troost.

De Godsdienst-yver noopte hun deezen dag een Roomsche Kapel, na hunne verdryving uit de Valleyen gebouwt, met vuur te verbranden. Met blydschap zaagen zy, dat de Kerk van het Dorp *Guigou* nog in weezen was: de Roomsche optooizelen en kerkcieradien daar uit weggerukt hebbende, zongen zy te zaamen den LXXIV. *Psalm* op: O God! waerom verstoot gy in eeuwigheid, waerom zou uwe toorn rooken tegen de schaapen uwer weide? &c. *Arnaud* deed hier op den CXXIX. *Psalm* opzingen: zy hebben my dikwils benaauwt van myner jeugd af, &c. Na dat men deeze Liederen met den vereischten eerbied gezongen had, leidde *Arnaud* als Veldheer den degen af, en den mantel als Leeraar omhangen hebbende, klom hy op den predikstoel, en deed een stigtelyke redevoering over eenige verzen van het laatste Lied.

118 KERKELYKE GESCHIEDENIS

XIII. Dag.

Na dat *Arnaud* naar gewoonte het openbaar gebed gedaan had, maakte men zich gereed om af te daalen in de *Valleye Lucern*. Men ving kort daarna eenen uit 's vyands benden, die verklaarde dat hy afgezonden was, om hun te bespieden, en dat 's Hertogs troepen niet ver van daar wel verschanst laagen. Zy verdeelde zich hierop in drie hoopen, wonnen den snorkenden vyand eene hoogte af, en trokken voort, om hem en hunne verschanzingen aan te tasten, gelyk zy hem ook, na een gevecht van een half uur, daar uit versloegen en alle zyne *bagagie* veroverden. Hier door wonnen zy den *Berg Julien*, dog de regen stuitte den voortgang.

XIV. Dag.

De schoone morgenstond noopte de dappere *Waldenzen* tot den togt, maar het vlugten der vyanden verneemende, bleeven zy in het *Dorp Sibau* uitrusten.

XV. Dag.

Na eene schermutzeling met de vyanden trokken zy in de *Stad Bobi*, welke van de Inwooners verlaaten was. Zy plonderden dezelve, en eene andere uitgezonde bende bragt eenige gevangenen te rug.

XVI. Dag.

De voortreffelyke *Montoux*, Amptgenoot van *Arnaud*, liet deezen dag de deur van een huis op de toppen van twee rotzen leggen, en daar op geklommen, deed hy van deezen nieuwen, zonder veel overleg en cieraad gemaakten, predikstoel, eene Leerrede over *Luc. XVI: 16*. *De Wet en de Profeteen zyn tot op Joannes: van dien tyd af word het Koningryke Gods verkondigd, en een iegelyk doet geweld op het Zelve.* Hier na hield men eene groote Vergaadering, en men maakte verscheide wetten, die met eenen plegtigen eed bezwooren wierden:
onder

onder anderen, dat yder de Leeraaren en Bevelhebberen zoude gehoorzaamen; — dat men zich nooit van elkander zoude afscheiden; — dat men buiten weeten van den Krygsraad geen vrede met den vyand zoude maaken; — dat men de misbruikers van Gods heiligen Naam strengelyk zoude straffen, &c.

XVII. Dag.

Na dat het Gebed gedaan was, ging men *Villars* aantasten. De vyanden verlieten de Stad, en weeken in het Klooster, waar uit zy een vreezelyk vuur op hunne aanvallers maakten. *Arnaud* op list bedagt, liet eenige tonnen in de straaten brengen, waar agter zommige zyner *Waldenzen* zich verbor-gen tegen de vliegende kogels, terwyl de anderen in de naast by het Klooster gelege huizen inbraaken, waar uit zy op den vyand vuur gaaven. De gevangen en zeiden, dat de belegerden weinig leeftogt hadden, en dit bewoog *Arnaud* zyn volk te spaaren en hun uit te hongeren. Men onderschepte 14 muilezels, met leeftogt gelaaden, de belegerden toegezonden: de vyanden hier op een uitval doende, wierden door de dappere *Waldenzen* afgeslagen, en de vyandlyke Bevelhebber de Baron *de Choüate* liet 'er het leeven.

XVIII. Dag.

De vyanden verlieten deezen dag het Klooster: veelen van hun sneuvelden door de handen der na-jaagende *Waldenzen*. De benden van den Hertog naamen thans zo zeer in getal toe, dat zy, vreezende van elkander te zullen afgesneedden worden, *Villars* in eenige onvermydelyke wanorde verlieten. Zy wierden eenigzins op dien aftogt verstrooid. Tagtig mannen wierden wonderbaar bewaard, en kwaamen op het gebergte *Vendelin* gelukkig aan. Men was grootelyks over *Arnaud* beducht, die men meende op deezen aftogt omgekoomen te zyn. Hy

kwam eindelyk , alleen van zes *Waldenzen* vergezelt , na driemaal onder weg met hun geknielt en God om bewaaring gebeden te hebben , tot hunne onuitspreekelyke blydschap te *Vendelin* behouden aan , maar zyn Amptgenoot *Montoux* wierd gevangen genoomen en naar *Turin* gebragt , waar hy tot den Vreede bleef.

XIX. Dag.

Op welken men *Arnaud* een versterking zond , om de bergen van *Angrogne* te gewinnen.

XX. Dag.

Arnaud zegt deezen dag eenige ontdekkingen te doen , by welke gelegenheid hy , alleen van zes *Waldenzen* vergezelt , eenige gelaade muilezels tot buit maakte.

XXI. Dag.

Een vrouw , welke na hunne verdryving uit de *Valleyen* , ter afval genoodzaakt was , bragt *Arnaud* eenige ververschingen , en bad hem , het leeven van haaren man , een *Savoyaard* , te spaaren , dat haar wierd toegestaan. Men verkreeg dien dag eenigen leeftogt en gevangenen , en *Arnaud* ontving een versterking van 200 mannen , die zederd den 18. dag van hem afgescheiden waaren geweest. Hy deed een openbaare en plégtige dankzegging aan God voor de behaalde voordeelen , en versloeg daar op verscheide kleine benden der vyanden.

XXII. Dag.

Die voornamelyk besteed wierd om leeftogt te zoeken.

XXIII. en XXIV. Dag.

Arnaud deelde het heilig Avondmaal voor de eerste reis in de *Valleyen* uit , bezorgde de gekwetsen , en behaalde eenigen buit.

XXV. Dag.

De vyanden brandden eenige Dorpen af ; de regen verhinderde de *Waldenzen* om hun dit betaald te zetten.

XXVI. Dag.

Men ontving berigt, dat de *Fransche* krygsbenden tot hulp van den Hertog van *Savoye* afkwaamen, waar op men eenige verspieders afzond.

XXVII. Dag.

Op welken de verspieders te rug kwaamen, en berigt bragten, dat 'er 8000 *Franschen* aan de brug van *Salabertran* waaren angekommen; dog op het gerugt, dat de *Spanjaarden Casal* berend hadden, vertrokken waaren.

XXVIII. Dag.

Na het Gebed zond men eenige uit, om ontdekkingen te doen.

XXIX. Dag.

Men raakte handgemeen met een bende van 500 Vyanden; een onweersbuy met regen deed hun met verlies aftrekken.

XXX. Dag.

Zy lieten de Inwooners van de Valley van *Pragelas* hunnen wynoogst inzamelen, mits dat ze een zekere somme gelds zouden opbrengen. Zy maakten eenigen wyn tot buit, en dronken te zaamen op de gezondheid van *Willem de III.*, Koning van Groot Brittanje, de Staaten Generaal der Vereenigde Nederlanden, den Keurvorst van Brandenburg, en den Hertog van Schomberg. Voorts verdreef men dien dag eenige vyandlyke benden, en men hing twee mannen op, die als Verspieders den Marquis van *Parrelle* gediend hadden.

XXXI. Dag.

Dus wierden de *Waldenzen* deezen dag geheel meester van de Valley *St. Martin*: waar mede wy dit Dagverhaal fluiten, meenende dat dit genoeg zy, om den Leezer een denkbeeld van deezen vermaarden togt door byna ontoegangbaare plaatzen, door een hand vol *Waldenzen* kloekelyk ondernoomen en gelukkig uitgevoerd, te geeven.

XII. HOOFDSTUK.

Een Tusschenrede, waar in verslag gedaan word hoe het met de agtergeblevene Waldenzen afgeloopen is.

W y hebben hier boven gezegd (*), dat *Arnaud* met zyne 800 of 900 *Waldenzen* op den bestemde tyd en plaats over het Geneeffsche Meir niet overvoer, dan na dat hy te vergeefs gewagt had naar eenigen, die te laat kwaamen, en om welker wille hy zich met het gros in 't uiterste gevaar niet kon stellen, met te blyven wagten. Deeze dan op de verzamelpplaats te laat komende, en *Arnaud* vertrokken vindende, beslooten te volgen. Zommigen, die te vooren zonder wapenen niet wilden medetrekken, en de anderen voor reukeloozen hielden, kreegen dit nu ook in den zin; dog byzonder deed 'er zich eenig gemeen volk op, dat, gewoon zich aan nieuwigheden te vergaapen, op de tydingen van *Arnauds* voorspoet zaamenrottende en vaststelde, (gelyk zy uitvoerden den 11. van Herfstmaand) onder aanvoering van *Bourgeois*, een braaf Bevelhebber, eerst over het Geneeffsche Meir te vaaren, en daar na het voetspoor der anderen te volgen. Zy maakten te zaamen 13 benden *Fransche Vluchtelingen*, 3 benden *Zwitsers*, en 2 *Waldenzen* uit. Zoo ras zy over het Meir in *Savoye* gekoomen waaren, versloegen zy wel eenige weerstand biedende Landlieden, dog by gebrek van goede giden vorderden zy weinig wegs; en veele gaaven zich ter zelve tyd aan rovery en plonderingen over; dog wel haast gebrek aan leestogt krygende, wierden zy zodaanig oneensgezind, dat *Bourgeois*, zyne benden niet langer in goede orde kunnende hou-

(*) Bladzyde 97.

houden, het Bevelhebberschap nederleide, *Savoye* verliet en naar *Zwitserland* te rug trok, waar dien braave Man, uit Staatskundige redenen, namenlyk om den Hertog van *Savoye* te bevreedigen, by de kop gevat en als een plonderaar en aanhitzer van anderen beschuldigd zynde, veroordeeld en het hoofd afgeslagen wierd, terwyl de overige, die hem gevolgt waaren, gelaft wierden binnen drie dagen uit het Canton *Bern* te vertrekken.

Zo kwalyk viel dit voorneemen uit. Geen waare zugt om den Godsdienst in *Piemonts* Valleyen te herstellen, had de ongeregelde benden van *Bourgeois*, die beeter lot verdiend had, tot deeze onderneeming aangespoort, maar meest door gloriezucht en jaloersheid over *Arnauds* dappere daaden gedreeven, wilden zy op hunne wyze hem navolgen en in de glorie deelen, het geen dan ook zulke ongelukkige gevolgen ten nasleep gehad heeft. Zo weinig beantwoorden dikwils de uitkomsten de eerste verwagtingen, die men daar van opgevat heeft.

XIII. HOOFDSTUK.

Verdere gevolgen van de inneeming der Valleyen door de Waldenzen; eindelyk na veel stryd door eenen aangenaamen Vrede met den Hertog van Savoye bekroont.

Om tot de *Waldenzen* in *Picmont* weêrtekeeren; wy zien hun nu in het volle bezit van de Valley *St. Martin*, dog niet in rust, maar zich bereidende om met het zelve zweert ook de anderen te overwinnen. Laat ons egter van de 80 mannen, die op den 18. Dag van het gros wierden afgesneedden, iets zeggen. Op een rots by *l'Aiguille* greepen zy post, en oordeelden, dat zy des te grooteren moed moesten houden, naar maate dat zy gering in getal

(waa-

waaren. Zy stonden eerst een zwaaren honger uit, en vloogen toen, als verwoedde menschen, op roof en leeftogt uit, welken zy ook opdeeden, en hier door hunnen honger stilden. Daar na verwikte hun *Arnaud* naar den geest, deelende het H. Avondmaal uit, het geen met grooter blydschap gehouden wierd, nadien verscheiden hunner oude Geloofsgenooten, die in de laatste vervolging afgevallen en zedert hunne uitdryving in de Valleyen gebleeven waaren, met berouw en leetweezen over hunne misdaad, tot den schoot der Kerke wederkeerden. Deeze 80 mannen vertoonden zich thans zulke te zyn, die men by groote heirlegers gewoon is een vliegend leger te noemen. Van den 3. van Herfstmaand tot den 13. van Wynmaand behaalden zy dagelyks overwinningen op hunne vyanden, die zich overal in kleene benden vertoonden, om het Land te verwoesten, ten einde zy nergens eenigen leeftogt zouden vinden: dan ondanks hunner pogingen haalden zy onophoudelyk eenigen buit op. Den 19. van Herfstmaand vereenigden zich de vyanden met een groot getal boeren, om deezen kleinen hoop ter zelve tyd af te maaken. De 80 mannen begreepen ligtelyk, dat hunne opgeworpe verschanzingen tegen deeze vereenigde kragten niet bestand waaren; rede waarom zy dan naar de rotzen van *l'Aiguille* te rug weeken, en iemant naar de Valley van *St. Martin*, waar het gros der *Waldenzen* zich bevond, afzonden, met berigt, dat men de verzogte hulp niet zou afzenden, wyl de Berg *Julien* verlooren was. Zy beslooten daar op, onder begunstiging van een dikke mist, de vlugt te neemen, het geen zy ook zonder een man te verliezen, gelukkig volvoerden. De volgende dag hielden zy zich wegens de naby zynde vyanden verborgen, en de duisterheid van den avond met blydschap ziende aankoomen, ontsnapten zy de handen hun-

hunner vervolgers op een wonderbaare wyze, en kwaamen eindelyk behouden te *Fragmon* aan, waar zy adem fchepten.

De Koning van *Vrankryk* en de Hertog van *Savoye* hadden nu niet alleen de wederkeering der *Waldenzen* in hunne Valleyen, maar ook hunne roemrugtige daaden, die zy aldaar bedreeven, met groote verwondering en nog grooter misnoegen gehoord; *Vrankryk* befloot daar op een Leger ter hunner uitroeying af te zenden, en de Hertog van *Savoye*, wegens zyne verbintenis met dien Koning, zag zich genoodzaakt een ander van 12000 mannen te gebruiken; waar toe de Hertog waarschyndlyk niet ligtelyk zou beflooten hebben, gelyk het vervolg ons leeren zal, indien *Vrankryk* hem daar toe niet geperft hadde. Deeze Legers door ftrenge bevelen aangenoopt, zakten nu zonder talmen naar de Valleyen af.

De *Waldenzen* dit hoorende, rekenden alles verlooren, indien God deezen dreigenden ftorm niet afkeerde. Zy, op hem vertrouwende, beflooten zich evenwel zonder flag of ftoot niet over te geeven, veel min hun Vaderland zo zuur met het zweert gewonnen, op een fprong te verlaaten; maar indien zy volftrekt fterven moesten, veel liever in het zelve voor de zaake Gods om te koomen.

Arnaud trok dan voor eerft alle zyne benden, zedert den 3 van Herftmaand verftrooid, by een; 't geen niet gemakkelyk gefchiede, om dat veelen door de vyanden moesten heen flaan, eer zy zich met hunne Broederen konden vereenigen. Twee duizend *Franschen* rukten hier op den 16 van Wynmaand, in de Valley van *St. Martin*, het geen zulke verflagenheid baarde, dat *Arnaud* eene fcheuring onder de zynen vreezende, wyl de een zich hier en de ander zich daar bergen wilde, het geen hunnen gewiffen ondergang naar zich zou gefleept heb-

hebben, hun plegtig verklaarde, „ dat by men-
 „ fchen geen hulp besteld was; dat hy voor zich
 „ zelve geen uitkomst zag en dat derhalven alleen
 „ by God raad gezogt moest worden.

Deeze rondborstige taal van hunnen geliefden
 Leeraar en Veldheer, met veel ernst gesproken,
 trof hun; hy zag het, en zonder antwoord af te
 wagten, knielde hy neder en bad God allervuurigst
 om wysheid en sterkte, in deeze allerhachelykste
 omftandigheden. Van zyne knien opstaande, hield
 hy eene redevoering, en bragt hun daar in onder
 het oog: „ welke groote onderneeming zy tot hier
 „ toe door de hand Gods hadden volvoerd; — wel-
 „ ken gevaarlyken togt zy te booven waaren ge-
 „ koomen; — hoe zy met den degen in de vuist
 „ *Savoye* doorkruist en hunne Valleyen thans inge-
 „ noomen hadden; — dat God hier van de eer toe-
 „ kwam, die hunne liefde ter oprigting van het
 „ uitgeroeide Evangelie in de Valleyen, hunnen
 „ moed, yver en eendragt, ter bereiking van dit
 „ gewigtig stuk, zo zichtbaar gezegend en goed-
 „ gekeurd had, dat de geheele Weereld over dit
 „ werk des Heeren verbaasd zou staan, wanneer
 „ dezelve hoorde, dat zy binnen zo korten tyd eene
 „ Valley reeds geheel vermeestert hadden; — dat
 „ zo ooit thans de eendragt te pas zou koomen;
 „ — dat zich van elkander te fcheiden, niet anders
 „ was dan den gewiffen dood te gemoet te loopen;
 „ voorts, dat men niet wift, hoe God die magtig
 „ was, hun uit de grootste nooden te verlossen,
 „ en dit zo dikwils reeds getoont had, hun uit de
 „ handen van twee magtige Legers zou kunnen
 „ redden; — met een woord, dat 'er thans geen
 „ ander party te kiezen was, dan naar *Balsille* (*)
 „ de wyk te neemen”. &c.

Wat

(*) Een klein Dorpje, in de Valleyen, zeer wel geleegen,
 om met een hand vol Volks talryke benden af te keeren.

Wat invloed heeft niet een moedig Veldheer, die tevens een welsprekend Leeraar is, op de harten van Godvrugtige benden, gelyk deeze waaren? Zy hadden niets tegen *Arnauds* redenen in te brengen, maar stemden die algemeen toe, en beloofden hem te volgen, waar hy hun leiden zou. Met blydschap zag *Arnaud* den heldenmoed en eendragt in zyne neerflagtige benden herleeven, en hem bleef geen andere zwarigheid overig, dan deeze, die inderdaad groot genoeg was; hoe hy namenlyk zyne *Waldenzen* te *Balsille* brengen zou. Den alles overpeinzenden Veldheer, viel ten dien einde gelukkig deeze krygslift in. Hy besloot om den vyand te bedriegen, zyn volk by dag verschanzingen te doen opwerpen, en te veinzen zich aldaar, tot den laatsten man toe te willen verdedigen. Hy ondernam en volvoerde dit werk, maar deed het, de avond vallende, eenklaps staaken, porde zyn volk daar op aan, om zich tot den togt gereed te maaken, en deedt by nacht eenen schoonen dog moeilyken en gevaarlyken aftogt over zulke Gebergten en hobbelige Rotzen, dat men meenigmaal op handen en voeten daar over kruipen moest; zo dat, indien zy by dag den weg, dien zy overgeklautert waaren, gezien hadden, hunne hairen ten berge zouden gereezen zyn, gelyk zy daarna die overgetrokke Rotzen beschouwende, met verbazing en yzing, hunnen gevaarlyken togt zich herinnert hebben.

Behouden kwaamen zy te *Balsille* aan, en beslootten zich niet meer, gelyk Veldhoenen, over de Bergen te laten jaagen, Rotzen op en af te klimmen en zich gansch af te matten, maar den voordeligsten post hier uit te kiezen, en zich daar in, zo sterk als mogelyk was, te verschanzen.

De onvermoeide *Arnaud* predikte hier tweemaal op den dag des Heeren, en eenmaal in de week: alle avonden en morgenstonden bad hy met al zyn Volk,

Volk, op de knien of op hunne aangezichten ter aarde, in het open Veld. Na het Gebed liet hy hun aan de verschanzingen arbeiden, en deeze waren naauwlyks in haast voltooit, of de *Fransche* krygsmagt tastte dezelve aan; maar wierd zoo dapper afgeslaagen, dat ze tot den tweeden aanval geen lust hebbende, aftrok, onder bedreiging van hun na den Winter tegen Paaßchen een tweede bezoek te zullen geeven.

Nu schepten de *Waldenzen*, hier noch 400 Mannen sterk, adem, en dankten de Goddelyke Voorzorg, die hun zoo zichtbaar bewaard had; want zederd dat zy uitgehongerd te *Balsille* kwaamen, en van Kool en Raapen, zonder Zout of andere byvoegzels, moesten leeven, had hun tot nu toe niets ontbrooken. Hier zynde, wierden zy kort daar na door eenige *Fransche* Vluchtelingen, die onder hun dienst naamen, versterkt. Ter eere van deeze moet men getuigen, dat zy met groote lof gediend en zo dapper gevogten hebben, als of ze voor hun eige Vaderland streeden. *Willem* de III, en de *Staaten Generaal* van *Nederland* hebben dit ook erkend, en verscheiden van de geenen, die uitgemunt hadden, daarna treffelyk beloond. De *Franschen* deeze versterking verneemende, begreepen, dat de *Waldenzen* met 'er tyd, door den bystand der Vluchtelingen, groote magt zouden krygen, waarom zy beslooten, een ontmenschte wreedheid, als een proefmiddel om anderen van dit overloopen af te schrikken, te werk te stellen. Op zekeren tyd dan vingen zy eenen van deeze Vluchtelingen, en schooten twee anderen, die in de *Valley St. Martin* ziek laagen, en op hunne aankomst in het hembd vlugten wilden, dood: Zy hieuwen hunne hoofden af, en dwongen den levendigen dezelve om zynen hals gehangen hebbende, tot *Perouse* te draagen: daarna bragten zy hem in de *Valley Pragelas*, waar zy hem
aan

aan een galg ophingen, en de twee afgehouwe hoofden op een staak stelden, om van alle, uit *Vrankryk* koomende, Vluchtelingen gezien, en daar door afgeschrikt te worden van tot de *Waldenzen* over te loopen. De ongelukkige deedt op de ladder der galg zulk een treffelyke Geloofsbelydenis en kragtig gebed, dat hy de traanen uit de oogen zyner vyanden perste.

Arnaud met de zynen eindigde dit vermaarde jaar 1689, vreedzaam in hunne verschanzingen te *Bal-fille*: zy zaaten daar echter niet altoos stil; nu en dan zonden zy benden uit, die verscheide kleine vyandlyke troepen versloegen. Het gelukte hun onder anderen, brieven van het uiterste gewigt te onderscheppen, waar door zy veele voorneemens der Vyanden ontdekten. Hier ontvingen zy ook de eerste tyding, hoe het met hunne agtergelate Vrienden in *Zwitserland* was afgelopen, het geen wy hier booven verhaald hebben.

Zy waaren noch in hunne verschanzingen, in het begin van het jaar 1690, wanneer *Arnaud* van zynen Schoonbroeder, gevangen zittende te *Turin*, en eenige andere *Waldenzen*, van hunne aldaar mede opgesloote Vrienden, brieven ontvingen, waar in zy vermaand wierden, den Vreede by den Hertog en den Koning van *Vrankryk* te zoeken. De Marquis de *Parelle*, Generaal van 's Konings Leger, had de edelmoedigheid van ze ongeopend aan *Arnaud* te zenden, (ongetwyfelt van den inhoud eenig berigt hebbende) en voegde 'er brieven van zyn eigen hand met eenige voorlagen tot Vreede by (*).

Arnaud

(*) Het is meer dan waarschyglyk, dat 'er ter deezer tyd tuschen *Willem* de III. en den Hertog van *Savoye*, reeds een geheime briefwisseling stand greep, het geen daarna van een groote omwenteling van zaaken gevolgd wierd. De Hertog van *Savoye* verliet *Vrankryk*, en ging in een verbintenis met *Engeland* en *Holland* over. *Lettres sur les matieres du Tems*, quatorzieme Lettre, p. 226.

Arnaud antwoorde hem onder anderen op deeze wyze: „ is het vreemd, dat wy, die getrouwe Onderdaanen van onzen Hertog zyn; en nu in de Weereld omdoolen, tot onze wooningen zoeken weder te keeren? Men laat de vogelen in haare nesten geruſt uit- en invliegen, maar men betwift menſchen, geſchaapen naar Gods beeld, in Vrede te moogen woonen. Ons oogmerk is niet Menſchen bloed te vergieten, ten zy wanneer men ons noodzaakt, ons te verdedigen. Wy beleedigen niemant en leeven ſtil. Gelyk te voren, alzo zoeken wy nog, als getrouwe Onderdaanen van den Hertog te handelen, en zullen niet nalaaten onze Gebeden ter zyner behoudenis te verdubbelen” (*). &c.

Arnaud, 't zy dat hy deeze voorſlaagen van Vrede, in Lentemaand gedaan, wantrouwde, 't zy dat zyne *Waldenzen* onder den Koning van *Vrankryk*, als

(*) De Schryver van de *Lettres ſur les matieres du Tems*, troiſieme Année, p. 93. geeft *Vrankryk* de ſchuld van de uitdryving der *Waldenzen* uit de Valleyen, en wettigd hunne te rugkeering, zeggende: *Les Vaudois ne demandent qu'a rentrer dans la poſſeſſion de leurs biens joui de Tems immemorial, & dont ils ont été privez, non par rebellion, ni par deſobéiſſance, mais ſimplement par une ſuite de la diſgrace des Proteſtans de France, qui a fait craindre, que les Vallées de Piemont ne ſerviſſent de retraite a leur poſſeſſion.* — Na dat de Schryver vervolgens den Hertog van *Savoye*, als die de eerſte oorzaak der vervolging nooit geweest is, vrygeſprooken heeft, gaat hy voort tot lof der *Waldenzen*, dit volgende te zeggen: *Ce peuple — étoit ſoumis & obéiſſant, s'acquittant de ſes devoirs envers le Gouvernement, ayant rendu ſervice à ſon Prince & montré ſa fidelité en pluſieurs occasions, dont il a reçu des marques de reconnoiſſance & d'une entiere ſatisfaction, même dans l'année 1681. Il n'étoit rien arrivé depuis, ni par leur faute, ni par accident, qui pût ſervir de motif à les priver non ſeulement des bienfaits, qu'ils avoient reçus, mais encore de leurs droits & de leurs poſſeſſions. On ne pouvoit alleguer contr'eux, que leur fermeté à perſiſter dans la créance de leurs Peres; ce qui avoit ſervi d'occafion à pluſieurs troubles précédens, ſur les plaintes du Conſeil de la Propagation.*

als eenen onwettigen Heer niet wilden staan, waar voor zy mogelyk vreesden; maar veel liever volgens hunnen pligt onder de gehoorzaamheid van den Hertog van *Savoye*, hunnen ouden Meester zich begeeven, gelyk hy den Marquis *de Parelle* te kennen gaf, bleef in de wapenen. In Grasmaand vereenigden zich daar op de *Fransche* en *Piemontesche* Legers, en toogen op, om hem, volgens de gedaane bedreiging, na den Winter een nieuw bezoek te geeven. *Arnaud*, wien de ondervinding van dag tot dag tot het Veldheers Ampt bekwamer maakte, dit verneemende, begreep aan de eene zyde ligtelyk, dat de zynen het geweld van deeze krygsmagten niet konden tegenstaan; maar aan den anderen kant zag hy ook, hebbende een volkooime kennis van alle plaatzen, dat hy nergens een post zou vinden, waar hy zich beeter zou kunnen verdedigen, dan waar hy zich nu bevond. Van verscheide kwaden moest 'er een gekoozen worden: of de Valleyen op nieuws geheel te verlaten; of van elkander te scheiden, en daarna de een na den ander in 's vyands handen te vallen; of wel eindelyk, zoo lang zy konden, zich te verdedigen, en wanneer hunne kragten bezweeken, voor Vaderland en Godsdienst eenen roemrugtigen dood te sterven.

Myn Leezer, die nu genoeg de neigingen der *Waldenzen* heeft leeren kennen, stelt alreede vast, dat het laatste van hun verkoozen wierd, gelyk ook inderdaad gebeurde. *Arnaud* besloot met zyn Volk te *Balsille* te blyven, dog hunne eerst gemaakte verschanzingen waaren te zwak, om den zwaaren schok van een groot Leger uit te staan: hy koos dan een andere plaats uit, tot hunne verdediging beeter dan de tegenwoordige geschikt. Deeze was van agteren, door een allerhoogste Rots van alle aanvallen bevryd, en had van vooren niet meer dan eene toegang, waar men ze bespringen kon. Hier

beval hy dan zyn Volk verschanzingen op te werpen, grypende ter aanmoediging zelf een byl in de hand, om palissaden te hakken, stelde die aan den ingang, en floot ze vervolgens met zwaare steenen en takken van boomen toe, maakende dus zyne borstweering zoo moeilyk ter beklimming, als mogelyk was.

De Legers waaren nu naby gekoomen, en zich vaardig gemaakt hebbende tot den stryd, begosten 500 *Franschen*, die de eer der overwinning wilden hebben, den aanval. Zy allen loften eerst hun schietgeweer, en daar op toevliegende, om de boomen in alleryl weg te rukken en ruim baan te maaken, liet *Arnaud*, die zynen tyd waarnam, op hun zoo vreezelyk losbranden, (laadende de jonge Manschap het gelofte geweer voor de geenen die voor hun stonden, en het onophoudelyk affchooten) dat de meeste aanvallers sneuvelden: hierna vielen zy op de *Franschen*, in die wanorde gebragt, met zulk een woede uit, dat 'er niet meer dan 10 of 12, na hunne wapenen weg geworpen te hebben, den dood ontkwaamen, om aan de anderen de tyding der nederlaag te brengen. Wie zou gelooven, had *Arnaud* zelfs dat niet bevestigd, dat in deezen aanval geen een van zyn Volk gedood noch gewond wierd, zoo hegt was zyne borstweering gemaakt, zoo nauwkeurig de tyd van schieten waargenoomen.

Dit bloedig onthaal, den *Franschen* aangedaan, bragt zulken schrik te weeg in hun Leger, dat het denzelven dag noch aftrok, en het *Piemontesche*, het welk de dapperheid der *Waldenzen* van verre aanschouwt had, volgde dit voorbeeld. Daags 'er na hieuwen de *Waldenzen* de hoofden der gesneuvelden af, en stelden ze op hunne palissaden, om de vyanden te beduiden, dat ze hun noch schroomden noch ontzaagen. Ter zelve tyd trokken de vereenigde Legers, beschaamd over deezen ongelukkig

kig uitgevallen aanflag , verder af. *Arnand* , die den voorigen dag zich als een dapper en bekwaam krygsman , gedraagen had , gedroeg zich heden gelyk een regtschaapen Leeraar betaamd. Hy dankte God en predikte zoo beweeglyk , dat zyne krygsbenden hunne aandoening niet konden beteugelen: onder zyne Leerrede biggelden de traanen over hunne wangen: na zyne ernstige vermaaningen tot dankbaarheid aan den wonderdoenden God voor zoo heerlyke overwinning , spoorde hy hun aan , om ter goeder trouw met malkander te handelen , en den verkreegen buit in gelyke deelen te verdeelen. Dit woord gehoorzaamden zy zoo blymoedig en vaardig , dat hy nauwlyks zyne Leerrede geeindigd had , of elk bragt voor hem den verkreegen roof , dien hy naauwkeurig verdeelde , en eenig overschot daar van aan de armen liet uitdeelen. Voorts droeg hy zorg voor een gevangen genoomen *Fransche* Bevelhebber , met zulk een edelmoedigheid , dat zyne vyanden hem daar over preezen.

Zoo ydel liep dit voornemen der vyanden af , onder welke zommigen waaren , die reeds vast gesteld hadden , dat alle *Waldenzen* binnen den tyd van zes uren om hals zouden gebragt zyn: doch anderen vreesden , dat ze uit dien voordeeligen post zoo gemakkelyk niet verdreeven en voor af veel bloed aan beide zyde gestort zou worden. De uitkomst bedroog hun in alles , gelyk gehoord is.

De vyandlyke Legers waaren niet afgetrokken , om geheel van alle verdere onderneemingen af te zien , maar alleen , om beeter maatregelen ten verderve der *Waldenzen* te beraamen. De ondervinding had de vyanden geleerd , dat hunne tegenparty , dus verschanst , onverwinnelyk , en alle soortgelyke aanvallen kragteloos waaren. Zy beslooten daarom zwaar geschut te ontbieden , en het zelve ontvangen hebbende , trokken zy op nieuws den 10

van Bloemaand op; zynde deeze dag by de *Waldenzen* tot de uitdeeling van het H. Avondmaal bestemd, het welk om deeze rede uitgesteld moest worden. De genaderde Legers wierpen met 'er haast van verre eenige batteryen op, beplante die met zwaar geschut, en lieten daar op de *Waldenzen* aanzeggen, dat het nu noch tyd was, om zich over te geeven. Dan deeze floegen dit ronduit af, en stonden de vyandlyke kogels eenige dagen uit, wanneer *Arnaud* begoft te zien, dat zyne verschanzingen het beuken van grof geschut niet lang zoude kunnen uitstaan, en bygevolg dat zy, of zich overgeeven of vlugten moesten: maar de grootste zwaa- righeid was hier, indien men het laatste verkoos: hoe te ontkoomen.

Kapitein *Poulat*, een der medebevelhebbers, der wegen zeer wel kundig, hier over met *Arnaud* spreekende, bood aan, na dat hy alle vyandlyke posten naauwkeurig bespied had, hem in het holste van den nagt over eene yffelyke steilte den weg ter ont- koming te willen wyzen. De voorslag werd, niet- tegenstaande het gevaar, algemeen aangenoomen, en men maakte zich in den avond, terwyl de vyand met schieten voortging, reisvaardig. *Poulat* deedt hun ter middernacht de schoenen uittrekken, om op de rotzen geen geraas te maaken, maar in stilte weg te geraaken. Hy was de eerste, en zy allen volgden hem: de vond, hoe bezwaarlyk in de uit- voering over zulke rotzen, gelukte en de vyanden ontdekten niet dan laat op den dag, dat ze allen den dans ontsprongen waaren. Hier op onverhin- derd in hunne verlaate verschanzingen overklim- mende, vonden ze niets dan een ledig nest.

Terwyl nu de vyand, zoo schandelyk ten toon gesteld, van spyt meende te bersten (*), kwaamen onze

(*) De *Franschen* hebben de *Savoyfche* benden verweeten, dat

onze moedige waaghalzen te *Prajet* aan, waar *Arnaud* God dankte voor de gelukkige verloffing. Het gebed gedaan hebbende, verschool hy zich, om te beproeven, of zommigen van de zynen leeftogt van de Inwooners zouden kunnen krygen. Dit niet gelukkende, trokken zy op, en naamen het Dorp *Rûa* stormenderhand in. *Vignaux*, de *Fransche* Bevelhebber, die daar het bevel gevoerd had en gevangen wierd genoomen, gaf niet alleen aan *Arnaud* zyn degen over, maar ook ter zelve tyd dit aangename berigt, dat de Koning zyn Meester den Hertog van *Savoye* eenige daagen in beraad gegeven had, of hy zyne belangen zou blyven aankleeven, dan of hy zich by *Engeland* en *Holland* voegen zou.

Geen aangenaamer tyding kon *Arnaud* en de zynen in de ooren klinken dan deeze. Zy hoopten, wenschten en baaden, dat het laatste gebeuren mogt, en rekende dan het verlies van *Balsille*, ja alle hunne verliezen rykelyk vergoed.

De Leezer denkt mogelyk, hoe was deeze tyding zoo aangenaam voor de *Waldenzen*. Wy moeten hem, om dit te ontknoopen, een denkbeeld van Europa's toenmaalige gesteldheid, waar in de *Waldenzen* het grootste belang hadden, noodwendig geeven. *Willem* de III., Koning van *Engeland*, had met de *Staatē Generaal* en den *Keizer*, den Oorlog aan *Vrankryk* verklaard, in 't jaar 1689: de *Keizer* met *Spanjen* nodigden daar op den Hertog van *Savoye*, om de verbintenis met *Vrankryk* te breeken en in hunne belangen over te gaan. *Victor Amadeus* de II, voorzag aan de eene zyde, dat *Engeland*

dat zy willens en weetens de *Waldenzen* hadden laten ontvlugten, dat niet onwaarschynlyk is. De Hertog van *Savoye* leende nu sterk het oor aan *Engelands* en *Hollands* voorflaagen, en wilde hierom de *Waldenzen* tot het uiterste nu niet vervolgen.

geland en *Holland* niet zouden nalaaten, de *Waldenzen* met alle magt te ondersteunen, en dat aan de andere zyde *Spanjen* met den *Keizer*, indien hy in *Vrankryks* belangen bleef, hem zoude aantasten, waarom hy toen ter tyd best dagt, de onzydigheid te kiezen. *Vrankryk*, dat den *Savoyfschen* Hertog thans niet meer als een Souverain Vorst, maar als zyn Vafal aanmerkte, wilde van geen onzydigheid hooren; of hy moest hem het Kasteel van *Turin*, *Verceil* en zyn Leger overgeeven.

Zulke harde en onaanneemelyke voorwaarden, schreef *Vrankryk* hem voor, in hoope, dat ze den Hertog zouden noodzaaken, in de oude verbintenissen met hem te blyven. Dan de Hertog noch van zich zelve, noch van zyne Staaten als dan meester zynde, eifchte tyd van beraad, en schreef in tusschen aan de bovengemelde *Geallieerde* Vorsten, of zy, wanneer hy hunne zyde koos, hem tegen *Vrankryk* zouden bystaan. Zy beloofden het, en *Spanjen* verklaarde daar op aanstonts den Oorlog aan *Vrankryk*.

De Hertog, zedert lang getergd door de trotsheid, waar meede *Vrankryk* hem behandeld had, nu hoorende, dat deszelfs Koning de *Waldenzen* thans aanbood volle herstelling in hunne oude bezittingen en vrye Godsdienstoeffening in hunne Valleyen, onder voorwaarde, van zich aan hem te verbinden, besloot *Vrankryk* voor te komen, *Englands* en *Hollands* bystand, aan de *Waldenzen* beloofd, zich ten nutte te maaken en zyne Valleyen in de handen van *Vrankryk* niet verlooren te laten gaan, en daarom best allerschielykst Vreede met de *Waldenzen* te maaken.

Wonderbaare bestelling der Voorzienigheid Gods! die Koning, die de eerste oorzaak geweest was van hunne elendige verdryving uit hun Vaderland, geeft thans de eerste aanleiding tot hunne herstelling.

ling. *Vrankryk* had hun voor vier jaaren verdorven; *Vrankryk* is in de hand Gods het middel ter hunner volle herstelling, en wel op een tyd, in welken hunne zaaken in een allerwanhopigsten staat geraakt waaren.

Wanneer dan *Arnaud* met de zynen, op den 18 van Bloemaand, na het Dorp *Rûa* ingenoomen te hebben, de Bergen van *Angrogne* beklom, om op buit uit te gaan, stondt hy niet weinig verbaast, dat twee Afgezondene van den Baron *Pallavicini*, uit naam des Hertogs van *Savoye*, hem den Vreede en allen noodigen leeftogt, waar aan zy gebrek leeden, kwamen aanbieden. Niet veel verder voortgetoogen zynde, liet de Ridder van *Vercellis* hun weten, dat hy gaarne een mondgesprek met hunne Bevelhebbers houden zou. Intusschen ontbrak hun allerley leeftogt. Een van *Arnauds* benden schoot hier een Patrys en boodt ze hem aan, maar hy die hebbende doen braaden, gaf ze aan vier hongerige gevangenen, zeggende: wy eeten heeden Patryzen zonder Brood, de tyd zal koomen, dat wy Brood zonder Patryzen zullen eeten. Eindelyk wierd hun op bevel des Hertogs allerley voorraad gezonden, en zy ontvingen met onuitspreekelyke vreugde deeze eerste bewyzen van den vollen Vreede. Ook liet de Baron *Pallavicini* aanstonts aan 's Hertogs benden en byzonder aan den Gouverneur van *Mirebouc* weten, dat de Vreede met de *Waldenzen* getroffen was, en hy dezelve vry en vrank moest laten gaan, waar zy wilden. Hy nodigde daar en boven de *Fransche* Vluchtelingen in de Valleyen een veilige schuilplaats te koomen vinden, gelyk uit deeze onderstaande Acte blykt (*).

XIV.

(*) Le Duc de Savoye, &c.

Par ces presentes Signées de nôtre main, nous ordonnons à nos Officiers de Justice & de Guerre, & aux Syndics, &

XIV. HOOFDSTUK.

De Waldenzen zich met hunnen Hertog vereenigd hebbende, wenden hunne wapenen tegen Vrankryk zes jaaren lang, dat is, van 1690 tot 1697.

Arnaud, nu als een Onderdaan des Hertogs en Veldheer der *Waldenzen* aangemerkt wordende, kreeg van zynent weege berigt, dat de Oorlog tegen *Vrankryk* verklaard was, en tevens wierd hy belast, *Villars* en *Bobi*, door 's Hertogs Leger verlaaten, met de zynen te bezetten, van den leeftogt, aldaar in de Voorraadhuizen opgelegd, gebruik te maaken en voortaan de wapenen tegen de *Franschen* te wenden. *Arnaud* trok daar op derwaarts, en kort na zyne aankomst wierd hy verrast door eenigen zyner Vrienden, waar onder de twee Kapiteins *Palene* en *Mondon*, die met anderen uit hunne gevangenis te *Turin*, op bevel van den Hertog, ontslaagen en op vrye voeten gestelt waaren. De loslating van alle gevangenen en de aankomst van deeze, verwekte eene algemeene vreugde onder de *Waldenzen*: zy hoorden uit den mond deezer Heeren de verpligtende redenen des Hertogs, die gezegd hadde, „ ik wil u het Prediken van het Evangelie nergens, zelf niet te *Turin* beletten” &c.

De

Conseillers des Villes & Villages de nos Etats, & a tous autres qu'il appartiendra, de laisser librement passer les Vaudois nos fujets, qui s'en retourneront dans les Vallées de Lucerne, comme aussi tous les Réfugiez de la Religion P. R. qui seront avec eux, ou qui viendront ci-après, dans nos Etats, tant en Brigades que séparément, avec armes & bagage; sans qu'ils soient molestez ni inquietez. Voulans au contraire qu'on leur fournisse les vivres à un prix raisonnable; & qu'on leur donne toute autre assistance & faveur, à peine de nôtre indignation. Car ainsi le requiert nôtre service & telle est nôtre volonté. Donnée à Turin le 4 Juin 1690.

De Baron *Palavicini* bevel voerende over 's Hertogs benden, voorneemens zynde, de na den verklaarden Oorlog te rug geweke *Franschen*, in de Valley *Queiras* op te zoeken, beval de *Waldenzen* aan de eene zyde op hun los te gaan, terwyl hy ze aan de andere zyde zou aantasten. Zy, dankbaar voor den ontfangen Vreede, en hunne onbezweeke getrouwheid aan hunnen edelmoedigen Hertog willende bewyzen, zonden 300 mannen tot die onderneeming uit. Na dat het gebed door *Arnaud* gedaan was, deed men den aanval op een *Fransch* Dorp, dat men innam, verbrande en plonderde: met veel roof belaade keerde men te *Bobi* te rug, waar men den buit verdeelde, en eenige geroofde goederen den Hertog tot een geschenk toezond. De Ridder van *Vercellis* kwam hier by *Arnaud*, begeerig de dappere *Waldenzen* te zien, en zy gingen daar na den Baron *Palavicini* spreekken, om eenige beraamingen omtrent de algemeene zaaken te maaken.

Verscheide perzoonen van het Kerfspel *de la Tour*, die in de voorige vervolging door het geweld der verzoeking bezweken waaren, en den zuiveren Godsdienst verlaaten hadden, keerden thans te rug, en met schaamte en berouw belaaden, baaden zy, in den schoot der Kerk wederom aangenoomen te moogen worden. Het getal der *Waldenzen* nam door deeze en andere losgelaate gevangenen, waar onder *Montoux* en *Chyon*, *Arnauds* Amptgenooten, waaren, van dag tot dag toe.

Een van *Arnauds* Kapiteins, op buit uitgezonden, trof het geluk van een *Franschen Courier* met een valies brieven van het uiterste gewigt, naar het *Fransche* Leger afgevaardigd, op te ligten, en hem behouden by *Arnaud* te *Bobi* op te brengen. Deeze bragt hem by den Baron *Palavicini*, die vervolgens *Arnaud* met denzelfen aan den Hertog verzond.

In

In zyn afweezen genooten de *Waldenzen* eenige rust te *Bobi*, en ontvingen den noodigen leeftogt: maar met grooter genoegen hoorden zy van hem, thuis gekeerd zynde, de vreedesgezinde gevoelens van den Hertog en zyne Christelyke aanspraak tot de losgelaate *Waldenzen* gevoerd; onder anderen had hy gezegd: „gy hebt niets te doen dan uwen „God en Vorst te dienen. Dient God en uwen „Vorst getrouw. Wy waaren tot hier toe *Vyanden*, „den, maar wy zullen voortaan goede *Vrienden* „zyn. Anderen waaren oorzaak van uwe ongelukken, „maar indien gy uw leeven in mynen „dienst opoffert, gelyk gy verplicht zyt, dan zal „ik ook het myne voor het uwe stellen, en zoo „lang ik een stuk brood heb, zult gy 'er een deel „van hebben &c.

Nog ernstiger sprak de Hertog over deeze zaak met anderen, en het is niet noodig te zeggen, hoe veele redenen hy daar toe had. Alleen moogen wy hier wederom aanmerken, hoe waaragtig het zy, dat God *het harte der Koningen en Vorsten in zyne hand heeft*, en het zelve zoo gemakkelyk buigt en *neigt als waterbeeken, werwaarts hy wil*; maar ook hoe veel invloed het buigen van één hart heeft ter uitwerking van het geluk of ongeluk van een geheele Natie.

Nu schreef *Arnaud* aan zynen ouden Vriend en Begunstiger, den Heere *Torman*, Gouverneur van *Aigle* in *Zwitserland*, boven vermeld; die van zyne groote overwinningen gehoord hebbende, en dezelve naauwlyks kunnende gelooven, hem een boode gezonden had, om de egtheid der zaaken te weeten: nu schreef, zeg ik, *Arnaud* deezen Man eenen brief van deezen inhoud: „ik zie, dat gy „noch uwe edelmoedige en Christelyke gevoelens „omtrent ons behoud, en nieuwsgierig zyt, om „onzen toestand te weeten. Wy bevinden ons in „eene

„ eene volmaakt goede verftandhouding en vriend-
 „ fchap met den Hertog. Ik heb eenige *Fran-*
 „ *fche* brieven , die wy negen mylen ver in *Dau-*
 „ *phiné* hebben opgeligt , by hem in zyn Leger ge-
 „ bragt. Hy laat ons in volle vryheid , en hoopt
 „ dat zyn Land weder bevolkt zal worden : wy
 „ hoopen , dat veele zich by ons zullen voegen ,
 „ fchoon wy tot hier toe weinigen zien. Ik ben
 „ van den Hertog gezonden , om de troepen , die
 „ uit het *Milaneefch* koomen , te begeleiden : de
 „ onzen zyn te *Bobi*. Ik weet , dat gy , ziende
 „ zoo groote wonderen , die God zedert tien maan-
 „ den ter onzer behoudenis gedaan heeft , al wat
 „ tot wederopbouwung onzer verwoefte Kerken
 „ verftrekken kan , zult toebrengen. Niemand dan
 „ God weet , en zal immer zoo goed als Hy wee-
 „ ten de gevaaren en moeiten , die wy geleeden
 „ en uitgeftaan hebben ; als mede de verfchrikke-
 „ lyke gevegten , die wy geleverd hebben , zonder
 „ dat de vyand ooit zyn oogmerk heeft kunnen
 „ bereiken : in tegendeel , wanneer hy dagt , dat
 „ het met ons gedaan waare , heeft de Heere der
 „ heirfchaaren ons altyd de overwinning gegeven.
 „ Wy hebben in alle deeze gevegten geen dertig
 „ mannen verlooren , hoewel 's vyands verlies wel
 „ op tien duizend beloopt (*). Laaten alle *Fran-*
 „ *fche*

(*) Dit groot verlies der vyanden en het kleine der *Walden-*
zen fchynt byna ongelooflyk. De kortheit van ons verhaal heeft
 niet toegelaaten van alle fchermutzelingen en gevegten ,
 waar in de *Waldenzen* overwinnaars waaren , gewag te maa-
 ken. Zy waaren gewoon te vlugten , wanneer zy geen kans tot
 de overwinning zaagen , en te ftryden wanneer zy 't voordeel
 der plaatzen hadden. Een groot leger in de rotzen word zeer
 ligt door een kleine bende verflaagen ; dit wiften zy en be-
 dienden zich 'er altoos met voordeel van. Zy fpaarden daar
 door hun volk , en maakten veele vyanden af. Men heeft ook
 geen rede om te denken , dat *Arnaud* , fchryvende aan zulk
 een aanzienlyk Man als *Torman* was , de waarheid zou hebben
 dur.

„ *fche* Vluchtelingen , die om den Godsdienst hun
 „ Vaderland verlaaten hebben en anderen , die wen-
 „ fchen , dat *het Koningryk van Gods Zoon koomen* ,
 „ zich by ons voegen : zy zullen nergens gebrek
 „ aan lyden ; de tyd is gekoomen om *Sion te her-*
 „ *bouwen*. Ik heb by anderen voor een onvoor-
 „ zigtigen en reukeloozen te boek geftaan ; dog de
 „ uitkomst leert , dat God alle *onze zaaken heeft uit-*
 „ *gevoerd* , en de arme *Arnaud* is met de andere Be-
 „ velhebbers bemind van de geenene , die hem te
 „ vooren verfcheurt zouden hebben. *Dit is het*
 „ *werk Gods* , wien alleen daar van de eer toekomt.
 „ Ik bidde voor uwe behoudenis en die van uw
 „ Geflagt , en omhelze van harten alle die u in den
 „ Heere beminnen &c. Turin 5. van Hooymaand
 „ 1690.

Den 10. van Oogftmaand van dit Jaar 1690 viel
 'er een gevegt voor by *Lucern* tuffchen den *Fran-*
fchen Marquis *de Feuquieres* en de *Waldenzen* , aan-
 gevoerd door den Heer *de Loche* , waar in de laafte
 met een zeer gering verlies de overhand behielden ,
 sneuvelende by deeze gelegenheid byna 1400
 vyanden.

Arnaud keerde daar na te *Bobi* te rug , en de
 Hertog kwam op een tyd in zyn Veldleger om
 de *Waldenzen* te zien , en de wyze te beraamen , hoe
 men met vereenigde kragten op de *Franfchen* los
 zou gaan. Het behaagde hem op een zeer ge-
 meenzaame wyze met *Arnaud* te fpreeken , en jok-
 kende te zeggen : *nu ben ik uw gevangene* : waar op
Arnaud antwoorde : *dat al hunnen roof en het geen ze*
verder mogten hebben , hem toebehoorde. De Hertog
 met dit en andere bewyzen van *Arnauds* liefde en
 trouw zeer ingenoomen , vereerde hem zyn eigen
 kleed ,

durven te kort doen ; ik zwyge nu , dat hy een Leeraar was ,
 van wien men dit niet verwagten mag.

kleed, deegen, horologie en sjerp (*), en prees hooglyk zynen yver. Dit was eene treffelyke vergoeding zoo voor den bitteren hoon, die men deezen waardigen Man had aangedaan by zyn uitdryving, als voor de elende, die hy geleeden had, om 't Evangelie van den grooten Verlosser in de Valleyen wederom op te rigten, waar in hy door het Godlyk Albestier zoo wonderlyk geslaagd was.

Verbaazende omkeering van zaaken! Deeze *Arnaud*, op wien de Roomfche *Zwitsers* ten tyde zyner omzwerving in de *Protestantsche Cantons*, zoo dikwils geloerd hadden, om hem in handen te krygen, alsdan naar *Constants* te brengen, en met hem te handelen, gelyk men aldaar met *Johannes Hus* en *Hieronymus van Praag*, in het Jaar 1416, aan den brandstapel gedaan had: deeze *Arnaud*, zeg ik, zag zich nu uit de handen zyner haateren verlost en by zynen Vorst in diepe gunst. Hy, die niet meer dan 10 *pistoolen* ryk was, toen hy den grooten togt uit *Zwitserland* door *Savoye* ondernam, en een halven *louis* had overgehouden, toen hy in de Valleyen aankwam, ontving nu Vorstelyke geschenken. Hy, die voor vier jaaren het Euangelielicht hier zag uitgaan, zag en help het nu op nieuws ontfteeken, en verkreeg alle oude voorregten en vryheden voor de *Waldenzen* wederom.

Koning *Willem* de III. en de *Staten Generaal* gehoord hebbende, dat hy met zyne *Waldenzen* met den deegen in de vuist door *Savoye* in *Piemont* was ingedrongen, hadden hun allen voor verlooren gehouden; maar hunne dappere daaden verneemende, zonden zy hem meer onderstand toe, en lieten

ter

(*) De *Sjerp* beruſt noch onder de handen van *Arnauds* Kleinzoon, den Eerw. Heere *Arnaud*, Leeraar in de *Walsche* Gemeente te Campen, en het *Horologie* by andere van deszelfs waardig Geflagt.

ter deezer tyd eenige *Fransche* Vluchtelingen uit *Zwitserland* en *Brandenburg* ter hunner hulpe afzakken. *Willem* verhief hem daarna tot *Colonel* over de benden, die hy betaalde, en zondt hem ten dien einde een *Acte* toe. (*)

De *Waldenzen* in hunne oude bezittingen nu hersteld, dienden dit Jaar hunnen Hertog met alle dapperheid en trouw; ja indien zy, nevens Koning *Willem* de III. en de *Hollanders* hem niet kragtdaagdig tegen *Vrankryk* hadden bygestaan, hy zou eensklaps ten prooi der *Franschen* geworden zyn: naardien de *Keizer* en *Spanjen* in gebreeke bleeven hem de beloofde hulp te zenden. De *Keizer* zond hem echter het volgende jaar 1691. den Generaal *Caraffa* met een leger, dog die voerde, alzo hy veele goede voorstellingen dwarsboomde, weinig uit. *Montmélian* ging door zyn schuld verlooren. Koning *Willem* de III. zondt daar op den jongen Hertog van *Schomberg* over, om bevel te voeren over de troepen, welke de Koning betaalde; en de *Waldenzen*, hoewel zy niet geruſt in hunne Valleyen konden wonen, wyl ze den Hertog in het veld moesten dienen, ontvingen echter in deeze omſtandigheden veel goeds door *Willems* magt en edelmoe- digheid.

Schomberg, die zich op de *Waldenzen* verlaaten kon, en verzekerd was, dat veele *Gereformeerden* uit *Dauphiné* zich by hem zouden voegen, ondernam *Montmélian*, door de *Franschen* belegerd, te ontzetten: maar *Caraffa* en 't *Turinsche* Hof, ſcheenen meer bevreesd (†) voor de ſterkte van Kettery, dan voor de magt van *Vrankryk*; en verkoozen liever die gewigtige plaats in hunne handen te laaten vallen, dan ze door hem te laaten ontzetten. Moo- gelyk

(*) Die *Acte* zullen wy in de *Bylaagen* laaten volgen.

(†) *G. Burnet* *Geschiedenis van Engeland*, 2. Deel, p. 79.

gelyk dat de Raad ter Geloofsvoortplanting hier onder stookte.

In het jaar 1692, by de opening van den veldtogt trokken de *Waldenzen*, die nu eenen Winter geruſt in hunne Valleyen doorgebracht en vrye Godsdiens-oeffening genooten hadden, met den Hertog te veld. Hy leidde zyn Leger in *Dauphiné*, en kon zich niet beklagen, dat de *Waldenzen* hunne oude dapperheid lieten vaaren. Had hy de zaaken met het zelve vuur, waar mede hy begonnen had, voortgezet, zou hy de *Franschen* aan dien kant in grooter wanorde gebragt hebben. Hy sloeg zich voor *Ambrun* neer, welke Stad, indien 'er geen groote zwakheid of veel verradery by zyne raadgeeven gehuisvest had, ten eerſten door hem zou zyn bemagtigd geworden; dog nu koſtte hem de belegering eenige weeken. Toen de kinderpokjes hem daarna aantastten en zyn leeven in gevaar bragten, moest hy aftrekken. De *Waldenzen* baaden God om deszelfs verlenging, en zy wierden verhoord.

In het jaar 1693, wierd de veldtogt laat geopend: niet voor Hooymand, trok de Hertog met zyn Leger, waar in de *Waldenzen* wederom geteld wierden, tegen de *Franschen* op, en dwong hunnen Generaal *Catinat* te wyken. Toen belegerde hy *Bridget*, een Fort boven *Pignerol*, en hy wierd 'er na twaalf daagen meester van. Niet wel van geſchut voorzien zynde, moest hy van het beleg van *Pignerol* afzien. Op het laaſte van dien veldtogt trok *Catinat*, zyn Leger verſterkt hebbende, den Hertog van Savoye tegen: te *Orbaſſon* raakten zy handgemeen. De *Waldenzen* vogten onder het oog van den Hertog met allen heldenmoed. De *Franschen* viel de eer van het gevegt, maar teffens het grootste verlies te beurt; want de Hertog won dien dag

meer in achting, dan door het verlies zyner benden (*).

De Hertog nam in 't jaar 1694, de gewigtige diensten hem door *Arnaud* en de *Waldenzen*, in de voorige veldtogten beweezen, in rype overweeging: hy besloot den 23 van Bloeymaand, op verzoek van Koning *Willem* den III, en de *Staten Generaal*, door een nieuw Edikt, hun plegtig in alle oude voorregten voor altoos te herstellen, gelyk men ook inderdaad verplicht is de Hertogen van *Savoye* de eer te geeven, dat zy dit Edikt ten allen tyde bevestigd en nagekomen hebben: waerom men ook daaraan moet toeschryven, dat hunne dertien Kerken door het zelve tot op deezen dag zyn staande gebleeven. Door deeze Koninglyke edelmoe- digheid getroffen, trokken zy in vreugde met hem te veld. Dit jaar zou door het gemelde Edikt een der gelukkigste jaaren voor de *Waldenzen* geweest zyn, indien de onvergelykelyke *Maria*, Gemalin van *Willem* de III, en Koningin van *Engeland*, den 28 van Wintermaand, tot onuitsprekelyke smerte, zo van geheel *Engeland* en *Nederland*, als van de *Waldenzen*, door den dood uit de Weereld niet weg- gerukt waare geworden. Deeze Vorstin, welke een uitneemende zorg droeg, om den *Protestantschen* Godsdienst in de uitlandsche Kerken staande te hou- den, had, ik meen, in het jaar 1690, een fonds gestigt, waar uit jaarlyks 400 ponden sterlings ter onderhouding van Predikanten en Schoolmeesteren der *Waldenzen* betaald konden worden. Koning *Willem* die bekennen moest, dat hy, geduurende den geheelen tyd van zynen Echt, geen enkel gebrek in haar ontdekt had, liet alle Kerkelyke zaa-

(*) In dit gevegt sneuvelde de jonge Hertog van *Schomberg*, door Koning *Willem* tot bystand van den Hertog van *Savoye* uit *Engeland* gezonden.

zaaken door haare handen gaan, om dat hy ze niet gaarne aan zyne Ministers toevertrouwde, en in al haar doen een vol genoegen fchepte: Hy zag dan met blydschap, terwyl hy door *Gallway* de herstelling van de Vryheden der *Waldenzen*, by den *Savoyfchen* Hertog uitwerkte, dat zyne Koningin haare mildadigheid zo wyzelyk ter regter plaatze befteedde (*). Geen wonder dan, dat de dood van deeze doorlugtige Vorftin de *Waldenzen* ter harte ging. Schuldige dankbaarheid verplichtte hun dit verlies, voor hun inderdaad zeer zwaar, met opregte traanen te beweenen.

In het jaar 1695 vergezelden zy hem op nieuws, om de belegering van *Cafal* (†) te onderneemen. De Hertog van *Mantua*, had in 't jaar 1681, deeze Stad aan *Vrankryk* afgestaan, en zedert was ze aan die kroon gehecht gebleeven. *Willem* de III, nog een Bondgenoot des Hertogs, wetende dat *Cafal* door de *Franschen* tot een der fterkfte vestingen van *Europa* gemaakt, en de Hertog niet wel tot zulk een groote onderneeming voorzien was, gaf niet gemakkelyk zyn ftem tot de belegering. De Hertog ondernam ze egter na een lange influiting. De
Engel-

(*) De vermaarde *G. Burnet*, Biffchop van *Salisbury*, die eerst in den *Haag* en daarna te *Londen* veel met deeze Vorftin verkeerde enj van naby kende, geeft haar deezen lof: „ dat zy het Engelsche Hof hervormde; de Dames, uit „ die ledigheid, die niet alleen den tyd verfpilde, maar ook „ aan meenige verzocking blootftelde, uittrok; en meenig „ uur op een dag met haare Staatjuffrouwen aan eenig hand- „ werk arbeidde, onderwyl dat een van alle haar wat voor- „ las”. — Die haaren uitmuntenden Brief ter verdediging van den Hervormden Godsdienst aan haaren Vader Koning *Jakobus* de II gefchreeven, (by *Burnet*, *Gefchiedenis van Engeland*, I. Deel p. 775. &c. te vinden) naleest, zal zich niet verwonderen, dat zy het welzyn der Kerken der Valleyen zo zeer ter harte nam.

(†) *Cafalæ S. Evazii* geheten, gelegen in het Hertogdom *Montferrat*.

Engelschen verscheenen daarop met hunne vloot voor *Toulon*, waar door de *Franschen* hunne troepen tot beveiliging hunner kust t' huis moettende houden, verhinderd wierden *Casal* by te springen, waar door de Stad eindelyk gewonnen wierd.

Het volgende jaar 1696, baarde veel ongenoe- gen aan de *Waldenzen*. De *Paus* en de *Venetiaanen*, waaren voorneemens de *Duitschers* uit *Italien* te doen verhuizen, den Hertog van *Savoye* uit den oorlog te verlossen, en hem niet langer van *Engeland* en *Holland*, wiens Koning en Staaten zy Ketters noemden, te doen afhangen. Deeze geheime onderhandeling wierd door *Gallway*, Koning *Willems* Generaal en Afgezant by den Hertog ontdekt. De *Waldenzen* vreesden voor deszelfs gevolg, en dagten wel, dat deeze onderhandeling, haar volle beslag krygende, *Gallway*, aan wien zy zeer verpligt waren, naar huis zou doen keeren.

Gallway, om iets tot zynen lof ter deezer plaats te zeggen, was de zoon van *Rouvigny*, die met *Ginkel* (*) voor Koning *Willem*, in het jaar 1691, zulke roemrugtige daaden in *Ierland* had uitgevoerd, en daarom tot Graaf van *Gallway* verheeven wierd. *Burnet* pryft *Gallway*, als een der grootste Mannen van zyn Eeuw, en zegt, dat hy in eerlykheid, dapperheid, vroomheid en yver voor den Godsdienst uitgeblonken heeft. Hy gaf hier van ten voordeele van de *Waldenzen* een uitnemende proef. Niemand dan hy had op bevel van *Willem* de III. en de *Staat-ten Generaal* meer zorg gedraagen, dat het uitvoerig Plakaat van den 23 van Bloeymaand van 1694, het geen de *Waldenzen* in alle voorige vryheden her-

(*) Deeze was met Koning *Willem* uit *Holland* naar *Engeland* overgestooken, en wierd wegens zyne treffelyke daaden, tot Graaf van *Atblone* verheeven. Zyn aanzienlyk Geslacht is in *Nederland* bekend.

herstelde, in de kragtigste bewoordingen, en volgens alle *formaliteiten* van de wetten wierd opgesteld, om het zo kragtig te maaken, als wetten en beloften zyn kunnen, ten einde de rust der *Waldenzen* altoosduurend mogt weezen. Zy beminden hem, om deezer weldaaden wille, by uitneemenheid, als een Man, aan wien zy de grootste verplichtingen hadden, en wiens vertrek, dat kort daarna voorviel, ten hunnen voordeele niet kon uitvallen.

Laat ons de verdere lotgevallen van dit jaar naspooien. De *Franschen* den Oorlog, die hun zo zwaar viel, wars zynde, booden den Hertog aan, wederom te geeven dat zy hem ontnoomen hadden, eenige millioenen *kroonen* daarenbooven te betaalen, en om den knoop toetehaalen, den Hertog van *Burgundien* met zyne Dogter te laten trouwen. Deeze voorflag bekoorde den Hertog zo zeer, dat hy zyne oude Bondgenooten liet vaaren, en met *Vrankryk* den Vreede sloot. Zyne Dogter, maar tien jaaren oud, ging naar *Vrankryk*, en schoon zy geenen ouderdom bezat, om toestemming aan het gesloote Huwelyk te geeven, wierd ze egter als Hertogin van *Burgundien* aldaar ontvangen. *Gallway* vertrok hier op met misnoegen van het *Savoyfche* Hof naar *Engeland* te rug, en de Valleyen begosten de gevolgen deezer nieuwe staatkunde grootelyks te vreezen. Zy leeden dit jaar nog eene zwaare ramp. De Hertog verkogt een deel van de Valley *Perouse*, waar in twee hunner Kerken waaren, aan den Graave van *Picon*, waar door die twee Gemeintens, onder een nieuwe gehoorzaamheid gebragt, verloren gingen.

XV. HOOFDSTUK.

Alle Fransche Vluchtelingen, waar onder de Heer Arnaud, door Vrankryks opstooten, gedwongen, de Valleyen te verlaten en naar Duitschland te vertrekken; nevens de smertelyke gevolgen van dat vertrek voor de Waldenzen, van 1697 tot 1699.

Het jaar 1697, is vermaard in de Geschiedenisfen door den Vreede, te Ryswyk geslooten tusschen de voornaamste Vorsten van *Europa*. Ten allen ongelukken, waaren 'er in deszelfs Artikelen geen voordeelen voor de *Protestanten* in de *Paltz* en *Vrankryk*, bedongen. De *Fransche* Vluchtelingen dit vernemende, vervoegden zich daarom by Koning *Willem* de III, en de andere *Protestantsche* Bondgenooten, biddende op hun te willen denken, maar dewyl zy geen deel in de oorzaak van den Oorlog gehad hadden, kon *Willem* niet anders doen, dan hun allernadrukkelykst aan *Vrankryk* aan beveelen; edog deszelfs Koning was zo zeer aan bygeloofigheid en wreedheid overgegeeven, dat hun staat door den Vreede nog slijmmer werd dan te vooren, want het Hof had nu meer tyd, om het oog op hun te houden en vinniger te vervolgen, dan het zelve geduurende den Oorlog raadzaam geoordeelt had. De Valleyen ontvingen 'er de eerste gevolgen van in het volgende jaar 1698.

Vrankryks Koning, gebeeten op zoo veele Inwooners, die na de herroeping van het *Edikt van Nantes*, uit het Ryk om den Godsdienst gevlugt waaren, en herberging gevonden hadden by den Hertog van *Savoie*, ja die zich in den laatsten Oorlog tegen hem in deszelfs dienst hadden begeeven, liet zich thans door wraak en vervolgzugt zoodanig vervoeren, dat hy den Hertog van *Savoie* zoo lang perste,

perste, om de *Fransche* Inboorlingen, die zich in de Valleyen van *Lucern*, *St. Martin* en *Perouse*, hadden neergezet, daar uit te doen vertrekken, dat de Hertog eindelyk daar toe overging, en in het jaar 1698 een bevel liet afkondigen, dat al wie in de Staaten van het Huis van *Savoye* niet gebooren was, dezelve verlaaten moest. Dit Plakaat bragt de Valleyen in groot alarm. Drie duizend zielen moesten ter voldoening van *Vrankryks* onregtmattigen eisch de Valleyen, waar in zy zich neergezet en veele getrouwe diensten aan den Hertog gedaan hadden, ruimen.

Dit gemis van zo veele waarde Vrienden, zou de *Waldenzen* min gesmert hebben, indien niet zeven Leeraaren en zeven Schoolmeesteren zich mede verplicht gevonden hadden, uit kragt van het zelve gebod, hun verblyf elders te zoeken. Deeze dog waaren eigenlyk in *Vrankryk* en niet in de Valleyen gebooren, maar hadden jaaren agter elkander daar in gewoond en het Leeraarampt waargenoomen.

Arnaud, *Giraud*, *Jordan*, *du Mas*, *Papon*, *Montoux* en *Javel*; Leeraaren, alle waardig dat hunne naamen met hunne gedagtenis in zegening blyven, tegen hoog gezag niet vermoogende, toogen dan weg. Wie kan bezeffen, hoe bitter dit vertrek, beide voor *Arnaud* en de *Waldenzen* was. Aan wie hadden zy hunnen hertogt, overwinningen en tegenswoordigen geruften staat, aan wie het op nieuws ontstooke Evangelie licht, aan wie zo veele geestelyke gaaven, dan alleen naast God aan deeze Leeraaren te danken; De blakende yver voor het Evangelie, en geen tydelyke voordeelen hadden deeze Dienstknechten van *Jesus* gaande gemaakt, om hun leeven niet dierbaar te achten voor zich zelve, maar het zelve voor hun opteofferen. Na zo veele Oorlogen, omzwervingen en elende, wierd *Arnaud* pas tot zyne rust gekoomen, met de anderen

wederom weggejaagt. Het ging hem ook niet min ter harte, een Volk, met het welk hy en zyne andere Amptgenooten zo veele jaaren had omgegaan, voor altoos vaarwel te zeggen. Die troost bleef hem echter by zyn vertrek over, dat hy die Kerken op nieuws geplant hadde, en dat die God, die door zyne hand zo veele wonderen gedaan had, dezelve niet begeeven nog verlaten zou.

Deeze waaren de smertelyke gevolgen van de verbintenis van 't Huis van *Savoye* met *Vrankryk*, die waarschyglyk nooit zouden gebeurt zyn, indien de Hertog de belangen van *Engeland* en *Holland* had blyven aankleeven. Het is waar, dat de Voorfpraaken van de Protestantsche Vorsten, om deeze zeven Leeraaren en de 3000 *Fransche* Vlugtelingen in de Valleyen gerust te laten wonen, by den *Savoyfchen* Hertog wel ingeleverd wierden, maar dit is niet min zeker, dat ze geen gehoor vonden.

Men denke egter niet, dat *Willem* de III, de agting voor *Arnaud* vaaren liet: neen, Hy droeg zorg, dat de *Duitsche* Vorsten andermaal deeze balingen ontvingen. *Arnaud* met de zes andere Leeraaren, aan het hoofd van drie duizend zielen, zag zich dan genoodzaakt uit *Piemont*, door *Savoye* en *Zwitserland* naar *Duitschland* te vertrekken. Hier aangekoomen verdeelden zy zich, en wierden stigters van zeven Gemeintens, die nog in weezen zyn. In het *Hessen Homburgsche* werd een Leeraar geplaatst, die de Gemeinte van *Dornholtzhauzen* stigte; in het *Hessen Darmstatsche* twee Leeraaren, die de twee Gemeintens van *Waldorf* en *Rorbach* hebben opgericht; in het *Wirtembergfche* vier Leeraaren, die de grondslag van de vier Gemeintens van *Gros Villars*, *Thermuntz*, *La Perouse* (*) en *Nordhauzen* gelegd

(*) Een naam, die naar de verlaate *Piemontefche* Valley *Perouse* gegeven is aan de plaats, door hun in 't *Wirtembergfche* bewoond.

gelegd hebben. Deeze zeven Gemeintens zyn dan eigenlyk *Fransche* en geen *Waldenzen*, schoon het waarschynlyk zy, dat 'er in het vervolg van tyd eenige Huisgezinnen uit de Valley *Pragelas*, in de-zelve zyn ingelyft geworden.

De Doorluchtige Hertog van *Wirtemberg*, *Eberhand*, vereerde *Arnaud*, onder zyn gebied zich nederzettende, een Landgoed, het geen wy gewoon zyn een *Heerlykheid* te noemen, en ter erkentenis van gedaane diensten, onthefte hy het zelve van *imposten*, zo wel ten opzigte van hem als van zyne Afstammelingen, zo lang als 'er een *Arnaud* uit zyn geslagt in weezen zoude zyn.

Na dat hy zich hier had nedergezet, verzocht hy in het jaar 1700, aan Koning *Willem* den III, te moogen deelen in de 400 ponden sterlings, die van wyle Koningin *Maria*, ter onderhoud van de Leeraaren der *Piemontesche* Valleyen geschikt waaren: want schoon zy *Franschen* van geboorte waaren, en nu uitlandig, meende hy gewettigd te zyn om dit verzoek te doen, alzo zy langen tyd als Leeraaren der *Waldenzen* den dienst in de Valleyen waargenoomen hadden.

De achting, die *Willem* de III, *Arnaud* wegens zynen uitmuntenden yver, roemrugtige daaden, en groote diensten aan de Valleyen beweezen, toedroeg, bragt te weeg, dat de Koning op dat verzoek niet alleen 140 ponden sterlings, voor de Predikanten van die zeven gemelde Kerken in *Duitschland* toestond, maar hem ook met een byzonder penzioen begiftigde, zo tot vergelding zyner dappere daaden als om hem in staat te stellen zyn Geslacht in eer en aanzien te doen leeven. *Arnaud* genoot alhier by zyne nieuw gestigte Gemeinte, behalven een aangenaame rust na zo veele rampspoeden, het genoegen van den bloei zyner kudde te zien, en

telkens blyde tydingen uit *Piemont* te ontvangen, dat het zyne oude Vrienden, de *Waldenzen* wel ging. Hier heeft die berugte Man zynen loop geeindigd, en ligt in de Kerk van de gemelde plaats, voor den Predikstoel begraaven.

De Valleyen de tyding der verdeelde Gift verneemende en oordeelende, dat volgens de meening van Koningin *Maria*, de volle gift der 400 ponden, hunne Leeraaren toebehoorde, en dezelve thans zo zeer nodig hadden, als de *Duitsche* Kerken, die uit *Fransche* Vlugtelingen bestonden; beslooten in een daar toe belegd *Synode*, deeze twee stukken zyne Britsche Majesteit onder het oog te brengen en de volle genieting der 400 ponden sterlings, als voorheen, te verzoeken; dog hunne poogingen, ten dien einde aangewend, hebben tot heeden toe den gewenschten uitslag niet gehad. Zedert dien tyd genieten dan de Leeraaren der Valleyen 260, en de zeven Leeraaren der gemelde zeven *Duitsche* Kerken, 140 ponden sterlings tot heden toe.

Na deeze uitweiding, die den Leezer een regt denkbeeld van deeze zeven Gemeintens geeven kan, moetenwe in de Valleyen te rug keeren en zien, hoe de *Waldenzen* dit onaangenaam vertrek hunner Broederen opnaamen. Het baarde inderdaad een geweldige opschudding. Zy vreesden een nieuwe vervolging op deeze voorbereidzelen te zullen zien ontstaan. De een gaf aan den anderen zyne bekommernis te kennen: Maar de Hertog dit of wel voorzien, of reeds gehoord bebbende, schreef den 23 van Oogstmaand van 1698, aan den Graaf van *Martiana*, de *Waldenzen* uit zynen naam te verzekeren, dat zy konden voortgaan hunne huisselyke zaaken onverhinderd waarteneemen, en in alle gerustheid blyven wonen, naardien zy altyd zyne Koninglyke bescherming zouden ondervinden, zo lang

lang zy zich als goede en getrouwe Onderdaanen gedroegen.

Dit Koninglyk woord stelde hun wel gerust, maar het was niet in staat, om het smertelyk verlies van zeven Leeraaren te boeten. De weinigen, die nog overgebleeven en thans hunne eenigste troost waaren, vonden zich niet in staat de dertien Gemeintens der Valleyen naar behooren waarteneemen en vooral niet in den wintertyd. Zo ooit, thans waaren de Leeraaren hun allernoodzakelykst, om de overal gezworve en nu te rug gekeerde *Waldenzen*, die het aan onderwijs en stigting mangelde, in deezen tyd van aangenaame rust en veiligheid, het goede woord Gods te Prediken, en in de gezonde Leer te oefnen.

De *Zwitsers* hunne oude Vrienden en Geloofsge-nooten, holpen hun in deeze byster groote verle-genheid. Het doorluchtig *Canton* van *Bern* en de aanzienlyke Regeering van *Geneve*, die hun zo vaak hadden bygesprongen, beslooten den Hertog te verzoeken, zeven andere Leeraaren in plaats der vertrokkenen ten eerste naar de Valleyen te moo-gen zenden; dit wierd hun toegestaan, en daar op wierden 'er zeven verkooren en afgezonden. Zy ontvingen deeze met blydschap, en erkenden de uitnemende gunst, die de *Zwitsers* hun hier mede beweezen: maar nog grooter waare hunne vreugd geweest, indien zy geweeten hadden, waar uit deeze Leeraaren te onderhouden en hunnen arbeid naar waarde te beloonen. Hun *Synode*, den 1. van Oogstmaand in 't jaar 1699. te *Angrogne* gehouden, stelde deswegen een breedvoerig bericht op, van het welk ik thans een afschrift voor my heb leggen, en zonden het zelve aan den E: Kerkenraad van *Geneve*; daar in klagende: dat, naardien 13 Leeraa-ren, en zo veele Schoolmeesteren, nevens een *Rector*, die de jeugd in de *Latynsche* taal onder-wees,

wees, uit de 400 ponden sterlings (*) betaalt wierden, yder van hun, deeze somme dus gesmaldeeld zynde, niet dan een sober inkoomen genoot; dat zy, wegens de zwaare lasten, die zy moesten opbrengen, en hunne tegenwoordige armoede, de Leeraaren niet veel meer booven de gemelde somme konden byzetten; veel min de afgeleefde Predikanten, de Weduwen en Kinderen der Overleedenen eenigen onderstand bieden, waar door veelen in een elendige armoede gestort wierden; — dat hunne Kerken in 't jaar 1686 verwoest, nog in puinhoopen laagen, zonder dat men tot hier toe in staat geweest was, dezelve te herbouwen; — dat men deswegen noch verplicht was, in het open veld onder den blooten Hemel, of in opgeslaage Lootzen en Hutten te Prediken, het geen hun aan de bespottingen der *Roomschen* bloot stelde, en ter oneere van den Godsdienst verstrekke; — dat zy thans wel een getal van tusschen de vyf en zes duizend zielen uitmaakten, dog dat de meeste kleine Kinderen waaren, na hunne te rugkomst in de Valleyen gebooren, en derhalven buiten staat, om hun brood te winnen; — dat hunne Landeryen door de langduurige Oorloogen zeer verwoest waaren, en door het klein getal van manschap niet naar behooren konden gebouwt worden, maar meestal leedig laagen, waar door zy veele inkomsten misten, terwijl zy met zwaare huisgezinnen tevens belast waaren; — dat zy voor de kwellingen der *Roomsche* Geestelykheid, buiten weten van hunnen Vorst, dikwils blood stonden; — dat zy gaarne uit hunne eige Kinderen Leeraaren wilden aankweeken, wyl ze
niet

(*) Ter deezer tyd genooten de Valleyen nog de volle 400 ponden; de verdeeling en vermindering tot 260 is eerst in het jaar 1700 gesehiet, schoon wy 'er op de voorige Bladzide reeds melding van gemaakt hebben.

niet wisten, of de Hertog, wiens goedertierenheid nu wel toestond, zich van *vreemde* te mooge bedienen, deeze vergunning altoos verleenē zou; — dat hun de magt ontbrak, om zo zwaare onkosten, die 'er tot de studien gevorderd wierden, te draagen; — dat de verafgelegenē, die hunne Kinderen wilden laten studeeren, dezelve buiten 's huis of by den *Rector* zelf, of by anderen ter plaatze, daar hy woonde, moesten bestellen, tot welke onkosten zy onmagtig waaren: redenen, waarom zy dan den Kerkenraad van *Geneve* ernstig verzogten, by de *Protestantsche* Vorsten van *Europa* hunne belangen voortestaan, en door hunne voorspraak eenigen onderstand te verwerven.

De Eerwaarde Heeren *Tronchin* en *Sarazin* schreeven daar op uit naam van de Hoogleeraaren en Predikanten van *Geneve* aan Koning *Willem* de III., de *Staten Generaal*, den Keurvorst van *Brandenburg*, en den Landgraaf van *Hessen*, ten voordeele der *Waldenzen*, eenen ootmoedigen brief, waar van ik het afschrift heb, zeggende onder anderen ten aandrang van hun verzoek: dat zy, in *Geneve* overlaaden met *Fransche* Vlugtelingen, die door hunne Stad elders trokken of zich daar nederzetten, en die zy door honger en gebrek niet konden laten vergaan, van middelen ontbloot waaren om de *Waldenzen* te helpen, en deswegens eerbiedig verzogten, dat zulke Hooge Magten in dit geval niet wilden nalaaten, nieuwe proeven hunner milddaadigheid aan deeze elendige te willen geeven. &c.

Wat hier op door deeze aanzienlyke Vorsten toen ter tyd gedaan is, heb ik niet kunnen opspooren: alleen weet ik, dat 'er naderhand vyf Beurzen op de Academie van *Lausanne* gestigt zyn door de loflyke *Evangelische Cantons* van *Zwitserland*, ten dienste van vyf Studenten der Valleyen, betaald wordende door de *Cantons* te zaamen, en een zesde door

door de liefdaadigheid van het *Canton Bern*, welk voorbeeld *Basel* ook gevolgd heeft. De Landgraaf van *Hessen* heeft 'er daar na eene opgericht op de Academie van *Marpurg*, dog deeze is reeds overlang te niet gegaan, en nu waarschyndlyk voor altoos weg. De Staaten van *Utrecht*, dit gebrek, zo het ons voorkoomt, nog niet weggenomen zynde in het jaar 1720, hadden de edelmoedigheid, om op verzoek van den Heer *Bonvoust*, Leeraar der Walsche Gemeinte in de Stad *Utrecht*, een jaarlykschen onderstand voor twee Studenten der *Waldenzen* te verleenen; dog deeze inkomsten hebben zy niet langer genooten dan tot het jaar 1737, zederd welken tyd men dat geld heeft ingehouden. De Heer *Clignet*, in leeven Bestierder der Posteryen te *Leiden*, van wien hier booven reeds met lof gesproken is, maakte in zynen uitersten wil een Legaat van 1000 goudse *Louizen* aan de *Italiaansehe* Kerk te *Geneve*, waar uit men in het jaar 1728 aan een of twee Studenten de onkosten hunner Letteroefeningen begon te betaalen, gelyk nog geschied. De Magistraat van *Geneve* voegde 'er nog een andere by (*). Deeze waaren, zoo veel ik weet, de gevolgen op het bovengenoemde Smeekschrift der Synode van *Angrogne*.

XVI. HOOFDSTUK.

De Waldenzen staan hunnen Hertog by, in den Oorlog tegen de Franschen gevoert, van 1699 tot 1711.

Laat ons, na deeze uitweiding, den draad der geschiedenis opneemen, en tot het jaar 1699 weder-

(*) Het is waarschyndlyk dat zy meer onderstand uit andere Landen verkregen hebben. Indien ik geloof mag slaan aan het geen zommigen verhalen, zou men toen in *Engeland* een *Collecte* van 22000 ponden sterlings gedaan hebben.

wederkeeren. De wankelende gezondheid van den Koning van *Spanjen* bragt op het einde van dit jaar *Europa* in alarm, nadien 'er, wanneer hy zonder erfgenaamen overleed, een nieuwe oorlog, waarin de *Waldenzen* mede ingewikkeld zouden worden, stond los te barsten. *Vrankryk*, de *Keizer*, en *Beyeren* hadden zin in die Kroon. De Hertog van *Savoye* kon ze ook moogelyk verkrygen, indien hy zyne Staaten aan *Vrankryk* wilde afstaan; dan *Engeland* en *Holland* waaren niet onverschillig, wie dezelve verkreeg. *Willem* de III., toen ter tyd op het *Loo* in *Gelderland* zynde, arbeide met de *Algemeene Staaten*, om den twist by tyds te dempen, en eenen Prins tot Opvolger in dat Ryk te helpen verkiezen, die de balans van *Europa*, welke *Vrankryk* gaarne tot zyne zyde zag overslaan, in evenwigt te houden. Men bragt ten dien einde in het jaar 1700 het berugte *Partage Tractaat* in de weereld: de Koning van *Spanjen* stierf daar op, en de Hertog van *Anjou* volgde hem by Testament op. De *Keizer* hier over t'onvreede, zond Prins *Eugenius* met een leger naar *Italien* tegen de *Franschen*, aangevoerd door den Hertog van *Savoye*, die, door het huwelyk zyner tweede Dogter met Koning *Filippus*, in de belangens van *Vrankryk* stond; welke hy echter in het jaar 1701 flauwlyk behartigde, en na dat Koning *Willem* de III. in het jaar 1702 gestorven, *Anna* op den *Engelschen* Throon geklommen was, en 1703 met *Holland* aan *Vrankryk* den Oorlog verklaard had, koos hy ter behoudenis zyner Staaten de zyde van *Engeland* en *Holland*, die hem 20000 ponden sterlings's maands betaalden, om den Oorlog te voeren.

De *Waldenzen* hadden geen rede, om zich over deze omwenteling van zaaken en de keuze des Hertogs te bedroeven; zy hadden rust onder zyn bestier, en hoopten meer goeds uit deeze verbintenis te zullen ontfangen. In

In het begin van deezen Oorlog, fchreef hy aan de Leeraaren van de Valleyen verfcheide brieven, betrekkelijk tot den Oorlog. Ik zal den Leezer uit een affchrift, by my leggende, doen zien, in welke agting de *Waldenzen* toen ter tyd by hunnen Vorft ftonden. In deezer voegen rigte hy zyne brieven aan de Leeraaren der Valleyen in.

De Hertog van *Savoie*, Koning van *Cyprus* &c.

„ *Beminde en getrouwe Vrienden*: gy zult uit dee-
 „ zen nevensgaanden brief, dien wy u voor onze
 „ geliefde en beminde onderdaanen van uwe Valley
 „ toezenden (*), de redenen verftaan, welke ons
 „ bewoogen hebben den Oorlog tegen de twee
 „ Kroonen van *Vrankryk* en *Spanjen* te verklaaren:
 „ deeze moeten alle onze onderdaanen overhaalen,
 „ om proeven van hunnen byzonderen yver voor
 „ ons te geven. Gy zult hun den inhoud daar van
 „ doen verftaan, en wy twyfel en niet, of gy zult
 „ ter zelve tyd hun inboezemen alle gevoelens,
 „ die hun verbinden kunnen, om in dit hachlyk
 „ tydsgewricht zich kloekmoedig te gedraagen. U
 „ verzekerende van ons welgevallen, dat wy 'er in
 „ zullen fcheppen, bidden wy God U in zyne hei-
 „ lige hoede te bewaaren. Turin den 5 van Slagt-
 „ maand 1703.

Was getekent:

Victor Amadeus.

De Valleyen van *Lucern* en *Perouse* gedroegen zich op de ontfangft van dergelyke brieven, gelyk de

(*) Hier uit blykt, dat de Leeraaren en de Waldenzen in het gemeen, byzondere Brieven van den Hertog ter deezer geleegenheid ontvingen.

de Hertog van hun verwagtte, maar die van *St. Martin* volgden hun voorbeeld niet. Een gedeelte der Inwooners wankelde, en het valt bezwaarlyk hun gehouden gedrag in deezen te verschoonen. Men meent dit te moeten toeschryven aan de vrees voor *Vrankryk*, waer in zy waaren, toen zy deezen Brief ontvingen, en mogelyk ook van de voornaamsten der Valley, die den yver der welmeenenden afkeurden; dog dit is zeker, dat de verradery der voornaamste Inwooners, door *Vrankryk* omgekogt, meer den schuld daar van wegdroeg, dan de ontrouw van het grootste gros. Hoe het ook zy, zy koozen de zyde der *Franschen* tot bitter zielsverdriet der anderen: edog die van *Lucern* en *Perouse* volgden dit verderfelyk voorbeeld niet; want nog de verleidende aanbiedingen van *Vrankryk*, nog de wanhoopige staat, waar in de Hertog zich toen bevond, was in staat, om dezelve tot den afval te beweegen.

Twee Valleyen naamen dan de wapenen op, trokken met hunnen Hertog in het volgend jaar 1704. te veld, en gedroegen zich, gelyk hy van hunnen yver en getrouwheid verwagtte. Tot zyn ongeluk had de Hertog geen krygsbenden genoeg, om zich tegen de *Franschen* te verweeren; hy ondersteunde daarentegen zyne zaaken met groot beleid, en liet meer standvastigheid in zyne ongelukken blyken, dan men zich zou hebben kunnen verbeelden. De *Franschen* belegerden in het einde van Wynmaand *Verue*. De Hertog legerde zich daartegen over te *Crescentino*, aan de andere zyde van de *Po*, en sloeg een Brug over die Rivier, om de gemeenschap met de belegerde Stad open te houden. Hier waaren zyne *Waldenzen* by hem. Hy trok geduurende het beleg dikwils in de Stad, om zyn Volk te zien en aan te moedigen, en alle noodige bevelen te geeven. Dit beleg wierd het beroemste van allen gevonden, die 'er geduurende de laatste

Oorlogen geweest zyn , en duurde vyf maanden. De Brug wierd eindelyk door de *Franschen* verbroomden , en de Hertog van de Stad afgesneeden ; dog de belegerden verweerden zich langer , dan men billyker wyze van hun kon verwagten. De Winter maakte een einde van het Bloedstorten , en de Hertog trok met de *Waldenzen* , welker gedrag hy prees , naar de Winterlegering.

In 't jaar 1705 toogen zy wederom het harnas voor hem aan , en voegden zich op nieuws by zyn Leger. Prins *Eugenius* , door den Keizer den Hertog ter hulp gezonden , had het in *Italien* thans kwaad. Een zwak Leger , slegt voorzien en betaald , kon dien grooten Veldheer niet doen uitvoeren , wat hy wenschte. De *Franschen* dreigden *Turin* met een belegering , dog de aanflag was op *Nice* gemunt , het geen zy ook na een hardnekkige verdediging bemagtigden. In die rampen bleeven de *Waldenzen* met ongemeene trouw den Hertog dienen. De standvastigheid , die hy in dit meenigvuldig verlies liet blyken , verstrekte geheel *Europa* tot verwondering. Hy had een klein Legertje van 8000 Voetknechten en 4000 Ruiters , en naauwlyks Lands genoeg , om deeze te doen bestaan. *Turin* en *Coni* waaren de eenigste aanzienlykste Plaatzen , die hy nog bezat ; maar hy scheen beslooten te hebben , liever uit alles verdreeven te worden , dan zyne Bondgenooten te verlaten.

In het jaar 1706 , toen de Veldtogt geopend wierd door de *Franschen* , die het beleg van *Turin* in Bloeymaand begonnen , en tot Herfstmaand voortzetten ; voegden de *Waldenzen* zich wederom by zyne benden. *Turin* was wel voorzien van bezetting , oorlogstuig en leeftogt , maar de Hertog was te zwak , om het te ontzetten. Hy zond zyne Hertogin en Kinderen naar *Genua* , en zweefde 'er met 3000 Ruiters rondom. Deeze bende , door verscheide

scheide schermutzelingen zeer verminderd zynde, joeg de Hertog van *Feuillade*, die het beleg bestierde, hem van *Turin* weg. De *Waldenzen* droegen by die gelegenheid den roem weg, dat ze den aftogt van hunnen Vorst gedekt en hem voor de vervolging zyner najagende vyanden beveiligd hadden. Hy nam de wyk in de Valleyen zyner getrouwe *Waldenzen*, waar hy veilig was, en wagtte aldaar de komst van Prins *Eugenius* af, om *Turin* te ontzetten. Terwyl de Plaats een vermaarde Belegering onderging, zaaten de *Waldenzen* niet stil. Eenigen van hun hadden post gevat op de Gebergten van *Turin*, om de *Franschen* te verontrusten, terwijl de anderen in de Valley *Perouse* op de loer laagen, om de uit *Vrankryk* koomende en naar *Turin* gaande *Convoyen* te onderscheppen, gelyk hun verscheidenmaale gelukte. Eene hunner kleine Benden, nauwkeurige kennis hebbende van alle weegen in de Gebergten, die zeer toeliepen en veel omwegs uithaalden, had zich zo wel geplaatst, dat de *Franschen* geen leeftogt nog oorlogstuig uit *Vrankryk* konden ontvangen, zonder groote voorzorg te gebruiken; 't geen hun in het beleg geweldig hinderde; dan hoe omzigtig zy zich daar in mogten gedraagen, ze konden niet verhinderen, dat de *Waldenzen* een goed gedeelte tot buit maakten.

Eindelyk kwam Prins *Eugenius* uit *Duitschland* opdaagen, toen *Turin* zich zoo zeer benauwt vondt, dat al het buskruid byna verschooten was en de plaats geen twee daagen langer het beleg konde uithouden. De Hertog, zyn aankomst hoorende, trok uit de Valleyen op, verzamelde zyne *Waldenzen* en andere benden byeen en voegde zich by Prins *Eugenius*. Zy spoedden zich te zaamen naar die platgeschoote en radelooze plaats, waaren 28000 mannen sterk, en de *Franschen* meer dan 40000, begraaven in een bebolwerkte legerplaats. Niette-

genstaande deeze ongelyke sterkte, tastte de Hertog hun aan, en sloeg 'er na een tegenstand van twee uren door, maakende zulk een geweldige slagting, dat de *Franschen* in de grootste wanorde, zo verdeeld in verscheide benden, wegvlugtten, dat 'er geen 1600 vereenigd bleeven, en naar *Dauphiné* geraakten.

De *Waldenzen* gedroegen zich in dit gevegt, niet anders dan te voeren: zy behaalden veel buit en trokken daar op, onder het geleide van den Hertog en Prins *Eugenius* naar het *Milaneesche*. De Stad *Milaan* opende voor hun de poorten: de *Citadel* en andere sterke Plaatzen booden weêrstand, dog wierden na een korte belegering ingenoomen. Zoo roemrugtig eindigde de veldtogt voor de *Waldenzen*: Zy zagen hunnen Hertog uit de benauwdheid gered en zich zelve in de ruimte gestelt. Zy keerden met blydschap zegenryk naar hunne Valleyen te rug, en de Winter gaf hun rust.

Met het begin van het jaar 1707, maakte de Hertog een ontwerp, om met zyn Leger in *Vrankryk* te trekken, waar toe de *Waldenzen* gereed waren. *Vrankryk* deedt hem in tusschen voorstellingen tot Vreede, en boodt vergoeding aan voor de verwoesting van deszelfs Land, onder eenige voorwaarden, die den Hertog niet smaakten. Hy trok dan op, hield zich of hy in *Dauphiné* wilde vallen, lokte de *Franschen* derwaarts, sloeg toen ter zyde af, trok naar *Toulon*, bombardeerde de Stad; dog de geheele *Fransche* magt op zich ziende afkoomen, brak hy op, keerde zonder eenig verlies te rug, belegerde *Susa* (*), en nam de Stad met behulp der *Waldenzen* in.

In

(*) *Susa*, (*Segusium*) een Stad aan de Rivier *Dora*: oudtyds zeer aanzienlyk, maar nu door Oorlogen zeer vervallen. Men ziet hier een marmere Zegeboog, ter eere van Keizer *Augustus*, vermoedelyk van Koning *Cottius* gebouwd.

In het volgend jaar 1708, nam de Hertog de kleine Stad *Exilles*, en *Fenestrella*, een Vesting aan de Rivier *Cluson* weg, en tevens de Valley van *St. Martin*, thans meest verlaaten van de Inwooners, die reeds voor drie jaaren in de Valley van *Lucern* geweest waren. Men zag hier uit, dat zy door de overmagt van *Vrankryk* in hunne getrouwheid bezweken waren; rede waarom zy in volle eer herstelt wierden, en de voorige schande geheel uitgewischt. Zy onderwierpen zich geheel aan 's Hertogs gehoorzaamheid, en verkreegen door tusschenspraak van den Marquis d'*Andorno* volle vergiffenis. Laat in den Zomer opende de Hertog den veldtogt in *Savoye*; de *Waldenzen* vergezelden hem op nieuws op deezen tocht; hy maakte zich van het geen hem voorkwam meester, en bragt het overal in verflagenheid tot *Lyons* toe. Hy nam ook de Valley van *Pragelas* in, waar door hem een open weg gebaad werd, om grooter voortgangen in den volgenden veldtogt te maaken.

Had de Keizer in dit jaar 1709, de eischen van den Hertog van *Savoye* willen voldoen, zou hy diep in *Vrankryk* ingedrongen hebben, maar de Keizer daar in geen zin hebbende, trok de Hertog in perzoon niet te velde, maar liet zyne benden alleen verweerender wyze vegten: daar door genooten de *Waldenzen* dit jaar meer rust dan te vooren, en weinig bloed werd 'er gestort.

De Oorlogende Vorsten van *Europa*, beslooten in het volgende jaar 1710. tot een Vredehandeling te *Geertruidenberg*, werwaarts van onze zyde *Buys* en *van der Dussen*, als Afgezanten door de *Staten Generaal* gezonden wierden: De *Fransche* Gezanten ter kwaader trouwe handelende, als of de *Staten van Nederland*, den Hertog van *Savoye* niet wel meenden; zo werd deswege, gelyk ook om meer andere redenen, de Onderhandeling geheel afge-

brooken, waar door de korte rust der *Waldenzen* meede een einde nam.

De veldtogt van het jaar 1711, was echter voor de *Waldenzen* niet lastiger. De Hertog trok alleen in *Savoye*, en keerde na een korte togt over het Gebergte te rug. In dat jaar begosten de Oorlogende Vorsten van *Europa* (*) met meer ernst op den Vreede te denken; die in het volgende te *Utrecht* getroffen wierd, ten genoege van den Hertog, wyl hem voor het verwoesten zyner Landen *Sicilien* gegeven wierd, met den titel van *Koning*, waar op hy zich tot *Palermo* liet kroonen. De *Waldenzen* wierden nu van hunnen Vorst voor de gewigtige diensten hem beweezen, bedankt, en aangespoord, om zich in den zo gelukkig getroffen Vreede te verblyden, gerust in hunne Valleyen deszelfs zoete vrugten te plukken, en als gehoorzaame Onderdaanen zich te gedraagen, onder verzekering, dat zy dan ten allen tyden in 's Konings gunsten zouden deelen.

XVII. HOOFDSTUK.

Gebeurtenissen van 't Jaar 1712 tot 1730, behelzende verscheide rampen den Waldenzen overgekomen.

Ik vindt niet, dat 'er van het jaar 1712 tot 1717, eenige inbreuk op hunne Voorregten gemaakt is. *Victor Amadeus*, Hertog van *Savoye*, nu tevens Koning van *Sicilien*, hield in alles zyn Koninglyk woord, en erkende de oude diensten, hem gedaan. Het schynt echter, dat de *Roomsche* Geestelykheid dit Geluk aan de *Waldenzen* misgunde. Dezelve haalde niet lang daarna een oud en in onbruik

(*) Te weeten *Engeland*, *Nederland*, *Frankryk*, de *Keizer*, *Spanjen*, de Hertog van *Savoye*, &c.

onbruik geraakt Plakaat voor den dag, het geen de *Waldenzen* verbood, op de Feest- en Heilige daagen der *Roomfchen* eenig werk te doen. Hoe zeer men den Koning zocht te beduiden, dat het fchandelyk zou weezen het zelve niet in ftand houden, wilde hy echter de *Waldenzen* niet in alles daar toe verplichten, nog hun van de Priesteren der Valleyen afhankelyk maaken. Hy gebod alleen, dat dit oude Plakaat in zoo verre ftand zou grypen, dat de *Waldenzen* zich wel van werken op die tyden zouden onthouden, maar dat ze echter tevens vryheid zoude hebben, om al dat geen te doen, dat de *Roomfchen* op die dagen geoorloft was.

Het volgend jaar, wanneer de Hertog als Koning van *Sicilien*, uit hoofde der bekende *Quadruple Alliantie*, dat Koningryk aan Keizer *Karel* den VI. afstond, en dat van *Sardinien* in deszelfs plaats te rug ontving, ondergingen de *Waldenzen* geen verandering by deeze verwiffeling van 's Hertogs Staa-ten, gelyk dit ook op hun geen betrekking had.

Zy bleeven van het jaar 1718 tot 1723, in volle rust en vry genot van hunne Voorregten. In het volgende jaar 1724, wist de Geestelykheid eenige nieuwe befluiten tegen hun in 't licht te brengen. Hun *Synode*, daarop vergaderd, nam ze in overweeging, en alzo dezelve eenige inbreuk op hunne oude Voorregten fcheenen te maaken, befloot men een bezending aan den Koning aftevaardigen, om hunne bezwaarniffen daar tegen by hem open te leggen. De Koning ontving hun met alle gunstbewyzingen, en veranderde of verzagte de ftukken, waarin zy meenden bezwaard te zyn.

Hier door bleef hunne rust bevestigd tot 1728, welk jaar voor hun zeer noodlottig en ongelukkig afliep. Een zwaare hagelflag, en daarop volgende geweldige overftroomingen van water, met onweertaanbaar geweld van de *Alpen* afstroomende, bragt

de gegoedste en rykste Huisgezinnen in eenen beklagenswaardigen staat. Een groot getal Landeryen en Gebouwen, zelfs byna geheele Vlekken en Dorpen, gelyk by *Bobi* en *Prals*, wierden weggespoelt, en alle Bruggen zonder onderscheid ondergingen het zelve lot.

Deeze ramp bragt de Valleyen in zulken naaren staat, dat de *Staten Generaal* van *Nederland*, hier van onderrigt door de *Walsche Synode* deezer Landen, een somme gelds voor de elendige *Waldenzen* overzonden (*). De nog overgebleeve helft van *Bobi*, werd zederd dagelyks door de Rivier *Pelice* gedreigd, gelyk de andere, overstroomt en weggespoelt te worden; wanneer 'er ter regter tyd byna 2000 ponden sterlings uit *Engeland* overgezonden wierden voor de behoeftigen, welke penningen men daarop ten deele aan deezen uitreikte, en ten deele besteedde, om den schoonen Dyk, die men nu te *Bobi* ziet, tot beteugeling der *Pelice* te maaken, en daar door verdere ongelukken voor te koomen.

Dit was het eenigste ongeluk dit jaar niet. In de Valley van *St. Martin*, ontbraaken verscheide Schoolmeesteren, waar door de jeugd gebrek aan onderwys leed: niet dat onder hun geen Mannen waaren, tot dat Ampt bekwaam; maar het mangelde hun aan middelen, om de zoodanigen te betaalen en te onderhouden. Het was ook dus gelegen ten opzigt hunner Leeraaren. *Jaques Leger*, een van hunne Predikanten, afgesloofd, oud en onbekwaam geworden tot den dienst, werd van *Tractement* beroofd, het welk aan den geenen, die hem opvolgde, gegeven moest worden, en dus had die waardige Man, hoe zeer hy het verdiende, niets

(*) Deeze somme heliep op *f* 9000, welke de Heer *Leger*, Predikant te *Geneve*, dog uit de Valleyen afkomstig, op verzoek der *Staten*, aan de noodlydenden heeft uitgedeeld.

niets om van te leeven. Een ander Leeraar, in de Valley *Lucern*, *Bastie* genaamd, wierd door een beroerte, die men, als een gevolg van zynen zwaaren arbeid in de heilige bediening, aanmerkte, aangetaft en lag 'er twee jaaren aan te bedde, zonder iets van zyn *Tractement* te kunnen behouden. Verscheide Weduwen en Kinderen van Predikanten, waaren thans tot den uitersten staat van armoede gebragt, en men had niets ter hunner ondersteuning uittedeelen.

Dog dit was alles niet: de smeekschriften, die de Ministers van den Koning dit jaar in handen wierden gestelt, om ze aan hem overtegeeven, ter weering van eenige *Roomsche* stoutigheden, wierden agtergehouden, en de Koning bleef 'er onkundig van: of wanneer hy goede besluiten ten voordeele van de *Waldenzen* nam, wierden dezelve dubbelzinnig door zyne Staatsdienaaren opgesteld; waar door de Koning, anders welgezind, misleid wierd en de *Waldenzen* bleeven ongeholpen.

Wegens armoede, bleef de Kerk van *Ruelaret* in deszelfs puinhoopen liggen (*); waarom zy verlangden, dat deeze gelyk die van *Pomaret* 's jaars te vooren door de liefdadigheid der *Zwitfers* was opgebouwt, meede door deezen of geenen in den vorigen staat mogt opgetrokken worden. Deeze en andere zwaarigheden, noopten de *Geneefsche* Kerken om *Engelands* en *Hollands* bystand, ter stuiting van dit kwaad, te verzoeken, gelyk my uit een Affchrift van hun genoome besluit in dat jaar gebleeken is.

XVIII.

(*) Deeze is naderhand door toedoen van de Commissarissen der *Walsche* Synode deezer Landen, wederom opgebouwt in den vorigen staat.

XVIII. HOOFDSTUK.

Een onaangenaam Tooneel in de Valley Pragelas, in het volgende Jaar 1730 geopent, wanneer de Hervormde Godsdienst aldaar geheel werd uitgeroeid.

Wy hebben tot hier toe de lotgevallen van de drie Valleyen, eigenlyk de Valleyen van *Piemont* geheeten, zo kort ons mogelyk was, agter elkander beschreeven, en van een vierde *Pragelas* genaamd, weinig gezegd, om op deeze welvoegende plaats breeder van dezelve te handelen. Deeze vierde Valley stond in oude tyden, gelyk de drie andere, onder het gebied van de Hertogen van *Savoye* en Prinsen van *Piemont*, die ze door *Vrankryks* overmagt en wapenen daarna verlooren. Byna twee Eeuwen bleef ze onder de heerschappy van die kroon, en werd niet, dan in het begin der XVIII. Eeuw, onder het gebied van deszelfs ouden Meester wederom gebragt. Deeze vermeerstering en onderwerping aan den Koning van *Vrankryk*, was eerlyds aan dezelve niet nadeelig; want, toen de Hervorming in *Vrankryk* begon, en tot stand gebragt werd; vergunde de Koning aan deeze Valley dezelve Vryheid van Consciencie, die hy aan de andere Hervormde Onderdaanen van zyn Ryk toestond, waar door het de *Waldenzen* alhier zeer wel ging.

Deeze Valley bestond toen uit 8 Gemeintens, die, nevens de andere van het *Alpisch* Gebergte, naar den kant van *Dauphiné*, onder de Kerken van *Dauphiné* behoorden, en te zaamen eene der *Provinciaale Synoden* van *Vrankryk* uitmaakten. Hier door waaren deeze Gemeintens gedekt tegen de vervolgingen, die de drie andere Valleyen in de XVI. en XVII. Eeuw, zo geweldig verwoest hebben. Zy
ver-

verheugden zich geduurende die droevige tyden, onder *Vrankryks* heerschappy te staan, weinig denkende, dat deeze gehoorzaamheid aan die Kroon, hun daarna dubbeld rampzalig zou doen worden.

Zy ondergingen wel, gelyk alle Hervormde Kerken, een deerlyke en droevige vervolging, na de herroeping van het Edikt van *Nantes*, in het jaar 1685. Hunne Kerken wierden geslecht, de Leeraaren genoodzaakt te vlugten, en zy zelve gedwongen hun Vaderland te verlaten, en zich overal te verstrooijen. Dan, wyl men toen ter tyd in deeze Valley zo sterk niet woedde tegen de Gereformeerden, als wel in andere oorden van dat Ryk, keerden een menigte van hun, na dat zy zich geduurende de eerste stormvlaag, verschoolen hadden, daarna weder naar hunne Valley, alwaar zy gebleeven zyn tot op het jaar 1730, wanneer men daar meer Gereformeerden dan Roomschen telde.

Victor Amadeus, in het jaar 1708, *Vrankryk* beoorlogende, en de Valley *Pragelas* toen vermeesterende, vernieuwde zyn oud recht, dat hy op dezelve had, en hield ze voor zich zelve in bezit, niet voorneemens zynde dezelve ooit weder te geeven. Het *Britsche* Hof en *Hunne Hoog Mogende*, de inneeming deezer Valley hoorende, deden aanstonts hun uiterste best, om aan de hier woonende *Waldenzen* ook dezelve voorregten te bezorgen, welke hunne Broederen in de andere Valleyen genooten.

Koningin *Anna*, schreef deswege aan den Hertog, en zyn antwoord was ten hoogsten gunstig; maar hy vertoonde te gelyk, dat het hem gevoeglyker voorkwam, deezen, voor hem zoo gewigtigen, stap, om verscheide redenen tot het sluiten van den Vreede, uittestellen. Van dien tyd af aan begosten de *Waldenzen* van *Pragelas*, ingevolge die voordeelige gesteldheid der tyden, verscheide voordeelen te genieten. Daar wierden openbaare Schoo-

Schoolen opgericht, ter onderwyzing der jeugd; de Leeraaren der nabuurige Valleyen begaaven zich geduurig derwaarts, en verrigten 'er den heiligen dienst; ze wierden zelfs door de *Synode*, in het jaar 1709 te *Angrogne* gehouden, als Leeden der bevoorregte Kerken van *Piemont* aangenoomen. Toen als Onderdaanen van den Hertog aangemerkt, trokken zy daar op ook met hem te veld, en gaaven zo veele blyken van hunnen yver en trouw voor, in en na de Belegering van *Turin*, dat die Vorst hun verzekerde, deeze gedaane diensten nimmer te zullen vergeeten, en hier in hield hy ook zyn woord.

Wanneer nu *Vrankryk* by het sluiten van den Vrede te *Utrecht*, deeze Valley voor altoos aan den Hertog afstond, op dien voet, als zyne Voorzaaten dezelve eertyds bezeeten hadden, dat is, zonder vrye Godsdienstoeffening (*), wilde echter de Hertog van *Savoie*, indagtig zynde aan de beweeze trouw, hun van de oude door *Vrankryk* vergunde voorregten niet berooven: zy bleeven dan tot 1728, gelyk wy op dat jaar aangemerkt hebben in eenige rust; want de *Roomsche* Geestelykheid, onder voorwendzel, dat zy in de voorregten van het jaar 1694 niet begreepen waaren, begoft hun al vroeg te kwellen, en daarna in het jaar 1730, openlyk te vervolgen.

Ik kan niet denken, dat het meedoogend hart myner Leezeren, genoeg bewust uit de voorige verhaalen, wat vervolgingen zyn, vermaak zal scheppen in een breedvoerig berigt, aangaande de meenigvuldige onheilen, deeze Valley ter deezer tyd overgekoomen. Ik zal 'er daarom alleen met een woord van spreken, een Jesuiet, met eenige Bevel-

(*) By de *Utrechtsche* Vrede, hadden de Ministers der *Protestantsche* Mogendheden ten allen ongelukke vergeeten, eenige Voorregten voor hun te bedingen.

velhebbers des Hertogs, begon hun eerst te dwingen ter Misse te gaan, en de onwilligen zoo wreed te handelen, dat de gansche Valley in oproer geraakte, en uit deeze voorbereidzelen nog erger behandelingen te gemoet ziende, beslooten de *Waldenzen* naar *Zwitserland* by tyds te wyken. Het is waar, dat de Koning hier van hoorende, den gemelden Jesuïet en Bevelhebbers te *Turin* ontbood, om hun gedrag te onderzoeken; en dat hy het zelve afkeurde, mag men daar uit opmaaken, dat deeze vervolging kort daarna onder de weinigen, die 'er nog in de Valley overgebleeven waaren, ophield.

Want meer dan 800, ziende, dat zy geen bezwoore Vryheeden, gelyk de drie andere Valleyen, hadden, en dat de *Roomsche* Geestelykheid niet naliet hun altyd te toonen, dat zy in de Voorregten van geen een *Edict* begreepen waaren, zo vreesde zy wegens de kwaade indrukken, die men den Koning hun aangaande inboezemde, een volstandige rust immer te zullen genieten, en beslooten daarom liever alles te verlaaten, en naar *Zwitserland* te vertrekken. De helft van deeze vertrokkene is in *Zwitserland* gebleeven, en de andere vier honderd zyn daarna naar *Holland* voortgereist, waar zy eerst in de *Walsche* Kerken verdeeld zyn geworden, en daarna, ik meen in het jaar 1731, lieten de *Staten* van die Provintie een algemeene *Collecte* voor hun doen, waar door het noodige hun verder wierd verzorgt.

Op deeze wyze is de Hervormde Godsdienst, die meede van de tyden der Apostelen af in de Valley *Pragelas* gebloeid hadde, geheel te gronde gegaan, en tot nu toe doet 'er zich geene hoop op, dat dezelve aldaar hersteld zal worden.

XIX. HOOFDSTUK.

Lotgevallen der Waldenzen, van 1730 tot 1765, behelzende eenige nieuwe Onlusten, door de Roomschen tegen hun verwekt, dog door den Koning uit den weg geruimt: — als meede verscheide proeven hunner trouw en dapperheid, in den Oorlog van het Jaar 1742, aan hunnen Vorst betoond, en de zederd dien tyd genootte rust tot op deezen Dag.

De Valleyen van *Lucern*, *St. Martin* en *Perouse*, door eenige *Roomsche* Geestelyken in hunne Voorregten ter deezer tyd benadeeld, zonden deswege eenigen hunner Leeraaren tot den Koning, die hunne klagten gehoord hebbende, daarin voor het grootste gedeelte voorzag, en een nieuw Plakaat, bestaande uit elf Artikelen, waarna zy zich voor altoos gedraagen moesten, door den Gouverneur van *Pignerol* liet afkondigen, aan wien hy onder anderen in een Brief, wiens afschrift ik heb, schreef: „ dat zyn eenigste oogmerk in dit Plakaat „ was, (gelyk hy (Gouverneur) den *Waldenzen* moest „ doen begrypen) hunne rust en geluk op vasten „ voet te zetten; — dat het van hun zou afhan- „ gen, deszelfs bestendigheid onder zyne heer- „ schappy te smaaken; — dat hy zich altoos met „ vermaak te binnen zou brengen, de bewyzen „ van yver en getrouwheid, voorheen hem ge- „ toond; — dat hy hun in het algemeen, en elk „ in het byzonder een onderscheide bescherming „ verleenen zou, in dat vertrouwen, dat zy, door „ een naauwkeurigste onderhouding van dit Pla- „ kaat, hunne verpligting aan hem erkennen zou- „ den; — dat zy, voortaan hunnen yver en ge- „ trouwheid voor hem verdubbende, nooit van „ hem vergeeten zouden worden”. &c. Ik

Ik vind niet noodig den Leezer het gemelde zeer uitvoerig Plakaat meede te deelen; alleen lust het my ter gedagtenis van deezen edelmoedigen Vorst twee Artikelen uit het zelve op te geeven. In het zevende stond hy voor altoos toe „aalmoeffen en „anderen onderftand uit vreemde Landen te ont- „vangen, onder deeze gemakkelyke voorwaarde, „dat zy een nauwkeurige lyft van het ontvangene „aan den Gouverneur der Provintie zouden op- „geeven”. In het agtste liet hy hun toe „Ge- „reformeerde Boeken van buiten 's Lands in te „voeren, en in de Valleyen uittedeelen, mits dat „dit gefchiede door een, van hun daar toe aange- „fteld Perzoon, die aan den *Groot Cancelier* beloof- „ven moest, dezelve alleen onder de Gereformeer- „de *Waldenzen* uit te zullen deelen”.

Deeze waaren inderdaad voorregten, die de *Waldenzen* overaangenaam waaren, en zy gaaven niet lang daarna, gelyk wy aanftonts zullen zien, de doorlugtigfte blyken van dankbaarheid, yver en getrouwheid aan hunnen Koning, die men regtmatig van hun verwagten kon.

Zedert het jaar 1730 tot 1742, vielen 'er geene aanmerkelyke zaaken, die wy noodig vinden hier plaats te geeven, in de Valleyen voor. De *Waldenzen vreesden God, eerden den Koning*, en genooten rust.

Wy gaan dan tot 1742 over, wanneer geheel *Europa* in vuur en vlam geraakte. *Spanjen* spande toen ter tyd met *Vrankryk* aan, die eerst een Leger naar *Duitschland* zondt, en daarna den *Pretendent* in *Engeland* tragtte over te brengen, en de *Spaansche Nederlanden* weg te neemen, waarin hy tot ons bitter gevoel al te gelukkig flaagde. *Pruiffen* vernieuwde eenige oude aanspraaken op het Hertogdom *Silesien*, en nam het weg. *Engeland* en *Holland* verzette zich tegen de staatkundige inzichten van

van *Vrankryk* en *Spanjen*, en ondersteuden *Maria Theresia*, Gemalin van den Hertog van *Toscanen*, thans Keizerin en Koningin van *Hongaryen*. De thans leevende Koning van *Sardinien*, *Karel Emanuel Victor* koos haare zyde, en stelde zich tegen *Vrankryk* en *Spanjen*, die door *Piemont* in *Italien* wilden dringen, om *Theresia's* Staaten aldaar aan te tasten, moedig te weer.

Ik kan my noch zeer wel te binnen brengen, wat ik, toen zeer jong zynde, van de dappere daaden van dezen grootmoedigen Koning van *Sardinien* gehoord hebbe, en veele myner Leezers zullen meede, gelyk ik vertrouw, alles, wat toen in *Italien* voorviel, en zoo grooten naam van deezen Vorst deed uitgaan, niet geheel vergeeten zyn. Meer byzonderheden van dien Oorlog, van den Perzoon en daaden des Konings, zyn my daarna verhaald door een kundig Bevelhebber, die toen ter tyd in dienst der Koningin van *Hongaryen*, den Oorlog in *Italien* bywoonde, en gelegenheid had om veelerly zaaken nauwkeurig na te vorschen, en die daarna in dienst van onze Republyk overgegaan zynde, met my in eene alleraangenaamste vriendschap geleefd heeft tot zynen dood toe (*). Ik heb toen zaaken gehoord en ben 'er

(*) Ik weet niet, waarom ik ter deezer plaats den naam van deezen waardigen Bevelhebber verzwegen zal. Hy was een *Hongaarsch* Edelman, SIGISMUNDUS DE PATONAY geheten, en blonk al te zeer in Oorlogsmoed en Godvrugt uit, dan dat zyn naam vergeeten zou worden: van beiden heb ik overvloedige bewyzen: dan het is hier geen voegzaame plaats om 'er melding van te maaken; mogelyk zal 'er zich een betere gelegenheid opdoen, om proeven zyner geleerdheid, kennis van meenigerley taalen, oorlogs dapperheid, wonderbaare bewaaring in gevaaren en verzoeking en tot verlaating van den Godsdienst, gelyk ook doorslaande blyken van een heilig leeven aan den dag te leggen, en van de vergetelheid te bewaaren. Zyne uitgebreide kennis in de H. Schrift, en onze allernaauwste Vriendschaps banden bewoogen my, in het jaar 1751, een Latynsche *Differtatio de Paschate* aan hem op te draagen. In het jaar

er naderhand in bevestigd geworden, die hier meede een plaats moeten hebben.

Wy hoorden ten dien tyde wel, dat de Koning van *Sardinien* te velde trok, maar niemand of ten minste zeer weinigen in ons Vaderland hebben geweeten, dat de *Waldenzen* der drie Valleyen met hunnen Koning het harnas aangespten, en geen onaanzienlyk deel van zyn Leger uitmaakten. Deeze waaren de Zoonen en Zoonszoonen van die oude en dappere *Waldenzen*; die van het jaar 1692 tot 1697, met hunnen Hertog zulke gevoelige neepen aan *Vrankryk* gaaven. Nooit hadden deeze nieuwe benden den Oorlog bygewoond en het vuur gezien; egter was de oude dapperheid, yver en trouw hunner Voorvaderen in hun niet uitgestorven. Zy gedroegen zich in den eersten veldtogt wel, en leerden zo vaardig met den degen, als met de ploeg om te gaan.

In het volgend jaar 1743 toogen zy met hunnen dapperen Koning wederom te veld, en gaaven hem verscheide proeven van het geen zy onder zyne aanvoering 's jaars te vooren geleerd hadden. Zy deden *Don Filippus* veel nadeel, naamen een groot gedeelte van oorlogstuig, naar het *Spaansche* Leger gevoerd, weg, en maakten zyne bagagie tot buit: ja waarfchynlyk zouden ze dien Vorst zelf opgelicht hebben, indien de Bevelhebber van een bende, die de laatste toppen van den berg *l'Agnel* bezetten moest, zyn slag ter regter tyd had waargenomen.

Dus

jaar 1756. overleed deeze waardige Man in den bloei van zyn leeven, op eene droevige wyze te *Raab* in *Hongaryen*. Op een tyd in zyns Broeders koets, met 4 paarden bespannen, gezeeten zynde, raakte deeze op den hol, en tegen een Brug aanvliegende, bragt hem het yffelyk gevaar in dat hachelyk oogenblik tot het besluit van uit de koets te springen. Hy deed het, dog bezeerde zich zo door den val, dat hy 5 uren daarna overleed.

M

Dus ontsnapte *Don Philippus* door de schuld van eenen Bevelhebber de handen der *Waldenzen*. De Koning van *Sardinie* ondernam daar na de belegering van *Coni*, en wilde, dat ze hem daar in zouden bystaan: zy waaren fluks vaardig, en verbraken de brug van *l'Ouelle*, en waaren dus oorzaak, dat de belegerde Stad geen toevoer kunnende krygen, in het uiterste gebrek geraakte en zich moest overgeeven. In het gevegt te *Fouffseau* schoot hunne Koning te kort, maar zy dekten den aftogt op eene treffelyke wyze. Zy alleen stonden den geweldigen schok van den hittig vervolgenden vyand eenigen tyd uit, en daar door gaaven zy gelegenheid aan het *Regiment* van *Mayer* om te ontkoomen, waar na zy zelfs aftrokken.

De Koning was over hun by uitstek voldaan, en hy gebruikte vervolgens eenigen van hun in het gevegt te *Sieta*, waar in de vyandlyke Veldheer, *de Belisle*, Broeder van den vermaarden *Marchal* van dien naem, tot groote smert der *Franschen*, wyl men hem voor den grootsten *Ingenieur* van zynen tyd hield, het leeven verloor met eenige honderde andere Bevelhebberen. Zy geraakten hier in het allerheetste vuur der vyanden, en munteden zo wel niet uit, als wel op andere tyden: nadien het scheen, dat zy de manier om de vyanden, in bolwerken begraaven, tot gevangenen te maaken, niet genoeg geleerd hadden. Het ontbrak hun dan niet aan moed en dapperheid, maar alleen aan deze manier en krygskonst, zo wel niet by hun bekend nog te vooren geoeffend.

Zy gedroegen zich voorts in het vervolg van deez Oorlog gelyk de Koning van hun verwagtte, het geen dan ook dien edelmoedigen Vorst nog sterker drong, om hunne oude Voorregten op vasten voet te bewaaren.

Geen byzondere gelegenheden deden zich zedert dien

dien tyd op , om 'er doorflaande bewyzen van te geeven ; dan in het jaar 1756 viel 'er iets voor , waar in de Koning proeven gaf zyner liefde voor de *Waldenzen*. Toen rees 'er tusschen de *Roomsche* Dallieden en de *Waldenzen* eenig verschil omtrent de Voorregten , die de eerste besnoeijen wilden. Die zaak wierd voor de Rechtbank gebragt en bepleit , en hoewel onze Geloofsgenooten ter eerste en tweede *instantie* dezelve verlooren , wierd echter hun *Appel* by het Hof aangenomen , en de stukken van het verschil wel overwoogen zynde , wierd het twistgeding ten hunnen voordeele uitgesprooken. Een tweede proef , dat *Sardinien* 's Vorst de *Waldenzen* buiten verdrukking wilde doen leeven , wierd door hem nog onlangs in het jaar 1761 gegeven. Hoorende , dat zyne *Roomsche* Onderdaanen eenige moeilykheden aan de *Waldenzen* aandeeden , stuitte hy dezelve ten eersten , en beduide hun , dat zy de *Waldenzen* in het stuk van Godsdienst geene onaangenaamheden mogten aandoen. Uit deeze twee laatste voorvallen kan men zien , dat de Koning met alle billykheid regeert , en de *Waldenzen* by hunne oude Voorregten bewaard , gelyk hy voortgaat tot op deezen dag te doen , waarom zy met recht dagelijks van den Hemel smeeken , dat zyn dierbaar leeven lang bewaart blyve. Dan men moet ook aan de andere zyde van hun getuigen , dat ze zich als getrouwe en vreedzaame Onderdaanen gedraagen , die niets meer wenschen dan stil en vreedzaam te leeven , *God te vreezen en den Koning te eeren.*

XX. HOOFDSTUK.

Een naauwkeurige beschryving van den hedendaagschen toestand der dertien Gemeinten in de Valleyen, waar mede deze Kerkelyke Geschiedenis ten einde loopt.

Dus meen ik aan myn oogmerk, in het schryven van een KORTE KERKELYKE GESCHIEDENIS DER WALDENZEN TOT OP DEEZEN TYD, voldaan te hebben. De eerste lotgevallen hebben wy kortelyk doorloopen, en den Leezer aangewezen, waar hy dezelve breedvoeriger geboekt kan vinden, wyl het ons niet gelufte de in onze taal beschreeve gebeurtenissen der eerste tyden uit te schryven en op nieuws te laten drukken.

De gewigtige gebeurtenissen van het jaar 1686 tot op dezen tyd, hebben wy uitgebreider in deszelfs voornaamste omstandigheden opgegeeven, om dat de Leezer dezelve in onze taal nergens vinden zal: wy hebben alleen eenige byzonderheden van weinig of geen gewigt verzwegen, ziende geen noodzaakelykheid, om eenen grooten omflag te maaken, en in eenen dikken en verveelenden *foliant* te beschryven, dat in een kort bestek, hoewel mogelyk met meer moeite, vertoont kon worden. Wy volgden eenigzins hier in het voetspoor van den Aartsbisschop van *Canterbury*, die in het jaar 1761. van den Koning van *Engeland* gevraagd wierd naar den tegenwoordigen staat der *Waldenzen*, waar op die aanzienlyke Man in een korte schets van weinige geschreeve bladzyden aan zynen Koning voorstelde, al wat van het jaar 1686 tot dien tyd dat Volk wedervaaren was. En alhoewel ik uitvoeriger, dan die Geleerde Man, in myn verhaal geweest ben, en naar myn oordeel mogt weezen, wyl ik geenen Monarch in gewigtige Ryksbeezigheden

heden ophield, en dit stukje als de eenigste *Kerke-lyke Historie der Waldenzen van het begin tot op deezentyd* het licht zoude zien, en waarfchynlyk in handen vallen van zommigen, die weinig van dat vermaarde volk wiften, en wel zoo veel tyd, als 'er tot het leezen van dit stukje nodig is, zouden over hebben; meende ik vryheit te hebben, om het uitvoeriger te mogen opftellen; te meer, dewyl veele zaaken te gewigtig waaren, om 'er met een woord alleen van te fpreken. Ondertuffchen kan ik den Leezer hier verzekeren, dat hy de gewigtigfte ftukken, die den Koning van *Engeland* toen onder het oog geleid wierden, hier geleezen hebbe, en de opgegeeve zaaken zullen onzes oordeels wel toereiken, om den weetgierigen een denkbeeld te geeven van den vroegeren en laateren ftaat van die vermaarde Kerken. Wy konden dus een einde maaken, indien men dan niet, en wel te recht ons Werkje onvolkoomen noemen zou. 'Er ontbreekt in myn oog niet alleen een verhaal van het tegenwoordige Kerkbestier deezer Gemeintens, maar ook een aanwyzing van den toestand, waar in deeze Gemeintens zich thans bevinden.

Tegenwoordig Bestier der Gemeintens.

Om hier aan te voldoen, zullen wy niets van het Bestier deezer Gemeintens in oude tyden zeggen, maar alleen opgeeuen, zo als het zelve nu toegaat. Wy herinneren dan den Leezer, dat de 13 Kerken der *Piemontceſche* Gemeintens, hier boven met naame opgenoemd (*), heden nog in weezen zyn, en te zaamen vervatten ruim tien duizend zielen; zo dat men, wanneer dit getal vergeleeken word by het geen wy hier booven (†) hebben opgegeuen, be-
flui-

(*) Bladzyde 9-12.

(†) Bladzyde 156.

sluiten mag : dat deeze Gemeintens na de laatste uitdryving, door de Goddelyke Voorzienigheid niet verminderd, maar van tyd tot tyd vermeerderd zyn.

Yder Gemeinte in de Valleyen heeft haaren eigen Leeraar, of ten minste heeft ze dien altoos volstrekt nodig, om dat verscheide Leeden, die tot eene Gemeinte behooren, hier en daar tusschen de rotzen en bergen verspreid woonen. De Gemeintens zyn meestal zeer uitgebreid, en de meesten hebben aangrenzende plaatzen, die wy *Combinatien* noemen, even gelyk het by ons in *Gelderland* en byzonder in de *Meyery van 's Bosch* met de Gemeintens geleege is. Elk Leeraar verrigt den Godsdienst in de eene Kerk op den Zondag, in de andere Kerk der *Combinatie* predikt hy in de week, of verkiest daar toe de Heilige Dagen der Roomschgezinden, op welke het hun niet geoorloofd is te arbeiden.

De uitgestrektheid deezer Gemeintens is oorzaak, dat men elke Gemeinte in verscheide *Quartieren* heeft moeten verdeelen : in ieder *Quartier* woond een Ouderling, die het oog houd op al het geen 'er omgaat, en daar van verslag doet aan den Kerkenraad. Elk Leeraar doet in alle deeze *Quartieren* tweemaal in het jaar huisbezoeking, en alle, die 'er in woonen, zonder onderscheid van jaaren, zyn volgens Kerkelyke Wetten verpligt by een te koomen, om de openbaare *Kategisatie*, die de Leeraar doet, by te woonen : in welke hy dan den eenen, dan den anderen ondervraagt, naar maate hy dat goedvind.

Ieder Kerk heeft een eigen Schoolmeester, die gewoonlyk ook den dienst van Voorzanger waarneemt ; maar behalven deezen, die van het eene einde des jaars tot het ander in dienst blyft, zyn de Gemeintens verpligt, wanneer de Winter aankomt, en de sneeuw de wegen voor de kinderen geheel onbruikbaar maakt, andere Schoolmeesteren

ren op de afgelegenste plaatzen voor de jeugd aan te stellen.

Ieder Gemeinte heeft een Kerk om 'er den Godsdienst in te verrigten; zommigen zelf hebben 'er twee of drie: daarenbooven een *Pastory*, of Predikants wooning, en een Huis, waar in geduurende het geheele jaar School word gehouden.

*Bewyzen, dat de Vryheid van Consciencie, welke
deezee Kerken genieten, binnen zeer enge
perken bepaald is.*

De Leeraaren en Bestierderen van die Gemeintens vergaaderen, na vooraf aan den Koning oorlof verzogt te hebben, alle twee jaaren, om alles te beschikken, wat het welzyn van alle de Gemeintens bevorderen kan. Zulke Vergaaderingen noemt men de *Synode*. Een Gecommitteerde van den *Intendant*, die Roomsch is, zit mede in de Vergaadering, dog heeft geen stem. Door hem weet de Koning, gelyk hy ook weten mag, wyl 'er nooit iets tegen zyne wetten beslooten word, al wat 'er omgaat.

Voorheen vergaaderde de *Synode* alle jaaren, maar om de onkosten, welke deezee Kerkelyke Zaamenkomst veroorzaakt, vergaadert dezelve nu alleen om de twee jaaren: zomtys verloopent 'er wel eens drie, het geen egter voor de Gemeintens zeer na-deelig is. Tusschen beiden vallen dikwils zaaken voor van weinig belang, welke dan door den Voorzitter, Bestierder en Schryver (*) van de *Synode* behandelt en afgedaan worden. Dan wanneer 'er zaaken van gewigt voorvallen, geeven deezee drie Predikanten daar van kennis aan de andere Gemeintens, en neemen hun gevoelen daar over door brieven in; want buiten den tyd van de *Synode*, is het
de

(*) *Præses, Assessor en Scriba.*

de Predikanten niet geoorloofd in meerder getal dan drie by elkander te koomen, om iets te zaamen te overleggen. De plaats, waar zy hunnen openbaaren Godsdienst moogen oeffenen, nevens die, waar hunne Kerken, Predikantshuizen en Scholen staan, en waar zy alleen moogen wonen, is door Plakaten bepaalt: buiten die gemaakte grensfcheidingen moogen zy niet wonen, nog de minste aankoop van Landeryen onderneemen. Zy hebben wel vryheid van te gaan en handel te dryven in alle de Staaten van hunnen Koning, waar zy willen; maar dit moet alleen by wyze van doortrekking geschieden, zonder dat ze daar huizen of winkels moogen houden.

Eerste Oorzaak van het verval deezer Kerken.

Deeze Gemeintens hebben zedert het begin deezer Eeuw geen openbaare en duidelyke inbreuken in hunne Voorregten geleeden, zo als uit ons verhaal gebleeken is: men heeft dezelve met openbaar geweld, gelyk voor heen niet besprongen: de Roomsche Geestelykheid heeft echter overal en ten allen tyde gearbeid en arbeid nog geduurig, om 't zy door kwaadaardige indrukzelen den Koning tegen hun aantehitzen, 't zy buiten zyn weten hun te kwellen, en was het mogelyk daar door uitte-roeijen. Zaaken, dewelke inderdaad deeze vermaarde Gemeintens, die daar door thans van dag tot dag afneemen, den ondergang dreigen, wyl hier uit de allernaadelligste gevolgen moeten ontstaan. Dan om nader ter zaak te koomen. Twee rampen drukken byzonder deeze onze Geloofsgenooten. De eerste is, de uiterste armoede waar in zy vervallen, en de andere bestaat in een gebrek, zo van een genoegzaam aantal van Leeraaren, die hun bestieren en stigten, als van Schoolmeesteren in de kleine

Win.

Winterschoolen. De Armoede ontstaat voornamenlyk uit deeze volgende oorzaaken. Zy zyn in het gemeen verpligt meenigvuldige en zwaare lasten 's jaarlyks te betaalen, welke men in verscheide soorten kan verdeelen.

Eerste oorzaak hunner Armoede.

Als Onderdaanen zyn zy gehouden de lasten, die men den *Koninglyken Impost* noemt, op te brengen. Het is wel ten hoogsten billyk, dat elk Onderdaan denzelven betaale, en ik zou daar van niet spreken, indien zy hier in booven andere niet bezwaart waaren, want den *Roomschen* en allen, die in de Valleyen het Pausdom omhelzen, word een derde van deeze *Impost* kwyd gescholden.

Tweede oorzaak hunner Armoede.

Een andere schatting moeten zy opbrengen als *Leeden van het District*, waar in zy wonen. Ten dien opzigte moet men weten, dat de Valleyen verdeeld zyn in kleene *Districten* of Gemeenschappen, welke yder aan haar hoofd hebben zekere Mannen, die men *bestierende Raadsheeren* noemt, en eigenlyk gesteld zyn, om de schattingen der Particulieren te regelen: het meerder getal van deeze zyn *Roomschgezinden*, en hier door bespeurt men meenigwerf blyken van eenzydigheid. Deeze schattingen zyn gansch niet ligt, want ze worden geheeven tot onderhoud en verbetering der Wegen, der Dykagien, der Bruggen en verscheide andere zaaken, welke somtyds tot een hooge som loopen.

Om alleen een voorbeeld by te haalen, zal ik het jaar 1699 uitkiezen, in het welke alle de Gemeenschappen te zaamen *driemaal honderd duizend Piemon-tesche Livres* in schuld waaren, en daarenbooven ver-

pligt alle jaaren de *Interessen* te betaalen aan de geenen, die deeze somme hadden opgeschooten.

Derde oorzaak hunner Armoede.

Van alle de Lasten, die de *Waldenzen* verplicht zyn, te draagen, is de allerzwaarste die zy tot handhaaving van hunnen Godsdienst en Voorregten moeten opbrengen. Laat de Leezer zich herinneren, het groot getal Leeraaren en Schoolmeesteren voor welker onderhoud zy moeten zorg draagen. Men voege hier de Schoolen by, want nadien het getal der geenen, die het Schoolgeld voor hunne Kinderen betaalen kunnen, gering is; zo moeten de Bestierders der Gemeintens het overige daar by leggen. Denkt men nog daarenbooven op de meenigte Gebouwen, die zy te onderhouden hebben, dan kan de rekening hunner Armoede genoegzaam opgemaakt worden: want nu moet 'er een Kerk, dan een Predikants Wooning, dan een School hersteld en zomwyl zelf geheel herhouwd worden, het geen hun in zwaare onkosten doet vervallen, die egter onvermydelyk zyn; want indien zy dit maar eenmaal verzuimden, zouden ze wel haast van de Voorregten, welke onder die voorwaarden daar aan verknogt zyn, berooft worden. Men moet boven dit alles nog eindelyk 'er by doen de *Proces-Onkosten*, waar aan zy zich dikwils blood gesteld zien, door de Vitteryen en Processen, waar in zy door twistzoekende Priesteren, en vervolgzieke Zendelingen, betrokken worden. Deeze dog verzetten zich dan tegen een Gemeinte, dan tegen een Leeraar, dan tegen een byzonder Perfoon, en zoeken onder beuzelagtige voorwendzelen, het een of ander twistgeding tegen hun ter baane te brengen; doorgaans met dien uitflag, dat zommigen de zwaare onkosten, welke deeze twisten naar zich sleepen, inzien-

de,

de, liever hunne oude Voorregten laten vaaren, dan dezelve ten koste van zulke zwaare verliezen staande houden. Droevig uiterste inderdaad, waar toe hun de armoede brengt!

Vierde oorzaak hunner Armoede.

De vierde oorzaak van hunne verarming, levert ons de gesteldheid van hun Land op. Van alle kanten zyn hunne Valleyen met hooge Bergen, alle in den Winter met sneeuw bedekt, omringd; waar door dan de eene, dan de andere Valley, blood gestelt is aan verschrikkelyke neerstortingen van ontzachelyke sneeuw klompen; of wanneer de sneeuw smelt, aan geweldige Watervloeden, welke de Vrugtboomen ontwortelen, de Huizen omver werpen, en zomtyds alles, zelfs de aarde van booven wegneemen, en aan de Eigenaars niets dan een barre Rots, die niet bebouwt kan worden, overlaaten. Men moet hier niet vergeeten, dat de Valleyen ook dikwils aan zwaare hagelbuyen blood staan, welke een overgroote schaade veroorzaaken aan de geenen, die Moerbezienboomen aankweeken; gelyk door zodanige droevige ramp, de twee Gemeintens van *Angrogne* en *St. Jean*, in het jaar 1759 getroffen wierden; ter welkers vergoeding de vier Heeren *Commissarissen*, door de *Walsche Synode* onzer Landen aangesteld, om de belangen der *Waldenzen* te behartigen, zich genoodzaakt vonden, eenen buitengewoonen onderstand toen ter tyd aan hun te zenden. Wanneer 'er by deeze of geene plaag daarenbooven bykomt een misgewasch der Karstaniën, zynde het gewoone voedsel van veele Menschen, en voornamenlyk der armen; zo word de elende zeer vergroot, vooral in talryke huisgezinnen, gelyk ze meest allen zyn. Thans is het in de Valleyen zo gesteld, dat de aalmoessen der geene,
die

die nog kunnen geeven, door de bovengemelde redenen verminderen, en het getal der armen grooter word.

Tweede oorzaak van het verval deezer Kerken.

Het ontbreekt byzonder de Kerken der Valleyen aan een genoegzaam aantal van Leeraaren. Geen Gemeintens, mag men zeggen, hebben ten allen tyden meer noodig, verstandige, yverige en ervaren Leeraaren, dan die der *Waldenzen*. In elk Dorp, waar zy een Kerk hebben, staat ook één, zomtyds twee, ook wel drie *Roomfche Kapellen*, welker Priesteren meenigmaal den een of ander der *Hervormden* tragten te doen bezwyken, daar toe duizend konftenaryen gebruikende, waar tegen de Leeraaren hunne Ledemaaten ten allen tyde moeten wapenen. En wanneer een gemeen Perfoon, in een min of meer netelagtige zaak ingewikkeld word, zo neemt hy aanstonts den toevlugt tot de Leeraaren, die zyne zaak ter hand moeten neemen en het woord voeren, 't zy voor den *Intendant*, of Opziender der Valleyen, 't zy voor 't Hof, vermits de meesten van hun onbekwaam zyn, om voor de Rechtbank te kunnen pleiten.

By mangel van jonge Nazireërs, die in staat zyn de heilige Bediening waarteneemen, loopt 'er geen jaar om, dat 'er niet een, zomtyds wel twee of drie Kerken open staan. Deeze schaarsheid van Leeraaren is des te ongelukkiger, om dat de leedig staande Gemeintens daar door dikwerf genoodzaakt worden, jonge Studenten van de Academien t'huis te roepen, wanneer die nog wel een of twee jaaren tot het voortzetten hunner Letteroeffeningen zouden noodig hebben; of die ten minsten, wanneer zy *Proponenten* zyn geworden, nog wel eenigen tyd buiten de bediening behoorden te blyven, om zich in-

intuffchen beeter uitterufften, om zulk een zwaarwigtigen Post, als het Leeraarampt in de Kerken der Valleyen is, op hunne fchouderen te neemen. De *Proponenten* dog in de Valleyen behoorden nooit, dan wanneer ze ten vollen hunne ftudien voltrokken hebben, den dienft te aanvaarden, want zy hebben minder tyd tot ftudeeren, en ftaan meer blood aan duizend zaaken, waar over men dezelve koomt raadvraagen, dan de Leeraaren in ons Vaderland, die in dat opzigt veel gerufter dagen hebben. Ook zyn zy verpligt een waakend oog over hunne Gemeintens, en ieder der Leeden in het byzonder, onophoudelyk te laten gaan, naardien deeze dikwils in verzoeking gebragt worden, om de waare Leer te verlaaten.

De Gemeintens van de Valleye St. Martin, ongelukkiger dan die der andere Valleyen.

Het is intuffchen opmerkelyk, dat de Kerk van de Valleye van *St. Martin*, meer dan de andere van Predikanten ontbloot is, waar van verfcheide redenen gegeven kunnen worden.

1. Deeze Valley is voor eerft min aangenaam dan de anderen. Het Predikantshuis is op naarder ftandplaats gebouwt, dan de Pafторыen der andere Leeraaren. De Valley zelve beftaat meeft uit een aaneenfchakeling van Rotzen, alle aan elkander vaft, zonder de minfte vlakte tuffchen beiden, hebbende ten Noorden en ten Zuiden zeer hooge Bergen, die de Zonneftraalen beletten in de Valley intedringen, waarom de koude aldaar het vinnigfte en dit Dal het onvrugtbaarfte van allen is.

2. De *Combinatien*, alwaar de Leeraaren van de Valley *St. Martin* verpligt zyn, den dienft ook waarteneemen, ftellen hun, wanneer zy zich in het flegte faifoen des jaars derwaarts begeeven, aan
groote

groote ongemakken blood, en ten minsten altoos aan baarblykelyke gevaaren, ter oorzaak van de steile wegen, met afgronden omringd, langs welke zy moeten gaan.

3. Het grootste gedeelte der Inwooners zyn zeer arm en byna Lieden zonder opvoeding, het geen het verblyf van de Leeraaren aldaar niet aangenaam maakt.

4. De jonge Lieden, die zig tot de studien begeeven, om met 'er tyd het Leeraarampt in de Valleyen te bekleeden, zyn meest alle uit de Valley *Lucern*; zo dat zy beroepen wordende in die van *St. Martin*, wel haast naar die van *Lucern* by een openvallende standplaats tragten te verhuizen, om een aangenaamer wooning te hebben.

5. Nog onaangenaamer word het voor de Leeraren van het Dal *St. Martin*, wanneer 'er eene van hun sterft. De overblyvende kan in den Wintertyd geen bystand van de Leeraaren van *Lucern* en *Perouse* ontvangen, om op de openstaande plaats beurt om beurt te Prediken, gelyk die der twee laatste Valleyen, altoos aan elkander bystand kunnen bieden: dus moet de overblyvende Leeraar of Leeraaren, want in dit Dal zyn drie Gemeintens, of zich afflooven met voor hun eige, en dan ook noch voor openstaande Gemeinte te Prediken, of dezelve laten leedig staan.

6. Schoon het waar is, dat Koning *Willem* de III. en de Staaten van *Nederland* in het jaar 1694 van den toenmaligen Hertog verkreegen hebben, dat de Valleyen zich van uitlandsche Leeraaren zouden moogen bedienen in tyd van nood; zo is het niet min zeeker, dat deeze vergunning zedert langen tyd in onbruik is geraakt, en de Synode der Valleyen schynt zwaarigheid te maaken omtrent de wyze, hoe dezelve wederom in trein zou kunnen gebragt worden. Dus moeten alle Leeraaren *Wal-*
denzen

denzen van afkomst zyn , en wyl de studien kostbaar zyn , en het volk arm , leggen zich weinigen tot het Predikamt toe , waar door de schaarsheid van Leeraaren mede veroorzaakt word.

7. De Predikanten der Valleyen in het algemeen, en byzonder die van het dal *St. Martin* , bereiken doorgaans geen hoogen ouderdom : weinigen van de laatste worden boven de 50 jaaren oud , gelyk men aan de twee Heeren *Jabier* en *Lasseur* , die beide te *Utrecht* gestudeert hebben , gezien heeft.

Deeze zeven redenen kunnen den Leezer ligt doen begrypen , waarom de Inwooners van de Valleye van *St. Martin* zo dikwils van hunne Leeraaren , 't zy door den dood , 't zy door vertrekken beroofd worden.

Gebruik der Beurzen , ten dienste van studeerende Jongelingen opgericht.

Valt den Leezer hier te binnen , dat hy hier boven heeft hooren melding maaken van de stigting van verscheide beurzen (*), om jonge Lieden in hunne studien behulpzaam te zyn , en vraagt hy , of deeze niet meer in weezen zyn ? Wy moeten hem daar op berigten , dat de meeste beurzen nog wel in weezen zyn ten dienste van eenige jonge Lieden , maar nu niet meer toereiken , om een genoegzaam getal Leeraaren uit te leveren. Deeze beurzen dog ,

1. Reiken niet toe om aan alle onkosten der studien te voldoen. De Ouders zyn veeltids niet in staat om al wat de kinderen meer nodig hebben daar by te leggen , het geen veelen van de studien te rug houd.

2. De Ouders en de jonge Lieden hebben levendige Voorbeelden voor hunne oogen , hoe het met

oude

(*) Bladzyde 157.

oude en afgesleete Predikanten gaat. Wanneer dog deeze een hoogen ouderdom bereiken, of door ongemakken onbekwaam worden tot hun Ampt, vinden zy zich genoodzaakt van hunne bediening afstand te doen, wyl 'er geen *fondsen* zyn om de Leeraaren in het geheel of ten deele hun Tractement te laten behouden, en de nieuw aankomende en hun opvolgende Predikanten te betaalen: of sterven deeze, dan bevinden hunne Weduwen en Kinderen, missende allen onderstand, zich in eene beklaaglyke armoede; dat de rede is, dat men niet zelden in de Valleyen de Predikants kinderen den allerveragtelyksten arbeid ziet doen, om den kost te krygen. Kan men dan, dit alles overweegende, in de Ouders laaken, wanneer zy dit overdenkende, hunne kinderen van den Predikdienst zoeken af te houden?

3. Het gebeurd ook, dat jonge Lieden in het begin hunner studien sterven, of na eenigen tyd gestudeert te hebben, dieper inzien van het gewigt van het Leeraarampt, het geen inderdaad in de Valleyen zeer zwaar is, krygende, de studien laten vaaren, en een ander beroep ter hand vatten.

Toestand der Scholen.

Om nu nog met een woord den toestand der Scholen open te leggen, moet de Leezer weten, dat hoewel 'er maar 13 Gemeintens zyn, evenwel 15 groote Scholen, die het geheele jaar door gehouden worden, in de Valleyen heden nog gevonden worden. Yder Gemeinte heeft een School, dog de Valley van *St. Martin* heeft 'er nog twee daarenboven, om dat de weg van *Maneil* naar deszelfs *Combinatie* zo steil, met afgronden omringd, en by gevolg zo gevaarlyk is, dat de Ouderen hunne kinderen niet alleen en buiten opzicht derwaarts durvende laten gaan, de Gemeenschappen verplicht heb-

hebben hier nog een School op te rigten; gelyk het ook zo met *Prals* en deszelfs *Combinatie*, *Rodoret*, gelegen is.

Maar behalven deeze groote en algemeene Scholen, is men verpligt verscheide andere kleine Scholen (*), geduurende den Wintertyd op te rigten: want het is onmogelyk, dewyl het slegte jaargety, 4, 5 of 6 maanden duurt, dat de Kinderen als dan in de groote algemeene Scholen zouden kunnen gaan: en wierden zy zoo lang van hunne Ouderen thuis gehouden, zouden zy in den Winter vergeeten, dat zy in den Zomer geleerd hadden. Hierom zyn de kleine Scholen van een volstrekte noodzaakelykheid geworden, en desniet-tegenstaande zyn 'er noch verscheide Plaatzen, waar men voortgelyke Schooltjes niet kan oprigten nog staande houden, alleen by gebrek van middelen, het welk hun ook verhindert een klein *Tractement* aan de Meesteren toeteleggen. Eenige Ouders hebben hier door zich tot hunne smerte gedrongen gezien, de Kinderen naar kleine Roomsche Scholen, in hunne nabuurschap gehouden, heen te zenden, het geen, hoewel met een goed oogmerk gedaan, verdervelyke gevolgen ten nasleep zou kunnen hebben. De Leeraaren die het bestier over de uitdeeling van de 900 of 1000 gulden, uit *Amsterdam* hun jaarlyks overgemaakt, hebben, en daar van behoorlyke rekenschap doen, deelen wel nu en dan aan deezen of geenen behoeftigen, en in zyn moeilyk werk yverigen Meester, eenigen onderstand mede: dan, wyl die som in zoo veele kleine deelen

ter

(*) Geduurende den Zomer word 'er in 15 groote Scholen onderwys aan de Jeugd gegeven, in den Wintertyd worden daar by nog 30 kleine opengezet; zo dat 'er dan in het geheel 45 zyn, waar in de Jeugd onderwezen word.

ter bezorging van veele Armen word gefmaldeeld, kan 'er voor de meeste Schoolmeesteren niets overschieten.

Kort Bericht, zo van den Buitenlandschen onderstand, ter behoudenis deezer Gemeintens, van tyd tot tyd gedaan, als van het geen 'er ten dien einde jaarlyks en nu byzonder nog geschiedt.

Om niet te herhaalen, het geen wy hier en daar in ons Verhaal op de rechte plaats gedaan hebben, wat namenlyk verscheide *Protestantsche* Vorsten van *Europa*, byzonder Koning *Willem* de III, nevens zyne Gemalin Koningin *Maria*, roemrugtiger gedagtenis, en de *Staten Generaal* van *Nederland*, in de voorige Eeuw ter behoudenis der *Waldenzen* gedaan hebben, en wel byzonder, wanneer zy door zwaare Vervolgingen of na het uitstaan van geduchte Oordeelen uitgemergeld waaren: rekenen wy ons echter verplicht met een woord ten flot van zaaken te zeggen, wat 'er heden nog ter hunner redding uit de Armoede en andere elende, welke zy lyden, gedaan wordt.

De *Protestantsche* Vorsten van *Duitschland*, bieden de Gemeintens der Valleyen thans geen ondersteuning. De *Zwitfers* laten de Valleyen geenzints vaaren, maar houden de opgerigte Beurzen boven vermeld in stand, en verzorgen dus de Valleyen van tyd tot tyd jonge Leeraaren, die ten hunnen koste de Letteroeffeningen begonnen en voltrokken hebben. De tegenwoordige Koning van *Engeland*, die zo veel zucht voor den Christelyken Godsdienst, en het welzyn der uitlandsche Kerken toont te hebben, gaat edelmoedig voort de 260 ponden sterlings, uit het fonds van wyle Koningin *Maria*, in de voorige Eeuw gestigt, jaarlyks te betaalen

taalen aan de dertien Leeraaren der Valleyen (*): hier door ontvangt elk Leeraar byna 200 gulden. Dan dit niet toereikende tot het onderhoud en bestaan van elk Leeraar, leggen de 13 Gemeintens te zaamen voor hunne dertien Herders, nog 1530 guldens 'er by; en deeze som gevoegd by de 260 ponden sterlings, zo blykt, dat yder Leeraar jaarlyks tot zyn bestaan omtrent 318 gulden ontvangt; of deeze som een belooning en vergoeding zy, gelykmautig met hunnen arbeid, wil ik aan het oordeel van den Leezer overlaaten.

De deerlyke ramp, welke de Valleyen in het ongelukkig Jaar van 1728 zo geweldig teisterde, bewoog *Hollands* Staaten een liefdegift van f 9000 aan de berooide Dallieden te schenken. *Leger*, een van de Predikanten van *Geneve*, in de Valleyen gebooren, nam op zich dezelve naar elks toestand te verdeelen, en onderging ten dien einde de moeite van derwaarts te reizen.

Na de zwaare vervolging, welke de Valley *Pragelas*, gelyk wy hier booven Bladzyde 170—173 verhaalt hebben, ondergaan heeft, lieten *Hollands* Staaten eene algemeene Collecte doen, welke, voor zo verre daar van een Lyft is, ruim tweemaal honderd en vyftig duizend gulden opbragt, waar van *Amsterdam* alleen meer dan de helft gegeven heeft. Deeze penningen zyn wel in 't gemeen, onder de *Waldenzen* der drie Valleyen, maar in 't byzonder onder die van *Pragelas* meest uitgedeeld, zo als zy ook meest nodig hadde.

De *Walsche* Kerken van ons Vaderland deeden eene Collecte en verheugden zich f 31000 verzamelt

(*) De overige 140 ponden, want de Gift van *Maria* Koningin bragt 400 op, worden, gelyk boven gezegd is, aan de zeven Gemeintens in *Duitschland* betaald.

melt te hebben. Voorzigtigheid gaf de Bestierders en Uitdeelters deezer penningen in, niet de geheele som, maar alleen een derde naar de Valleyen af te zenden, en het overige aan *Obligatien* op den staat te beleggen, en deszelfs renten jaarlyks ter ondersteuning der afgeleefde Predikanten, of arme Predikants Weduwen, en byzonder aan gemeene Lieden, door de uiterste armoede gedrukt, uittedeelen.

Dit Fonds is zedert toegenoomen, en de uitdeeling door de *Walsche Synode* deezer Landen, in het jaar 1734 opgedraagen, aan vier Heeren *Commissarissen*, welker naamen om dit liefdewerks wille, dat ze vrywillig op zich genoomen hebben, in zegening behooren te blyven. Mag ik dan verzwynen, dat de Eerwaarde Heeren *J. S. Chatelain*, *J. L. Maizonnet*, *P. A. Bobineau* (*), en *J. Gujot*, hoogstgeachte Leeraaren in de *Walsche Gemeintens* te *Amsterdam*, *Delft*, *'s Haage* en *Rotterdam*, thans de geenen zyn, die onophoudelyk met de zorg der dertien Gemeintens der *Waldenzen* belast gaan, en met zo veel roem dien last, welke hun een lust is, ter behoudenis van die oude Kerken draagen.

Dan wie kan niet begrypen, naardien de arme onder de *Waldenzen* in 30 jaaren tyds niet meer dan 800 gulden, van Buitenlanderen ontvangen hebben, een gering sommetje waarlyk onder zo veele nooddruftigen! dat zy met blydschap zedert het jaar 1737, *f* 900 of *f* 1000, door de bestiering van deeze Heeren *Commissarissen* jaarlyks zien overmaaken, dan wie begrypt ook niet ter zelve tyd, dat deeze som klein gesnippert, niet toereiken kan, om een voldoende onderstand aan
vee-

(*) Deeze allerwaardigste Leeraar is weinig dagen, na dat ik dit bovengemelde geschreeven heb, tot bittere smert zyner aanzienlyke Gemeinte overleeden.

veelen te geeven: ten minften evenaard die fom de onkosten niet, welke de dertien Gemeintens ter handhaaving hunner Voorrechten verplicht zyn op te brengen.

In het jaar 1740, dus berigt ons de Eerwaarde Heer *Chatelain*, die een en dertig jaaren lang een onafgebrooke Briefwisseling met de Leeraaren der Valleyen onderhouden heeft, en niettegenstaande zyne klimmende jaaren nog daar in voortgaat: in het jaar 1740, ontvingen de Heeren *Commissarissen* nieuwe berigten, aangaande de drukkende nooden der Kerken in de Valleyen (*). Zy ontwierpen daar op een nieuw Plan, ter meerdere ondersteuning van die noodlydende Kerken, welkers uitvoering eerst door den toen begonnen Oorlog, en daarna door den ontydigen dood van *Nederlands* Erfstadhouder, in het jaar 1751, en eindelyk door een groot getal uit *Vrankryk* gevlugte *Protestanten* in het jaar 1752 verydeld wierd.

De kalmte door den algemeenen Vreede, in het jaar 1764 ons aangebragt, schein ter deezer tyd de uitvoering van dat voortreflyk Plan zeer te begunstigen. De *Commissarissen* bedienden 'er zich van in het vorig jaar, met zeer gewenschten uitslag, en bragten hooge en laage Kerkelyke en Weereldlyke Standspersonen, de nooden der verarmde Valleyen in eene ten dien einde gedrukte *Memorie*, onder het oog.

Kort daarop zag men *Nederland*, den door zommige Buitenlander (†) aangewreeven laster: *de liefde is by den Hollanderen onbekend*, valsch maaken, en door uitmuntende nieuwe proeven staaven, het geen een *Hallandsch* Leeraar in het vorig jaar ter ver-

(*) Sermon de Monsieur de Loo, dans la Préface; van ons reeds aangehaald, Bladzyde 5.

(†) Modern part of an Universal History, vol. XXXI.

198 KERKELYKE GESCHIEDENIS

verdediging zyner Natie in een wel beredeneerd vertoog beweerd had (§).

De Algemeene Staaten van *Nederland*, van de oude mildadigheid hunner Voorvaderen niet ontaard, booden edelmoedig een gift van *f* 12000 aan. Twee *Nederduitsche Synoden*, gaaven proeven hunner liefde voor noodlydende Kerken, en byzonder die der Valleyen. *Middelburg*, waar men in de jaaren 1729 en 1730, geen *Collecte* voor de *Waldenzen* gedaan had, schieen thans op een voorbeeldige wyze, andere Steeden in mildadigheid te willen voorgaan.

Den 12 dag van Wintermaand des vorigen jaars, bestemde de Wel Edele Groot Achtbaare Magistraat van die Stad, om als dan een algemeene *Collecte* te doen, en ter beeter bereiking van hun Godvrugtig oogmerk, droeg die yverige Regeering zorg, dat de Leeraaren op den voorgaanden Zondag, de Gemeinte door de nadrukkelykste vermaaningen tot milde giften aanspoorden. De uitkomst beantwoorde aan zulke voorbereidzelen. Na de inzameling, telde men *f* 10917-10-8, door *Middelburgs* welmenenheid, ter onderhouding van de Gemeintens der Valleyen gegeven te zyn (*).

Vlis.

(†) In een Werkje, ten tytel voerende: *Verdediging van de eer der Hollandsche Natie*, zonder naam van den vernuftigen Schryver in het licht gegeven. Men heeft het zelve dank te weten, gelyk thans bekend is, aan den Wel Eerwaarden Heer E. M. ENGELBERTS, waardig Bedienaar des H. Euangeliums te *Hoorn*.

(*) De Wel Eerwaarde Heer CHARLES DE LOO, Leeraar in de *Walsche* Gemeinte van die Stad, wien ik in myn vroege jeugd leerde kennen, had ter Voorbereiding zyner Gemeinte een Leerrede over *Gal. VI. vs. 10.* opgesteld; maar op den 7 van die Maand door eene felle ziekte aangetast, overleed die waardige en voortreffelyke Leeraar, op den avond.

Vlissingen volgde wel haast *Middelburg's* voorbeeld, en bragt f 2700 ten zelve einde op. De E. Kerkenraad van *Broek in Waterland*, door deszelfs uitstekende mildadigheid, zo in als buiten ons Vaderland, zo wel bekend, gelyk ook eenige byzondere Perſoonen, welker naamen ik verzwynen moet, betoonden meede ter deezer gelegenheid te weten, dat het *zaliger is te geeven, dan te ontvangen*. Zo veel is 'er dan tot heden toe ten voordeele van de Kerken der Valleyen gedaan.

B E S L U I T.

Intuſſchen, op dat ik ten einde koome, mag ik niet nalaaten te wenschen, dat de groote KONING der Kerke, de altoos zorgende en waakzaame VERLOSSER, die de Valleyen van *Piemont*, (veragelyke oorden in de oogen der Weereld) verkoo- ren heeft, om het zuiver Evangelie woord, zedert de tyden der Apostelen, tot op deezen dag, aldaar staande te houden, alle zaaken door zyn Goddelyk bestier zo ſchikke, dat niet alleen de verdelging van dat kleine overschot der oude en talryke *Waldenzen*, door ons mag voorgekoomen worden: maar ook dat het die nedrige en eenvoudige Dallieden, die tegen het verlies en vermin-
king

avond, meen ik, van den dag, waar op deeze Collecte geschiede. Dus ging hy tot de zegepralende Kerk over op den zelve dag, op welken hy voor de ſtrydende had gehoopt te arbeiden. Zyne Leerrede, hier boven gepreezen, ziet thans zo als ze uitgesproken zou geworden zyn, zonder dat 'er echter de laatste hand aangelegd is, in de Fransche Taal, het licht. Ze is, met toestemming van de waardige Weduwe van de Heer *de Loo*, MARIE ADRIENNE DE BEAUFORT, welke dezelve aan de Regeering van *Middelburg* opgedraagen heeft, met een Voorberigt uitgegeeven, door den Wel Eerw. Heer. J. S. Chatelain.

king van de Leer der waarheid zo zeer stryden (*), gegeven werde, dezelve tot aan 's Weerelds einde ongekrenkt te bewaaren, op dat zy ter beschaaming van het Ongeloof, en ter eere van den grooten VERLOSSER dezen roem mogen hebben, dat ze van JESUS eerste tot zyne tweede en laatste komst zyn woord bewaard en niemand hunne kroone genooime hebbe!

(*) In een Brief van zekeren Heer, die op 'zyne reis naar *Italien* de Valleyen doortrokken, en zyn wedervaren uit *Rome* aan een zyner Vrienden in ons Vaderland, niet lang geleden geschreeven heeft, las is onlangs het goed getuigenis, dat hy van de tegenwoordige *Waldenzen* geeft. Hy pryft de zedigheid in hun gedrag, den yver voor de Leer, en andere goede hoedanigheden. De zucht voor de zuiverheid der Leer blyft zo groot, dat het gemeen opstaan zou tegen de Leeraaren, wanneer deeze onderneemen wilden een andere Leer, dan ze van hunne regtzinnige Voorvaders ontvangen hadden, hun voortedraagen.

E I N D E.

BYLAAGEN,

BETREKKING HEBBENDE TOT DE VOORGAANDE

KERKELYKE GESCHIEDENIS

D E R

WALDENZEN.

N 3

BYLAAGEN.

BETREFFING HEBBENDE TOT DE VOORGAANDE

KERKEELYKE GESCHIEDENIS

DER

WALDENZEN.

12

I. B Y L A A G,

*Betrekking hebbende tot de aanmerking, die
op bladzyde 27 van de voorgaande Ker-
kelyke Geschiedenis der Waldenzen
gemaakt is.*

A A N M E R K I N G.

Dit volgend Vertoog van Kerkelyke Tugt is aan den grooten *Zwitserschen* Kerkhervormer *Bucerus* ter onderzoek overgegeeven door de Leeraaren der *Waldenzen*, en van hem met een loflyk getuigenis vereert. *Melanchton* kon ook niet na-laan in het Jaar 1559 zyne toestemming daar aan te geeven. Het is getrokken uit zeer oude Handschriften van de Leeraaren der Valleyen; dog de tyd, wanneer het zelve opgesteld is, kan niet bepaalt worden. Wanneer men deszelfs geheel be-loop inziет, en de hoofdzaaken vergelykt by de handelwys der eerste Christenen in het stuk der Kerkelyke Tugt, ons door de eerste Kerkvaderen opgegeeven, ziet men ligtelyk, dat het groote overeenkomst heeft met de eenvoudigheid en nauwgezetheid, in de eerste tyden van 't Christendom waargenoomen; en dus moogen we zeggen, dat het in alles de kenmerken van eenen achtbaaren ouderdom draagd. De *Walsche* Synode, te *Naarden* gehouden in het Jaar 1668, heeft aan het zelve een *Synodaale Approbatie* gegeeven. Wy hebben de vryheid genoomen zommige uitgebreide *Artikelen*, by voorbeeld den 8 en 9, te verkorten, zonder echter het stuk te krenken. 't Is van den volgenden inhoud.

Rege-

Regelen, van welke de oude Leeraaren der Waldenzen zich bedienden, om de zuiverheid der Leer te bewaaren, en alle wangedrag in den wandel, in hunne Gemeintens voor te komen.

A R T I K E L I.

Aangaande de Tugt.

De Tugtleer vervat in zich de gansche Zeede-leer, zo als *Christus* en de *Apostelen* dezelve geleerd hebben: hoe namenlyk yder mensch geloovig in zyn beroep zal leeven en in alle regtvaardigheid wandelen. De heilige Schrift geeft overvloedig onderwys in deeze tugt aan alle menschen, van wat staat en ouderdom zy mogen zyn, aan de hand, en bewyst tevens, dat ze de liefdeband en de overeenstemming is, in het oeffenen van de gemeenschap der Heiligen. Wie kennis deezer zaaken hebben wil, leeze, wat de *Apostelen* desaangaande in hunne brieven zeggen, en hy zal breedvoerig bericht ontvangen, hoe yder verpligt is, den band des vredes te bewaaren, en zo te wandelen, dat hy geenen aanstoot geeve, en zynen naasten, 't zy door ondeugende woorden, 't zy door snoode misdaden, niet ten val brenge. Hy zal vinden, hoe yder verpligt is, niet alleen het kwaad te vlieden, maar ook de gelegenheid tot het kwaad te vermyden; en wanneer iemand gestruikeld mogt hebben, hoe hy te regt gebragt en ter bekeering geleid kan worden.

ARTIKEL II.

Aangaande de Leeraaren.

Al wie tot het Predikamt onder ons bevorderd wil worden, zal, wanneer hy nog jong is, ten bewyze zyner nedrigheid, ons verzoeken daar toe aangenomen te mogen worden, en dat wy God voor hem bidden, op dat hy de nodige bekwaamheid tot deeze gewigtige Bediening ontvangt.

Wy zullen hem ten dien einde onderwys geeven, en hem van buiten doen leeren de Evangelien van *Mattheus* en *Johannes*, gelyk ook alle de brieven der *Apostelen*, en een groot gedeelte van de Boeken van *Salomo*, de *Psalmen Davids* en de *Propheeten*.

En wanneer hy van goed getuigenis is, zullen wy door oplegging der handen hem vryheid geeven tot den openbaaren Predikdienst.

Hy, die het laatste tot de bediening aangenoomen is, zal niets, betrekking hebbende tot zyn Ampt, mogen doen buiten kennis van den geenen, die voor hem aangenoomen is: en alzo mag de eerste, en zo vervolgens de andere, niets doen buiten weten van zynen volgenden Medebroeder; op dat dus alle zaaken onder ons in orde geschieden.

Leevensonderhoud zal hem en ons vrywillig, dog genoegzaam, gegeeven worden van de goede Gemeente, welke wy onderwyzen.

Aangaande de magt, die God aan zyne knechten gegeeven heeft, stellen wy vast, dat hy hun het gezag verleent heeft, om Medebroederen, die de Gemeente regeeren, in de bediening aan te stellen, na dat de verscheidenheid van voorvallende zaaken, en de eenigheid in *Christus* dat vorderd; gelyk *Paulus* leert *Titus I: 5*. Om die oorzaak heb ik u in *Creta* gelaaten, op dat gy het geene dat nog ontbrak, voorts

*zoudet te regt brengen , en dat gy van stad tot stad
zoudet Ouderlingen stellen , gelyk ik u bevoelen heb.*

A R T I K E L III.

Aangaande het Onderwys der Kinderen.

De Kinderen , die uit zondige Ouderen gebooren worden , moeten van God wederom gebooren worden , door middel van Tugt en Onderwys ; waarom *Salomo* vermaant : *en weert de tugt van den jongen niet , als gy hem met de roede zult slaan , en zal hy niet sterven ; gy zult hem met de roede slaan , en zyne ziele van de helle redden.* Hy , die zynen Zoon onderwyft , zal in hem gepreezen worden , en in het midden zyner huisgenooten verheerlykt zyn. Die zynen Zoon onderwyft , maakt zynen vyand yverzuchtig en word in het midden zyner vrienden geëert. Is de Vader overleeden , hy is byna niet gestorven , want hy laat 'er eenen na , die zyn gelykenis is. Leeft de Vader nog , hy verheugt zich by zyn leeven in zynen Zoon , want hy word niet beschaamd nog verleegen , en stervende is hy niet bedroefd voor het aangezicht zyner vyanden , want hy heeft beschermers van het huisgezin tegen zyne vyanden nagelaaten , en kinderen , die dank bewyzen aan zyne vrienden.

Onderwys uwen Zoon in de vreeze des Heeren , in de wegen zyner inzettingen en rechten.

Wanhoopt aan uw kind niet , wanneer het onwillig is uwe bestraffing te ontvangen , en niet bereidvaardig zich te verbeteren : want uwen arbeid verzameld geene vrugten van den akker , zo ras die bezaaid is , maar ze wagt den bekwaamen tyd af.

Nog eens : verbeter uwe kinderen en bewaar uwe dogteren — indien gy 'er hebt , bewaar haare eere ; want *Dina* , *Jacobs* dogter , verloor de-

dezelve , wanneer zy zich aan de vreemdelingen vertoonde.

A R T I K E L IV.

Aangaande de Kerkelyke Vergaaderingen.

Wy kiezen uit de Gemeinte, die regeeren moeten: Ouderlingen, naar maate dat de verscheidenheid van voorvallende zaaken en de eenigheid in *Christus* zulks vordert.

Het geld , door de Gemeinte ons toegereikt , brengen wy in de groote Algemeene Vergaadering (*), en geeven het in de tegenwoordigheid van allen over. Wanneer de Bestierders der Vergaadering het zelve ontvangen hebben, word 'er, zo veel men goetvind , uitgereikt aan de Leeraaren, die reizen staan te onderneemen (†), en het ander gedeelte word gegeeven aan de armen.

A R T I K E L V.

Aangaande de Kerkelyke Tugt.

Van gelyken is het noodig, dat men de Kerkelyke Tugt oeffene, om menschen in vreeze te houden, om ongeloovige , 't zy wegens hunne dwaalleer, 't zy wegens gebrek van liefde of hoop, 't zy wegens een misdaad , welke 'er bedreeven mogt worden, te straffen of van de Gemeinte af te snyden : want dat 'er tugt geoeffend moet worden , leerd *Jesus*, zeggende: *maar indien uw broeder tegen*

u

(*) Synode.

(†) Uit ons verhaal bladzyde 18 en 20 blykt, dat de Leeraaren der Valleyen in de X. Eeuw groote reizen deden, om het Evangelie uit te breiden. Mogelyk is deeze Artikel toen ter tyd opgesteld.

u gezondigd heeft, gaat heen en bestraft hem tusschen u en hem alleen: indien hy u hoort, zoo hebt gy uwen broeder gewonnen. Dit bevestigt Paulus ook: indien ook een mensch overvallen waare door eenige misdaad, gy die geestelyk zyt, brengt de zodanige te regt met den geest der zagmoedigheid.

Dog dewyl allen de bestraffing in liefde niet aanneemen, leert de Heere, wat de geestelyke Leidslieden in zulke gevallen moeten doen: *indien hy u niet hoort, zo neem nog een of twee met u, op dat in den mond van twee of drie getuigen, alle woord bestaa.*

De Heer verstaat daar door: dus te handelen, ingeval de misdaad niet rugtbaar en aan veelen bekend zy; maar hy vat het geheel anders op, als de zonde openbaar is, en by yder een als een misdaad bekend staat. In zulk een geval, moet de straf in het openbaar geoeffend worden, volgens den Apostel: *die zondigen bestraft in tegenwoordigheid van alle, op dat ook de anderen mooge vreeze hebben.*

A R T I K E L VI.

Aangaande den Ban.

Dan wyl allen op dergelyke bestraffingen zich niet verbeteren willen, leert ons *Christus*, wat wy met zulke halstarrige moeten doen; hy zegt: *indien hy u niet hoort, zegt het de Gemeinte, dat is, zegd het aan de Bestierders der Gemeinte, op dat de overtreder over zyne misdaad, en wel voornamenlyk over zyne hardnekkigheid gestraft werde; het geen de Apostel bevestigt (*); dog ik, als wel met den lichaame afweezende, maar tegenwoordig zynende met den Geest, hebben alreede als of ik tegenwoordig*

(*) 1 Kor. V. 3, 4, 5.

dig waare, den geenen die dat also bedreeven heeft, beslooten. In den naame onzes Heeren Jesu Christi, als gyliden en mynen geest te zaamen vergadert zullen zyn, met de kragt onzes Heeren Jesu Christi, den zulken overtegeeven den Satan, tot verderf des vleeschs, op dat de Geest behouden mag worden, in den dag des Heeren Jesu — nog meer () — indien iemand een broeder genaamt zynde, een hoereerder is, of een gierigaart, of een afgodendienaar, of een lasteraar, of een dronkaart, of een rover: dat gy met zodanigen eenen ook niet en zult eeten — eindelijk (†): maar indien iemand onzen woorde door deezē brief geschreeven, niet gehoorzaam en is, tekend dien: ende en vermengd u niet met hem, op dat hy beschaamd worde. Ende en houd hem niet als eenen vyand: maar vermaand hem als eenen Broeder. Of gelyk Jesus zegt: zo zy hy u als een Heiden ende de Tollenaar, dat is, hy zy berooft van alle hulp der Kerk en der Bestierders, van alle gemeenschap der Gemeinte, van alle vereeniging.*

A R T I K E L VII.

Aangaande het Huwelyk.

Het Huwelyk moet geslooten worden buiten de trappen van bloedverwantschap, gelyk God zulks heeft ingestelt, en niet volgens de geenen, die hy verboden heeft. Men moet geen zwaarigheid maaken omtrent de instellingen, door den Paus desaangaande gemaakt, veel min zich bekommeren, dat men, om het ontslag van gemelde instellingen van hem te verkrygen, geen geld hem gegeven hebbe; want het geen God niet verboden heeft, mag zonder den Paus geschieden.

De

(*) Vs. 11.

(†) 2 Theff. III. 14, 15.

De Huwelyks voltrekking behoord niet te geschieden zonder toestemming der Ouderen aan beide zyden, want de Kinderen zyn het eigendom hunner Vaders en Moederen.

A R T I K E L VIII.

Aangaande de Drinkhuizen ().*

Een Drinkhuis is een bron van allerly Zonden, een School des Duivels, waar hy zyne wonderen verrigt. God toont zyne deugden in zyn Kerk, en bewyft daar zyne wonderen, namenlyk in de blinden te verlichten, de kreupelen te doen wandelen, stommen sprekende te maaken, en dooven het gehoor te geeven; maar de Duivel doet het tegendeel in de Drinkhuizen. Als 'er een overdadige of flemper ingaat, gaat hy regt in zynen gang, maar wederkeerende, gaat hy waggelende, en heeft het gezicht, het gehoor en de spraak verlooren. Deeze zyn de wonderen, die de Duivel in de Drinkhuizen verrigt: de lessen die men daar geeft, zyn overdaad, dronkenschap, meineed, leugens, laster, God verloochening en andere Zonden. Drinkhuizen verwekken twisten, oneenigheeden, doodslagen, en de Waarden, die zulke huizen ophouden, hebben deel aan de Zonden, die 'er bedreeven worden.

A R T I K E L IX.

Aangaande het Danzen.

Aanmerking.

In deezen, in het oorspronkelyke zeer breedvoerigen Artikel, anderhalf bladzyde in folio groot, vaaren

(*) Ik heb deezen uitgebreiden Artikel verkort, en den voornaamsten inhoud opgegeeven.

vaaren de oude Leeraaren der *Waldenzen* geweldig uit tegen het dansen. Allerduidelykst kan men zien, hoe zeer zy op de oude deftigheid en zedigheid der Christenen gezet waaren. Zy betoogen, dat de dansen, toen ter tyd by de *Roomschen* zeer in zwang gaande, strydig waaren met alle Geboden der twee Tafelen der Wet Gods. Waarschynlyk waaren deeze dans manieren uit het wellustig *Italien* in de Valleyen overgebracht, en wierden op den dag des Heeren veel geoeffend. Na dat ze dezelve zeer verfoeit en hunne Gemeintens ernstig tegen gewaarschuwt hebben, sluiten zy deezen Artikel met *Augustinus* woorden: *elendige, weet gy niet, dat zo veele treden gy in den dans maakt, gy ook met zo veele schreeden tot de hel nadert.*

A R T I K E L X.

Hoe de Gemeinte zich gedragen moet in de dagelyksche verkeerling met de geenen die buiten zyn.

1. Men moet de Weereld niet lief hebben.
2. Kwaad gezelschap moet vermyd worden.
3. Zo veel mogelyk is, vrede met alle menschen houden.
4. Twistzaaken myden.
5. Men moet zich niet wreken.
6. Zyne vyanden beminnen.
7. Men moet uit liefde voor de waarheid, alle moeilykheden, lasteringen, bedreigingen, verbanning, smaad, mishandelingen en allerly soorten van pyniging willen uitstaan.
8. Men moet zyne ziel in lydzaamheid bezitten.
9. Met ongeloovige geen jok aantrekken.
10. Geen gemeenschap met de werken der duisternis hebben, en voornamenlyk niet met zulke, welke eenigen zweem hebben naar Afgodery, of er aanleiding toe geeven.

ARTIKEL XI.

Hoe de Geloevige zich zelven zullen bestieren.

1. Zy moeten de begeerlykheden van het vleesch niet voldoen.
2. Zorg dragen, dat hunne leden wapenen der gerechtigheid zyn.
3. Hun oordeel en zinnen wel bestieren.
4. Het lichaam aan den Geest onderwerpen.
5. Hunne leeden dooden.
6. De ledigheid vermyden.
7. De matigheid in spys, drank, en in de zorg voor de Weereldsche zaaken beminnen, en in woorden bedagtzaam zyn.
8. Werken van barmhartigheid niet vergeeten.
9. Door Geloof in alle heiligheid leeven.
10. Tegen de begeerlykheden en zinlykheden stryden.
11. De werken van het vleesch dooden.
12. Behoorlyken tyd uitkoopen voor Godsdienstige oeffeningen.
13. Met elkander raadpleegen over den wil van God.
14. Zyne consiensie naarstiglyk onderzoeken.
15. Zynen Geest zuiveren, verbeteren en bevredigen.

Eenige stukken aangaande de Kerkelyke Tugt, in het midden der voorige Eeuw in gebruik by de Waldenzen.

Al wie schuldig is aan overspel of andere ergerlyke groove misdaden, worden de beide Bondzegen ontzegd: Niemand, die onder de *censuur* (Kerkelyke tugt) ligt of niet ten Avondmaal gaat, word

word toegelaaten als Vader of Getuige zyn Kind ten doop aan te bieden. Men voltrekt geen Huwelyk van Perfoonen, die geen Leden der Kerk zyn. Die zich aan zwaare misdaden fchuldig maaken, worden in den fchoot der Kerk niet aangenoomen, dan na dat ze duidelyke blyken van hunne verbetering gegeven hebben.

Drie agter elkander volgende Zondagen, worden zulke Kerkleden in een byzondere geftoelte voor den Predikftoel in het aanzien der geheele Gemeinte geplaatst: na de Predikaatsie, eer de Leeraar het Volk zegent, bericht hy aan zyne Gemeinte, dat zodanige Perfoon, zodanige misdaad bedreeven heeft, en daar van openbaare belydenis doet — de boeteling werpt zich, dit gedaan zynde, op de knien en hoord den eerften Zondag in die lichaamshouding aan, wat de Leeraar hem van de fchandelykheid zyner misdaad, en het oordeel Gods, het geen hy zich daar door waardig maakt heeft, onder het oog brengt — op den tweeden Zondag vertoont de Leeraar aan den boeteling de noodzaakelykheid der waare bekeering, en deszelfs heilzaame vrugtgevolgen — op den derden Zondag bid de boeteling met luider ftem, van God en de Gemeinte, vergiffenis van de bedreeve misdaad, en beloofdt voortaan meer ftinging aan de Gemeinte te zullen geeven, dan hy dezelve te voren geërgert heeft — waarop de Leeraar hem in den naam van God vergiffenis van Zonden en vereeniging met de Kerk aankondigd, — en na eene hartelyke vermaaning tot heilichheid aan de Gemeinte gegeven te hebbben, op dat hy *die staat, toezie, dat hy niet valle*, eindigd de Leeraar met het Gebed.

In geval van hoerery, word dezelve Kerkelyke plegtigheid, dog alleen op twee Zondagen in agt genoomen.

Wanneer iemand uit zwakheid of andere redenen den Godsdienst verlaaten heeft, en ter Misse gegaan is; zo word hy niet wederom in de Gemeente aangenoomen, ten zy hy op gelyke wyze belydenis van Zonden en boete gedaan heeft: — dog al wie de *Roomfche* Leer verlaaten heeft, en de zuivere Leer omhelst, is verpligt voor de volle Gemeente de afzweering te doen.

Dezelve Kerkelyke tugt word in agt genomen, omtrent de geenen, die den dag des Heeren ontheiligen.

Alle *Hazardfpeelen* zyn verbooden, en wie tegen dit verbod zondigd, moet naar de omftandigheden der overtreding boete doen.

Alle Dansreyen zyn verbooden, en worden zonder openbaare boete te doen, niet vergeeven: tot het laafte zyn meede gehouden, die het danzen der *Roomfchgezinden*, zonder 'er zelf deel aan te hebben, van verre aanschouwt hebben.

Leger zegt, eenen der voornaamften Leeraaren der Valleyen gekend te hebben, wiens Vrouw, zonder nagedagten hier op te maaken, zich door een *Fransche* Juffer, zynde een haarer bloedverwanten, al wandelende had laaten leiden, ter plaatze, waar de *Roomfchen* met danzen beezig waaren, en hunne vrolykheid van verre had aanschouwt, waar op haar man zich verpligt vindt, volgens de Kerkelyke Wet, een der nabuurige Leeraaren te ontbieden, om in eene daartoe belegde Kerkenraads Vergaadering, Voorzitter te zyn, en zyne Vrouw onder *cenfuur* te brengen.

Ik kan, zegt *Leger*, door de genade Gods zeggen, zonder myn Vaderland, (de Valleyen namenlyk) te vleijen, (gelyk zy, die het zelve kennen, daar van kunnen oordeelen) dat 'er geen Hervormde Kerken zyn, waar het woord Gods met meer yver, nedrigheid en naarftigheid, word aangehoord;

hoord; — dat 'er in het algemeen nergens meer Lieden zyn, ervaarener in de Schriften en in de Verschilstukken met de *Roomfche* Kerk (*), want van andere Ketteryen hoord men hier nooit fpreken; — dat de Leeraaren nergens in grooter achting ftaan; — dat de Kerkelyke Tugt nergens ftrenger geoeffend word — en ik hoop, dat de Goddelyke Genaade de Leeraaren in het harte zal geeven, het gebrekkige verder te verbeteren, en het verzuimde, zederd de zwaare vervolgingen en verwoefingen in het jaar 1664, te herftellen: dan zal het geheele Protestantendom in alles reede hebben om God te danken.

II. B Y L A A G.

Brief van Frederik den III, Keurvorft van de Palts, gefchreeven in het Jaar 1566, aan Emanuel Philibert, Hertog van Savoye, ter begunftiging der Waldenzen, deszelfs Onderdaanen, waar van in de voorige Gefchiedenis, bladzyde 29, melding is gemaakt.

„ M Y N H E E R.

„ I k heb, waarde Neef, met groote vergenoe-
 „ ging, uit het bericht, dat *Junius* my overge-
 „ bragt heeft, uwe goede genegenheid jegens my,
 „ als mede uwe vriendelykheid, aan hem bewee-
 „ zen,

(*) Dit houden nog de tegenwoordige Leeraaren der Val-
 leyen voornamenlyk in het oog. Hunne Gemeintens hebben
 meest nodig de Grondwaarheden regt te kennen, en in de
 Verschilstukken met de Roomschen wel geoeffend te zyn. An-
 dere dwaalingen zyn by hun onbekend,

„ zen , verstaan. Ik ben 'er ook door de onder-
 „ vinding in versterkt geworden , naardien gy , uit
 „ achting voor my en de andere Prinsfen , wel hebt
 „ willen belooven , de geenen die uit oorzaak van
 „ den Godsdienst op de Galeyen zaten , of in ge-
 „ vangenissen opgeslooten gehouden wierden , te
 „ zullen verlossen. Dan deeze myne vergenoeging
 „ is een weinig beroerd geworden door het besluit
 „ van den Raad van *Savoye* , die de weldaad , van
 „ u aan my en de andere Prinsfen beweezen , heeft
 „ durven verminderen , en negen arme en onschul-
 „ dige perzoonen , die te *Chamberi* gevangen za-
 „ ten , te veroordeelen , als schuldig aan oproer en
 „ misdaad van gekwetste Majesteit.

„ Ik ben die geeh niet , die , wanneer ik eenige
 „ weldaad aan Uw Doorluchtigheid hadde toege-
 „ staan , aan iemant van de mynen zou toelaaten
 „ een grein van myne milddaadigheid te verminde-
 „ ren : maar ik zou veel liever gewilt hebben , dat
 „ ze (gelyk men doet en behoord te doen omtrent
 „ de vergunning , door Prinsfen gedaan) vergroot
 „ waare geworden. Ik denk niet alleen , dat deeze
 „ Lieden onschuldig zyn van de misdaad , met
 „ welke men hun betigt heeft ; maar ik ben 'er ook
 „ ten vollen van verzekerd. De brieven , door
 „ de eige hand van Uwe Doorluchtigheid , als mede
 „ door den *Cancelier* en den *Secretaris* ondertekend ,
 „ en gezegeld zo wel met het zegel van den eenen
 „ als van den anderen , hebben my bericht , dat
 „ het inderdaad met de zaak zo gelegen zy : want ,
 „ wel verre dat ze in de gemelde brieven beschul-
 „ digd worden , zy worden 'er veel meer in ont-
 „ schuldigd , en gezegd , in geene zaak tegen Uwe
 „ Doorluchtigheid zaamgezworen te hebben. Indien
 „ zy de gedaane voorflagen hadden willen aannee-
 „ men , zederd lang zou men dezelve op vrye voe-
 „ ten gesteld hebben ; maar zy hebben dat behou-
 „ dens

„ dens een goed geweeten niet kunnen doen. Dit
 „ zou zo veel zyn, als of Uwe Doorluchtheid de-
 „ zelve verlossen zou, onder voorwaarde, dat ze
 „ in het toekomende de gewoontens en bygeloo-
 „ vigheden van de Roomsche Kerk zouden navol-
 „ gen: het welk voor hun en voor alle andere ge-
 „ loovigen zo zwaar zou vallen, als of men hun
 „ wilde dwingen *Jesus Christus* te verloochenen;
 „ en hier uit kan ik ligtelyk opmaaken, hoedanig
 „ het met de anderen gelegen zy, die Uw Door-
 „ luchtheid, op het inblaazen van den Paus en
 „ zyne raadslieden, van oproer beschuldigd. Ik
 „ bemerke, dat ik in deezer voegen van hun moet
 „ oordeelen: De Paus dog en de zynen worden door
 „ haat en drift tegen onzen Godsdienst zo verre
 „ vervoerd, dat zy alle dingen, die zy kunnen,
 „ 't zy recht of onrecht, tegen deeze arme
 „ verdrukten vercierren, die, niet tegenstaande
 „ dit doen, niet anders begeeren, dan alle ge-
 „ hoorzaamheid en trouw, mits dat men hun in
 „ zaake van den Godsdienst niet dwinge, nog iets
 „ tegen hun geweeten hun oplegge, te bewyzen.
 „ Uit Uw Doorluchtigheds laatste brieven, van my
 „ niet zonder droefheid geleezen, heb ik vernoo-
 „ men, dat het deeze Lieden niet welgaat. Vrymoe-
 „ diglyk en opregtelyk zeg ik aan Uw Doorluch-
 „ tigheid, dat deeze manier van *procedeeen* tegen
 „ deeze arme verdrukten, my grootelyks mishaaft.
 „ Want, ik bidde u, zeg my, aan wien zouden
 „ zy deeze bebolwerkte plaatzen overgeleverd heb-
 „ ben, gelyk Uw Doorluchtheid my schryft, dat
 „ ze die zouden hebben willen verraden? Zoude
 „ het aan den Koning van *Vrankryk* geweest zyn?
 „ neen, want hy is uw Bloedverwant en *Geallieer-*
 „ *de*, die nimmer tegen Uwe Doorluchtheid dit
 „ bestaan zou hebben, maar veel eer strengelyk
 „ gekastyd hebben, die dat hadden willen onder-
 „

„ neemen. En dit mag ik ook van den Koning
„ van *Spanjen* zeggen. Zoude het dan aan de *Gene-*
„ *voisen* geweest zyn? neen, want ik staa verze-
„ kerd, dat ze dat nog gedacht nog gedroomd heb-
„ ben. Zouden ze die voor zich zelven willen be-
„ waaren? neen, want elk weet, dat zulks onmo-
„ gelyk was. Wil dan uwe Doorluchtigheid de
„ zaak wel inzien, zal ze vinden, dat het niet an-
„ ders zyn dan onbeschaamde lasteringen, verzon-
„ ne door hunne partyen: en ik zie ligtelyk,
„ waar heen alle raadslagen der Raadsheeren en der
„ Magistraaten Uwer Doorluchtigheds Staaten
„ zich heenen strekken. Zy sleepen deeze arme
„ Lieden naar de gevangenissen, en tragten hun
„ door pynigingen te dwingen, om te erkennen,
„ dat ze eenig verraad in den zin gehad hebben,
„ om onder dien glimp deeze lieden als oproermaa-
„ kers te verdelgen, alle Kerken der Valleyen uit te
„ roeijen, en alle andere als verstoorders der ge-
„ meene rust te veroordeelen. Dan Uwe Door-
„ luchtigheid weet, dat 'er een God, die niet al-
„ leen alle daaden aanschouwt, maar die ook de
„ harten en nieren der menschen onderzoekt, en
„ voor wien niets verborgen is, in den hemel
„ woont.

„ Dat Uwe Doorluchtigheid toezie, den Oorlog
„ met opzet aan God niet verklaare, nog *Christus*
„ vervolge in zyne Leeden: want offchoon Hy
„ dit voor een tyd mogt verdraagen, om de lyd-
„ zaamheid der zynen te oeffenen, zal Hy nogtans
„ eindelyk de vervolgers met yffelyke straffen kas-
„ tyden. Dat Uwe Doorluchtigheid zich niet laate
„ vervoeren door de wysmaakingen der Room-
„ schen, die het Koningryk der Hemelen en het
„ eeuwig leeven U vaardiglyk belooven zullen;
„ onder voorwaarde, dat ze op de eene of andere
„ wyze deeze *Hugenooten*, (gelyk zy thans de waare
„ Christe-

„ Christenen noemen) in ballingschap verjaage, of
 „ in de gevangenis sleepe en eindelyk uitroeije.
 „ Voorzeker men komt niet in het Koningryk der
 „ Hemelen door wreedheden, onmenschelykheden
 „ en lasteringen, maar door en langs eenen geheel
 „ anderen weg. Uw Doorluchtigheid kan zien,
 „ hoe verre men gevorderd zy met de vervolgingen
 „ der laatste veertig jaaren; waar in zy, die zich
 „ Katholyken noemen, zo in Duitschland, als in
 „ Engeland, Vrankryk en Schotland zich van brand-
 „ stapels, zweerden, galgen, gevangenissen, pyn-
 „ banken en verbanningen bediend hebben. Men
 „ heeft hier geen magt, hoog gezag, nog mensche-
 „ lyke gestrengheid nodig, gelyk de Geschiedenis
 „ der Jooden en die der eerste Christen Kerk ge-
 „ tuigt; want zo verre is het 'er van daan, dat
 „ zy, die de Christenen verdrukt, gepynigd, in
 „ ballingschap gejaagd, ter straf overgegeeven en
 „ ter dood gebragt hebben, iets daar by gewonnen
 „ zouden hebben: in tegendeel hebben zy hun ge-
 „ tal vergroot, waar uit dit spreekwoord onder de
 „ Christenen ontstaan is: *de affche der Martelaaren is*
 „ *de zaayplaats voor de Christelyke Kerk.* De Kerk is
 „ dog den palmboom gelyk, die zich hooger ver-
 „ heft, wanneer hy onderdrukt word. Gelieft Uw
 „ Doorluchtigheid de oogen te openen, zal ze
 „ deeze dingen hedendaags zien, en ik bidde, dat
 „ ze verstaan en overdenken mag, dat de Christe-
 „ lyke Godsdienst door overtuiging aangenomen,
 „ en niet met geweld opgedrongen wordt. En
 „ voorwaar, gelyk de Godsdienst niets anders is,
 „ dan een vast en verzekerd geloof van God en zy-
 „ nen wil, geopenbaard in zyn woord, en door
 „ den Heiligen Geest in het hart der menschen
 „ ingedrukt: zo is het onmogelyk, dat het eens in-
 „ geworteld zynde, door pynigingen zou kunnen
 „ uitgetrokken worden. De menschen zullen veel
 „ lie-

„ liever alles lyden, dan eenige zaak, by hun ge-
„ geoordeeld ſtrydig te zyn met de godzaligheid,
„ aan neemen.

„ Het zou daarom beſt en voegzaamſt zyn, dat
„ yder naar zyn vermogen den Godsdienſt, die men
„ *oud* noemd, (hoewel dat ze nieuw is, in vergely-
„ king van het geen *Chriſtus* en zyne Apoſtelen ge-
„ leerd hebben) tragtte te zuiveren van zo veele
„ afgoderyen, dwaalingen en bygeloovigheden,
„ door den hoogmoed, gierigheid en agteloosheid
„ der Biſſchoppen en der Roomſche Geestelykheid,
„ ter Kerke ingevoerd: en dat men zich beneer-
„ ſtigde, dien te herſtellen in zynen eerſten ſtaat
„ en oorspronkelyken luifter; liever dan hun, die
„ zich met zulke Afgoderyen en valſchen Godsdienſt
„ niet beſmetten willen, te vervolgen. Beter waare
„ het, de vryheid van God zuiver naar zyn woord
„ te dienen, en hem in waarheid aan te roepen,
„ hun toe te ſtaan; liever dan te dwingen, om in-
„ zettingen en verdigtzelen van ſtervelingen, welke
„ men in plaats van Gods woord in het hoofd van
„ menſchen zoekt in te prenten, te onderhouden.
„ Door de genade Gods is de waarheid van het
„ Evangelie hedendaags in zulk eene helderheid en
„ luifter herſteld, dat de dwaalingen en bedriege-
„ ryen van den Paus van *Rome* en de geheele Geeste-
„ lykheid byna aan allen bekend zyn. De Paus
„ denke niet, dat hy menſchen bedriegen zal, ge-
„ lyk hy te vooren gedaan heeft.

„ Daarom bid ik Uwe Doorluchtigheid, welke
„ ik hoor van eenen goedertierenen en zagtmoedi-
„ gen inborſt te weezen, dat ze deeze dingen in
„ aanmerking neeme, en niet voortga met deeze
„ arme lieden om hunnes geloofs wille te kwellen,
„ en vrye oeffening van Godsdienſt te weigeren:
„ maar dat ze veel liever toelaate in het openbaar
„ te vergaaderen, om God te dienen; want dit

„ doen-

doende, zal ze de valscheid der beschuldigingen
 hunner vyanden zien, en de groote getrouwig-
 heid en gehoorzaamheid der anderen ondervin-
 den. Dit zal het regte middel en de weg zyn
 ter vaststelling van rust en vrede in de Staaten
 Uwer Doorluchtigheid.

„ Uw Doorluchtigheid vreesst mogelyk zich hier
 door, eenige schaade en ongemak op den hals te
 haalen, maar ze neeme een grooter en aanmerke-
 lyker gevaar in agt, dat haar over het hoofd
 hangt, en gebruike veel meer een geneesmiddel
 voor een tegenwoordig onheil, dan dat ze het
 zelve tegen toekomende kwaalen bereide: die
 zyn dog onzeker en in de handen Gods, maar
 deeze zyn zeker en voor de deur.

„ Uw Doorluchtigheid heeft gezien en erkend,
 welke onheilen *Vrankryk* overkoomen zyn door
 de geweldenaryen, verbanningen en wreede ver-
 volgingen, — welken brand dat geheele Koning-
 ryk inwendig byna verteerd heeft, — en welke
 verwoestingen het zelve hier door overkoomen
 zyn. Dan alle deeze onheilen zyn gestilt gewor-
 den door een eenig *Plakaat*, het geen vryheid
 van Consiensie gaf, waar door verschillende Ge-
 zindheden thans in vrede en gerustheid aldaar
 leeven.

„ De byzondere liefde, welke wy Uwe Doorluch-
 tigheid toedraagen, doet ons vreezen, dat 'er
 zulke rampen in Uwe Staaten zullen ontstaan; en
 inderdaad indien Uwe Doorluchtigheid wil voort-
 gaan deeze arme Lieden te vervolgen, om den
 Paus van *Rome*, de Kardinaalen, Bisschoppen en
 anderen, die in den Roomschen Godsdienst be-
 lang hebben, te behaagen; ze zal zonder twyfel
 de onheilen, welke andere Natien getroffen heb-
 ben, tot haare groote schaade ondervinden.
 „ Geen geweld is van duur; men moet den wolf
 „ niet

„ niet vervolgen tot in het bosch. 't Staat te ducht-
 „ ten, dat de lydzaamheid, overlapt aangedaan en
 „ meenigmaal getergd, in uitzinnigheid veran-
 „ deren en het onheil tot algemeene schaade uitbar-
 „ sten zal. *Armoede en honger is een scherp zweert.*
 „ *Zyn elendig leeven zo langen tyd in ballingschap*
 „ *door te brengen, en van alle zyne goederen ontbloot*
 „ *te weezen, is een harde zaak. Gedwongen te zyn,*
 „ *zich te onderwerpen aan het jok der geweldenary van*
 „ *Rome's Bisschop, en God niet te mogen dienen, is*
 „ *verdrietig en onregtvaardig. Het is onverdraaglyk,*
 „ *dat goede en getrouwe Onderdaanen beschuldigd wor-*
 „ *den van ongehoorzaamheid en oproerigheid.*
 „ Uw Doorluchtigheid behoorde veel meer aan
 „ deeze dingen, dan aan die geenen het oor te
 „ leenen, die niet dan door hunne driften ver-
 „ voerd worden, gezwoore vyanden van de waar-
 „ heid en de Evangelische Leer zyn, en hunnen
 „ gang gaan; onder voorwendzel, dat de Room-
 „ sche Godsdienst dit gebied: veel meer behoorde
 „ uw Doorluchtigheid dat op te merken, dan toe-
 „ stemming te geeven aan de ongeregelde driften
 „ en uitzinnigheden tegen de Leer van het Evan-
 „ gelie.
 „ Dat men dan ten dien einde een vaardig wer-
 „ kend geneesmiddel tegen deeze kwaal uitdenke,
 „ en aanwende: dan Uw Doorluchtigheid meene
 „ niet, een bekwaamer te kunnen bezigen (ten zy
 „ dezelve haaren goedertiennen en zagtmoedigen
 „ inborst zou willen verkrachten) dan aan haare
 „ arme Onderdaanen, *vrye Oeffening van Godsdienst*
 „ (zy begeeren dog niet meer) toetestaan. Dit is
 „ dog de eenige regte weg, om zulke gevaaren,
 „ gelyk 'er om deeze oorzaak in *Vrankryk* en elders
 „ ontstaan zyn, en in uwe Staaten zouden kunnen
 „ opryzen, indien men voortgaat, gelyk men be-
 „ gonnen heeft, te kunnen stillen. Dit is het
 „ waare

„ waare middel, uwe Onderdaanen tot hunnen
 „ pligt te houden, en die altoos tot uwe bevelen
 „ vaardig te hebben.
 „ Uw Doorluchtigheid zal mogelyk zeggen, dat
 „ men geen twee Godsdiensten onder een Prins in
 „ het zelve Land dulden mag, en my het gemeene
 „ spreekwoord tegenwerpen: *een Wet, een Geloof,*
 „ *een Koning.* Dit was inderdaad wel wenschelyk;
 „ maar de waare Godsdienst en het Geloof een
 „ gaave Gods zynde, ingestort en gedrukt in de
 „ harten der menschen; zo kan daar over, gelyk
 „ ik gezegd heb, *niemant heerschen dan God.* Het
 „ zyn onbedagtzaame lieden, die meenen, dat de
 „ geenen, die uit een Land afkomstig zyn, van
 „ eenen Godsdienst moeten zyn; zo verre is het
 „ 'er ook van daan, dat de gansche Christen Wee-
 „ reld door geweld van wapenen en vervolgingen
 „ gedwongen zou kunnen worden. Dit kon ge-
 „ schieden, indien de Godsdienst gegrond waare
 „ op de magt en het welbehaagen der menschen;
 „ dan dat zou dan geen Godsdienst, maar veel eer
 „ huichelary zyn; de waaragtige Godsdienst heeft
 „ dog God alleen tot Insteller. Dus kan het nog
 „ door geweld nog door rede geschieden, dat zy,
 „ die dit Geloof van God ontvangen hebben, zich
 „ van het zelve, hoe klein de maate zy, zouden
 „ laten afbrengen. Van het begin der Weereld
 „ heeft men nooit gezien, dat alle menschen den-
 „ zelve Godsdienst, in alle gebruiken en plegtig-
 „ heden overeenstemmende, gehad hebben, gelyk
 „ uit het Huisgezin van den eersten Vader *Adam*
 „ blykt. Desgelyks voor de komst van Christus
 „ zyn de Koningen en Bestierderen van *Egypten,*
 „ *Affyrien, Chaldeen, Medie en Persie* gedwongen
 „ geweest, de *Jooden* met de Oeffening van hun-
 „ nen Godsdienst, (hoewel een gruwel by hun
 „ ge-

„ gehouden) in hunne Koningryken te dulden. Na
 „ Christus komt hebben de Roomſche Keizers op
 „ allerly wyze de Chriſtenen vervolgd, en met al-
 „ lerly ſoort van laſteringen overlaaden; niettemin
 „ ziende, dat hun getal altyd aangroeide, en 'er
 „ geen beulen genoeg waaren, om ze te pynigen,
 „ verdroegen zy dezelve in hunne Keizerryken,
 „ volgens het getuigenis der Geſchiedſchryvers.
 „ Zy ſtonden hun vrye Oeffening van Godsdienſt
 „ toe, en gaaven hun zelfs Tempelen, gelyk 'er
 „ van *Alexander Severus*, die ze te *Rome* toeliet,
 „ getuigt wordt. Veele andere hebben dit nage-
 „ volgd en verbooden, de Chriſtenen te laſteren,
 „ hoewel zy hunnen Godsdienſt niet voor goed
 „ keurden, maar den naam van *Chriſtus* in hun
 „ hart vervloekten. Hoe groote verſcheidenheid
 „ van Godsdienſt was 'er onder de Heidenen; de
 „ een kende de Goden des anderen niet. Wierd
 „ niet het Roomſche Keizerryk daar door in roere
 „ gebragt en verdeeld? Teldt men niet onder het
 „ gebied der *Turken*, de *Jooden*, *Persiaanen*, *Mahome-*
 „ *taanen* en *Chriſtenen*, die allen van verſchillenden
 „ ja tegenſtrydigen Godsdienſt zyn? en niettemin
 „ beſpeurt men, hoe zeer het is aangewaffchen
 „ en noch toeneemt.

„ Maar is verſcheidenheid van Godsdienſt, oor-
 „ zaak van de verdeeldheid en oproeren, dan zou
 „ zeker het Keizerryk der *Turken* zo geweldig niet
 „ toegenoomen zyn, tot groot nadeel en verlies
 „ voor de Chriſten Weereld. Uw Doorluchtigheid
 „ aanſchouwe den toestand van *Duiſchland*, *Vrank-*
 „ *ryk*, *Polen*, *Schotland*, *Zwitſerland* en van andere
 „ Landen, alwaar verſchillende Gezindheden woo-
 „ nen; gy zult ze in diepe ruſt en vrede zien lee-
 „ ven. 't Is dan onnodig, dat Uwe Doorluchtig-
 „ heid verdeeldheid en oproer vreeze, wanneer ze
 „ in

„ in haare Staaten den Hervormden Godsdienst
 „ vergunde; men moet zulks veel meer vreezen,
 „ wanneer men het tegendeel doet.

„ Dit zegge ik, uit groot verlangen, dat Uwe
 „ Doorluchtigheid goeden raad volge, naardien het
 „ my fmerten zoude, indien u eenig ongeval om
 „ deeze zaak overkwaame. Ik bidde dan Uwe
 „ Doorluchtigheid, dat ze tegen God, die voor-
 „ genoomen heeft het Evangelie in uwe Staaten te
 „ planten, niet ftryde; maar de voorbeelden der
 „ geenen, die den loop van dat woord der waar-
 „ heid hebben willen ftremmen, voor oogen ftelle,
 „ gelyk ook de rampen, hun deswege overgekoo-
 „ men. Volg Gamaliels raad. Laat Uwe Doorluch-
 „ tigheid opmerken, wat 'er tegen de Geloovige
 „ en Godvreezende Menschen ondernoomen is.
 „ (*Indien deeze raad, of dit werk uit de Menschen*
 „ *was, zou het door zich zelven verbrooken worden,*
 „ *en het zou alreede zederd langen tyd verdweenen*
 „ *zyn; maar God is 'er de Autheur van, en nu zal het*
 „ *door geen pyniging of vervolging kunnen vernietigd*
 „ *of verbrooken worden. Laat Uw Doorluchtigheid*
 „ *niet onderftaan dit te weerftreeven, en God den oor-*
 „ *log aantedoën, want hoe het gaan mag, Hy zal over-*
 „ *winnaar zyn*).

„ Maar ik vraag Uwe Doorluchtigheid, nade-
 „ maal de Magiftraaten den haat, die zy den Geloovi-
 „ gen om den Godsdienst toedraagen, niet verbergen
 „ kunnen, deeze arme Lieden door alle mogelyke mid-
 „ delen verdrukkende, hun te lafte leggende de misdaad
 „ van muitery, wanneer zy te zaamen vergaaderen,
 „ alleen om God te bidden, zyn woord te hooren
 „ en te leezen, of wanneer zy een Leerrede gaan
 „ hooren buiten Uwe Staaten, en als dan Uwe
 „ Doorluchtigheid tegen hun aanhitzende; ik
 „ vraage, wat beweegt hun de zaaken van den

„ Godsdienst te onderzoeken , en dan dat onder-
 „ zoek voor zich zelven te houden ? Lichtelyk zult
 „ ge bemerken , dat ze zodanig niet zyn , als men
 „ dezelve aan Uwe Doorluchtigheid voorstelt. De
 „ oorsprong aller oproeren , gelyk gewyde en on-
 „ gewyde Geschiedenissen ons leeren , moet ge-
 „ zocht worden by de Bestierders der Landschappen
 „ en Magistraaten , die zich de vryheid aanmaati-
 „ gen , zelfs tegen de besluiten der Vorsten , met
 „ arme Lieden naar hun welgevallen omtespringen ,
 „ zo ter voldoening hunner eige driften , als ten
 „ nadeele van de openbaare rust ; gelyk nog on-
 „ langs , zo als Uw Doorluchtigheid weet , in
 „ *Vrankryk* is geschiet. Het behaage dan Uwe
 „ Doorluchtigheid de driften en verkeerden yver
 „ van zulke menschen te beteugelen.

„ Voor het overige , ik verneem , niet zonder
 „ smert , dat 'er byna niets is nagekoomen van het
 „ geen , dat Uw Doorluchtigheids eigen mond
 „ aan mynen Afgezant *Junius* beloofd heeft , en
 „ dat deeze arme Lieden , die om den Godsdienst
 „ op de Galleyen gebannen en met naame door
 „ hem aan U opgegeeven zyn , als noch daar vast
 „ gehouden worden : het geen my klaar doet zien ,
 „ dat de Raadsheeren van Uwe Doorluchtigheid ,
 „ ingenoomen tegen onzen Godsdienst , met den
 „ uitersten haat hier in de hand hebben. Dit gaat
 „ myn begrip te boven , maar ik bevind het zo te
 „ zyn uit het voorbeeld der geenens , die in balling-
 „ schap verdreeven zyn.

„ Dan deeze gestrengheid , op dat ik niet meer
 „ zegge , mishaaft God en de Menschen. Dit is de
 „ weg niet , om Menschen te leiden tot de waare kennis
 „ van God. Dit moet door overreding en door bewy-
 „ zen der Heilige Schrift , en niet door vervolgingen
 „ geschieden. Mogelyk zal Uwe Doorluchtigheid zeg-
 „ gen

„ gen, dat onze Godsdienst zederd langen tyd is veroor-
 „ deeld geweest, maar door wien is dit geschied, en op
 „ welk een wyze? door den geene, die alle Goddelyke
 „ en Menschelyke rechten geschonden en bedorven heeft;
 „ — die zich opwerpt als party en Richter; — die
 „ onlangs alle Afgoderyen, Bygeloof en Dwaalingen,
 „ ter Kerke ingevoerd, op het Concilie van Trenten
 „ bevestigd heeft. Uwe Doorluchtigheid leeze en on-
 „ derzoeken de Heilige Schrift, spoore de waarheid neer-
 „ stelyk op, en ze zal dezelve wel vinden. Laat U
 „ niet verleiden door deeze Bedriegers, die hunne Af-
 „ goderyen en bygeloovigheden niet staande houden,
 „ dan om hunnen buik te vullen en een zorgeloos lee-
 „ ven te leiden. Denk, dat Uwe Doorluchtigheid een-
 „ maal voor den Richterstoel van Christus verschynen
 „ moet, om rekenschap te geeven van het welzyn en
 „ de Zaligheid Uwer Onderdaanen, alwaar het zeg-
 „ gen: ik meende het zo, ik dagt het zo, geen
 „ plaats zal hebben: want God heeft zynen wil in zyn
 „ woord geopenbaard, en beveelt ons dien te volgen,
 „ zonder ter regter of ter slinkerhand daar van af te
 „ wyken. De liefde tot de Zaligheid van Uw Door-
 „ luchtigheid doet my zo spreken, U wensch ik zo
 „ veel goeds, als aan my zelven, en bidde God zon-
 „ der ophouden, dat het hem Hem behaage U te verlich-
 „ ten met zyne kennis en te roepen tot het waare licht,
 „ op dat Uw Doorluchtigheid het waare van het val-
 „ sche mooge onderscheiden, de verschrikkelyke misbrui-
 „ ken der Roomsche Kerk erkennen, en God in waar-
 „ heid en opregtheid dienen.

„ Uw Doorluchtigheid geeve dan blyken, hoe
 „ hoog ze ons achte en beminne. Ze verlosse de
 „ elendelingen, die op de Galeyen zyn, en roepen
 „ negen anderen, door den Raad van Savoye in
 „ ballingschap verjaagd, te rug, zo als aan mynen
 „ Afgezant Junius, en aan my door brieven belooft

„ is. Heb meedelyden met zo veele armen, zwer-
 „ vende in ballingschap, beroofd van alle hunne
 „ goederen; roep dezelve te rug en herstelze, ja
 „ vergunze gelyk ook aan de andere Inwooners
 „ uwer Staaten, de openbaare oeffening van hun-
 „ nen Godsdienst, welken zy zo weinig als spys
 „ en drank ontbeeren kunnen. Spreek deeze elen-
 „ dige Dallieden, valschlyk beschuldigd, vry, op
 „ dat alle Valleyen in vrede en rust onder de re-
 „ geering Uwer Doorluchtigheid mooge leeven.
 „ Dat de Artikelen van den geslooten vrede hun
 „ zonder verandering voorgehouden werden, op
 „ dat ze dezelve, terwyl ze den Godsdienst, van U
 „ hun toegestaan, oeffenen, ongestoort nakoomen.
 „ Bescherm denzelven en beteugel den bitteren
 „ haat, welken *Castrocaro* hunne *Gouverneur* hun
 „ toedraagd. Waarschuw hem, dat hy ze niet
 „ kwelle, zo als hy tot hier toe gedaan heeft. Be-
 „ last hem zich te onthouden, met valsche misdaa-
 „ den, met welke hy zyne geweldenary eenen
 „ glimp geeft, hun te betigten; zulke dingen dog
 „ betaamen eenen Magistraat en *Gouverneur* niet,
 „ die zich als een Vader behoord te gedragen om-
 „ trent de geenen, die hem zyn aanbevoelen.

„ *Indien dan Uw Doorluchtigheid ons deeze zaaken,*
 „ *welke ik met zo groot verlangen verzoek, toestaat;*
 „ *zult ge ongetwyfelt de gunst en den zegen Gods ge-*
 „ *waar worden, en ons altoos tot alle dingen bereid-*
 „ *willig vinden: maar zo niet, dan zult ge niet alleen*
 „ *de straffende hand Gods tegen U verwekken, maar*
 „ *ook van de genege harten der geenen, die begeerig*
 „ *zyn U alle genoegen en dienst te doen, van U ver-*
 „ *wyderen. Uw Doorluchtigheid schatte dan hooger de*
 „ *genade Gods en de welmeenende goedwilligheid der*
 „ *Prinsen, dan de beloften van den Paus en zynen*
 „ *aanhang. Word het werktuig niet ter voldoening zy-*

„ *ner*

„ ner onverzadelyke lust, om Christen bloed te vergie-
 „ ten. Vereenig u niet met hunne wreedheid en on-
 „ menschelykheid tegen Lieden, die geen ongeloovige
 „ maar Christenen zyn, en geen zaak driftiger begeeren
 „ dan zuiver en heilig onder de gehoorzaamheid Uwer
 „ Doorluchtigheid God te dienen, U alle onderdanigheid
 „ en trouw te bewyzen, en voor U in tyd van nood
 „ hun goed, lyf en leven op te offeren. Het believe
 „ U medoogen met hun te hebben, en Gy zult dezelve
 „ altoos getrouw en gehoorzaam vinden — een aan-
 „ genaamen dienst aan God bewyzen — deeze elen-
 „ dige Lieden voor altoos aan U verbinden — en
 „ ons ten allen tyde vaardig vinden, om U met al wat
 „ we hebben, in alle gelegenheden aangenaame dien-
 „ sten te doen. Hierom bidde ik Uw Doorluchtigheid
 „ deeze myne verzoeken in te willigen en ge zult ein-
 „ delyk met een gewenschten uitslag erkennen, dat wy
 „ niet anders dan Uw eigen voordeel en de rust Uwer
 „ Staaten beoogt hebben. De groote God geleide Uwe
 „ Doorluchtigheid door zynen Heiligen Geest. Hy be-
 „ scherme en bewaare U langen tyd gezond en wel-
 „ vaarend”.

(was getekend)

Uw Doorluchtigheids Bloedverwant.

Augsburg
1566.

FREDERIK, Keurvorst van
de Palts.

III. BYLAAG.

Vervattende drie Brieven, betrekkelijk tot de 58 en 59 bladzijden van de vorige Kerkelyke Geschiedenis der Waldenzen. De eerste is door Karel Emanuel den II. aan de Waldenzen, en de tweede aan den Graaf van Boccaria geschreeven, in welken hy hunnen Oorlogsmoed en trouw, hem in den Oorlog tegen de Genueezen betoond, met den verschuldigten lof bekroond — de derde is door Don Gabriel, Oom van den Hertog van Savoye, geschreeven aan den Graaf van Boccaria, na dat de Waldenzen zich in den Oorlog tegen de rebellen van Modovi wel gedragen hadden.

I. BRIEF.

Aan onze zeer waarde en getrouwe, de Lieden zo uit de Valleyen *Lucern, Perouse* en *St. Martin*, als uit de Kerispelen *Prarussin, St. Barthelemi* en *Rocheplatte*.

„ De Hertog van *Savoye*, Vorst van *Piemont*,
„ Koning van *Cyprus*, &c.

„ Zeer waarde en getrouwe.

„ Naardien wy groot genoeg gevonden hebben in den yver en volvaardigheid der geenen,
„ die

KERKELYKE GESCHIEDENIS. 231

„ die uit het midden van u, ons laatstleeden in den
 „ Oorlog tegen de *Genueezen*, tot onze uiterste vol-
 „ doening gediend hebben: zo hebben wy niet wil-
 „ len nalaaten by deezen ons genoegens daar over
 „ aan u te betuigen, en u te verzekeren, dat wy
 „ de ontvange diensten in een byzonder aandenken
 „ zullen bewaaren, om u in alle gevallen de uit-
 „ werkselen onzer Koninglyke bescherming te doen
 „ ondervinden; gelyk de *Intendant*, Graaf van *Boc-*
 „ *caria*, u in het byzonder hier van verzekering
 „ zal doen, wien wy ook belast hebben onze mee-
 „ ning aan u breedvoeriger te verklaaren, en aan-
 „ tekening te houden, zo van hare gefneuvelde als
 „ gevangene Bevelhebberen en krygsknegten, om
 „ 'er ons verslag van te doen; ten einde wy ge-
 „ schikte maatregelen ten hunnen opzigte mogen
 „ neemen. Intusschen zal deeze u verstreken tot
 „ een verzekerend getuigenis van onze voldoening
 „ en genoegens. Wy bidden God, dat hy u tegen
 „ alle onheilen behoede. *Turin*, den 5. van Slagt-
 „ maand 1672.

(was getekend)

Karel Emanuel.

II. B R I E F.

„ Myn Heer, de Graaf van *Boccaria*, Raads-
 „ heer van den Staat, en *Intendant Generaal*
 „ der Valleyen.

„ Myn Heer en zeer Waarde.

„ De Lieden uit de Valleyen *Lucern* &c. hebben
 „ ons

„ ons zo wel gediend , dat wy ons genoeg en daar
 „ over willende toonen , deezen nevensgaande brief,
 „ aan hun geschreeven , u toezenden , ten einde gy
 „ hun doelt begrypen en zeer breedvoerig ver-
 „ klaart , het welgevallen , dat wy in hun gevonden
 „ hebben , en hun verzekerd , dat wy altoos op een
 „ byzondere wyze aan hunne genegenheid zullen
 „ gedenken : ter deezer gelegenheid zult gy aante-
 „ kening houden van hunne Bevelhebberen en
 „ krygsknegten , zo die gesneuveld als gevangen
 „ genomen zyn , om 'er ons berigt van te geeven ,
 „ ten einde wy ten dien opzigte geschikte maatre-
 „ gelen kunnen neemen. Voorts laten wy aan u
 „ over al het geen gy nog daarenboven , ten be-
 „ wyze van de voldoening , welke hunne Bevelheb-
 „ beren en krygsknegten , niet alleen door hunnen
 „ yver en dapperheid , maar ook door hunne ge-
 „ trouwe diensten , ons gegeeven hebben , zoud
 „ kunnen zeggen. Wy bidden onzen Heere , dat
 „ hy u bewaare. *Turin den 5. van Slagtmaand 1672.*

(was getekend)

KAREL EMANUEL.

(onder stond)

Buonfiglio.

III. B R I E F.

Bevel van *Don Gabriel van Savoye*, ten voordeele
van de Inwooners der Valleyen.

„ *D. Gabriel van Savoye*, Marquis van *Rive*,
„ Algemeen Bevelhebber van de legers zy-
„ ner Koninglyke Hoogheid en Generaal
„ over de Ruitery.

„ De *Officieren* uit de Valley *Lucern*, hier onder
„ vermeld, hebben zulken yver betoond by voor-
„ komende gelegenheden, en byzonder ten tyde
„ van de beroertens deezer Provintie, dat wy ons
„ verpligt gevonden hebben, hun hier van een
„ getuigfchrift te geeven, op dat het zelve, wan-
„ neer zy zyne Koninglyke Hoogheid ergens ten
„ dienste ftaan, hun te pas koome. Zy zyn by
„ aanhoudendheid zeer zorgvuldig geweest om bly-
„ ken van hunnen yver te geeven, waarom wy,
„ uit kragt van het gezag, ons door zyne Koning-
„ lyke Hoogheid verleend, aan de bovengenoemde
„ en hier onder vermelde, het draagen van wape-
„ nen toestaan, onder voorwaarde dat ze dezelve
„ niet misbruiken. Wy beveelen dan allen den
„ geenen, die van ons als Legerbevelhebber af-
„ hangen, en bidden anderen, hun wegens het
„ draagen deezer wapenen geen overlast aan te
„ doen, nog toe te laten, dat hun eenig overlast
„ regelregt of van ter zyde, onder welk een voor-
„ wendzel zulks zou mogen gefchieden, gedaan
„ werde: alzo is de wil van zyne Koninglyke
„ Hoogheid, en zyn Bevelhebber, verzoekt dit in
„ deezer voege in agt te neemen. Gegeeven te
„ *Mondovi*, den 29 van Herftmaand 1681.

IV. BYLAAG.

H. ARNAUD, *Leeraar der Waldenzen, door Koning Willem den III. tot Colonel aangesteld zynde, ontving ten dien einde deeze onderstaande Acte van dien Vorst. Dit stuk heeft betrekking tot het geen wy in de voorige Kerkelyke Geschiedenis der Waldenzen bladzide 144 gezegd hebben.*

WILLIAM R.

„ GUILLAUME Troisième, par la grace
 „ de Dieu, Roi de la grande Bretagne, de
 „ France, & d'Irlande, Défenseur de la
 „ Foi, &c.

„ Salut. Nous reposans sur votre fidélité, cou-
 „ rage & bonne conduite, Nous vous constitu-
 „ tions par ces présentes Capitaine d'une Compa-
 „ gnie dans le Regiment d'Infanterie à notre ser-
 „ vice, dont *Henri Arnaud*, Pasteur Vaudois est
 „ Colonel. Vous aurez donc soin de la dite Com-
 „ pagnie, en exerçant dans l'art militaire les Offi-
 „ ciers, & les Soldats dicelle; Vous ferez aussi vos
 „ efforts de les tenir en bon ordre & discipline, &
 „ Nous leur ordonnons de vous obéir & de vous
 „ considérer comme leur Capitaine, & Nous vous
 „ enjoignons de suivre les ordres, que vous rece-
 „ vrez de notre part, ou de celle de votre Colo-
 „ nel, ou d'aucun autre de vos Officiers supérieurs
 „ selon les regles de la discipline militaire, & en
 „ con-

„ consequence de la confiance, que Nous vous té-
 „ moignons par ces presentes. Donné à la Haye
 „ le 14 jour de Mars 1692 (*), & de notre regne
 „ le troisieme.

„ De par le Roy

„ Nottingham.

(*) Dit laatste cyffer getal was zo uitgesleeten in de *Acte* van Koning *Willem*, dat men heeft moeten giffen wat 'er stond. Ik dagt eerst, dat ze in het jaar 1690 aan *Arnaud* gegeven was. *Willem* kwam dog in het begin van dat jaar, uit *Engeland* in *Holland* over; gelyk byzonder bekend is uit het levensgevaar, dat die Vorst op de Hollandsche Wal liep, want toen hy in de *Maas* kwam, en men oordeelde dat twee uren roeijens hem aan Land zou kunnen brengen, ging hy, de Zee moede zynde, in een open Boot zitten, maar door mist en storm doolde hy over de zefien uren, eer hy behouden aan Land kwam. Edog dat ten tyde deezer overkomst van den Koning deeze *Acte* niet gegeven zy, bleek my wel haast, wanneer ik de jaaren zyner Regeering narekende, het geen toen niet het derde, maar het eerste was. Ik besloot dan, dat de *Acte* in de maand van *Maart* van het jaar 1692, door Koning *Willem*, toen in den *Haag* zynde, was afgevaardigd, waar in ik door *Burnet's* verhaal gesterkt wierd, die ons berigt, dat de Koning in die maand uit *Engeland* naar *Holland* overstak, om klarigheid te maaken tot een vroegen veldtogt. Ik heb deeze kleinigheid niet over het hoofd willen zien, om dat daar uit blykt, dat Koning *Willem*, *Arnaud* niet verheeven heeft tot dien aanzienlyken post, dan na dat hy uit zyne veldtogten met den Hertog van *Savoye* duidelyker gezien hadde, hoe zeer die Leeraar zulk een bevordering waardig was.

E I N D E

By den *Drukker* dezes is onlangs Gedrukt, het
zeer keurig en beroemd Werk, getyteld

De GEOGRAPHISCHE ONDERWYZER. Behelzende een volkomen
saamenstel der Aardrykskunde; nevens een kortbondig On-
derwys in de kennis en 't gebruik der Sphèer en Globe. Ten
groote deelen gevolgd naar 't geachte Fransche Werk van
den Heer Mr. F. OSTERVALT. Opgeheldert met Natuur-
Staat- en Geschiedkundige Aanmerkingen en Byvoegselen.
Verrykt met XVII. nieuwe zeer fraaije met kleuren ge-
dekte Geographische Kaarten, en voorzien met een Voor-
reden, door BENJAMIN BOSMA, Dr. in de Wysbegeerte
en Mr. der Vrye Konsten. Verdeelt in twee Deelen, in
gr. Octavo.

Noch geeft dezelve by stukken uit

De AKADEMIE DER GELEERDEN, of UITSPANNINGEN, ter
opheldering van de H. Schrift, Taal- Oudheid- en Geschied-
kunde: als ook ter bevordering der beschaafde Letteren,
Konsten en Wetenschappen, door een Weetlievend Ge-
noodschap, onder de Zinspreuk: *Tendit ad Ardua Virtus*,
in gr. Octavo. Dit Werk behelst eene Verzameling van de
keurigste Oordeelkundige Schriften, van beroemde Neder-
landsche Godgeleerden en andere Geleerde Mannen, waar
onder met volle namen uitblinken, de Heeren HOFFMANN,
KULENKAMP, SCHUTTE, HABBEMA, EIKER, VOET, en an-
deren met enkele Letters, &c.

By denzelven zyn noch maar zeer weinig Exemplaren te be-
komen, van het zeer beroemd, en in deeze dagen hoog nut-
tig werk.

GODGELEERDE - NATUUR - en STARREKUNDE; of eene overtuigende
Betooging van Gods Wezen en Eigenschappen van de
Werken der Scheppinge, als ook in 't byzonder der Hemelen.
Met keurlyke Aanmerkingen en beproefde Waarnemingen,
door den Beroemden en Eerwaardigen Heer, W. DERHAM,
in gr. Quarto, 2 Stukken.

NB. Van de GODGELEERDE STARREKUNDE, waarin onder an-
dere Stukken is, eene Verhandeling van de *Aurora Borealis*,
of 't Noorder Licht, zyn 'er eenige weinige apart te be-
komen.

Martinet, Johannes Florentius,

Kerkelyke geschiedenis der Waldenzen

Amsterdam 1765

H.eccl. 716 h

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10005637-8

VD18 14503077-001